

Barb

Ch

ÚJ FOLYAM XI. 5-6. SZÁM BUDAPEST, 2002. JÚNIUS ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

NÉPESEDÉS, MENTALITÁS, HUMÁN GAZDASÁG: VUKOVICH GYÖRGY, VASS CSABA, SZABÓ A. FERENC – ZLINSZKY JÁNOS: TÖRTÉNELMI ALKOTMÁNYUNK II. – GRÓH GÁSPÁR, LÁSZLÓFFY ALADÁR ÉS SZEPESI ATTILA ESSZÉI – TÓTH KLÁRA: A HÍDEMBER – VÁRNAGY ILDIKÓ: HÁROM HÉT INDIÁBAN – BALLA BÁLINT: P. A. SZOROKIN – KUBINSZKY MIHÁLY: BREUER MARCELL – GRANASZTÓI GYÖRGY SZTÁLINRÓL – JOBBÁGYI GÁBOR: TÓTH ILONA PERE III.

HÍREK. A Magyar Szemle új folyama 1992 novemberében indult meg. A tízéves fennállást egy Magyar Szemle-antológia kiadásával szeretnénk megünnepelni az év végén. A kötetbe a tíz év legjobb írásaiból válogatunk. A válogatáshoz várjuk olvasóink javaslatait is. Kérjük, írják meg véleményüket a főszerkesztőnek.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2001) kedvezménytel vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 4800 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE TELJES SZÁMAI 2001 decembere óta olvashatók a világhálón. A korábbi számok terjedelmének kb. 40%-a érhető el elektronikusan.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>;

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt., Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna,
Kiss István, Mátis Livia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XI.	5-6. SZÁM	2002. JÚNIUS
GRÓH GÁSPÁR	Özönvizek között	3
VUKOVICH GYÖRGY	Népesedési gondok Magyarországon és Európában	6
VASS CSABA	Humángazdaság	27
BALLA BÁLINT	Szorokin, a szeretet szociológusa	48
JOBBÁGYI GÁBOR	A néma talp III.	66
ZLINSZKY JÁNOS	Történeti alkotmányunk fejlődése II.	88
SZEPESI ATTILA	Táncokkal tele teátrum	104
VÁRNAGY ILDIKÓ	Három hét Indiában	111
CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC	Vitéz Eszter és az Isten	119
1% METAFIZIKA	MIRCEA ELIADE: A szent és a profán KÖRKÉP	122
GRANASZTÓI GYÖRGY	Sztálin és a titokzatos élet	125
STURM LÁSZLÓ	A szomorúság gyűlölete	131
LÁSZLÓFFY ALADÁR	Berzsenyi	137

MÚJDRICZA PÉTER	<i>Glóbuszdiagnosztika</i>	142
TÓTH KLÁRA	<i>Széchenyi – démonai nélkül</i>	144
METZ KATALIN	<i>Tavaszi színházi körkép</i>	149
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Száz éve született Breuer Marcel építész</i>	152
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Választás után</i>	157
ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN	<i>Új biztonságpolitikai környezetünk kihívásai</i>	166
SZABÓ A. FERENC	<i>Még egyszer Für Lajos könyvéről</i>	174
	<i>Summaries</i>	179
	<i>E számunk szerzői</i>	182

E számunkat Várnagy Ildikó indiai fényképeivel illusztráljuk. A borítón a *Cipők a templom előtt* című fotó látható.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Mikszáth Kálmán, Mórincz Zsigmond
kesengéséről, a kunok megőrzéséről,
aik a rabszolgák is maguk saját

ÖZÖNVIZEK KÖZÖTT

„Második özönvízről” írt Mikszáth Kálmán *A pusztuló nemesség* című karcában. Így nevezte azt a szomorú történetet, amelynek során eltűntek rendre a régi familiák, lekerültek a kastélyokról, udvarházakról az ősi címerek, eltűnt egy sok évszázados világ. Ragyogásával, fényeivel, színeivel és árnyékaival. Eltűnt, és bármennyire is pontosan, vérfagyasztó bizonyossággal látta kikerülhetetlennek ezt a végzetet Mikszáth, maga is „fájó szeretettel” gondolt rá vissza. Pedig, legalább fél lábbal, még benne élt. Legalábbis innen, a mai világunkból nézve. Akkoriban azonban ő maga úgy érezte, egészen elmúlt, s biztosan igaza volt: egy világ akkor az, ami, ha van benne a jövőt szavatoló dinamika. („Valami most múlik el, valami végleg elmúlt” – írta majd egy századdal később a hagyományos paraszti társadalmat elmosó özönvíz nyomait látó Csoóri Sándor: egy korszakokat átívelő kultúra pusztulása fölötti fájdalommal hasonló módon.) „Még én éltem egy kis darabig az özönvíz előtt, még én színről színre láttam azt a másik világot.” – mondja Mikszáth. *Színről színre*: vagyis a maga teljességében. Ami azt is jelenti, hogy az töredékeiben éppenséggel még élhetett tovább.

Félszáz évvel később Mórincz Zsigmond is erről tanúskodott: felvidéki elbeszéléseiben, tudósításaiban Mikszáth, sőt Jókai alakjai jelennek meg, sápadt méltóságú, madárcsontú öregek, asszonyok, férfiak. Fialatok vagy gyerekek már véletlenül sem. Pedig voltak ők is valahol: belőlük lettek azok, akik az én gyermekkoromban egy valahai

világ utolsó követői voltak, akik a Mikszáth-megélte özönvíz előtti kor utolsó emlékeit őrizték. A maga módján ahhoz hasonló módon vált párává ez a múltbeli világ, ahogyan azt Mikszáth a Balóthy-domíniumról írta. Az egykori birtokból maradt utolsó emlékeztető, egy virágcserepnyi földet az unoka veri le az ablakból: neki ennyi elherdáltnivaló maradt. Az emlékekkel másként van. Még sikerült összekaparni belőlük annyit, amennyi elegendő az emlékezés cserepének megtöltéséhez.

Láttam még olyan kúriát, ültem még olyan fogadószobában, ahol a vándorfestők képei kétszázötven éve lógtak ugyanazon a szögön, és azzal ölelt meg a szíves házigazda – csontjaim ropogtak belé –, hogy „előtted mindig nyitva a kapum!” A kúria másik felében már tsz-iroda volt, az istállóban és a – csekélység – három-négyszáz éves hársak alatt rozsdásodó traktorok álltak. Kapu már rég nem volt: valamelyik gép döntötte ki.

Amíg végigbeszéltük a rokonság sorsának alakulását, a szomszéd szobában csendesen haldoklott vendéglátónk száz évhez közeli nénje. Egyetlen gyógyszert fogadott el: ötputtonyos tokaji aszút. Az idő tájt nem az orvostudomány nagyképűségével diagnosztizált betegségek, hanem a végelgyengülés vitte el az öregeket – néhány nap múlva őt is. Nemsokára vendéglátónk sem élt már, és a számomra mindig nyitva álló, nem létező kapu végleg becsukódott.

Ezen a vidéken történt meg az is, amit magam is alig hiszek. Mikszáthnak inkább hinném, ahogyan Pongrácz grófot is. A szocializmus akkor már negyedszázada épült, és emberarcúnak illuzionált változatának eltipratása sem volt friss emlék. De a régi emlékek mindig elevenebbek, mint a frissek. Kicsit élhetetlen, a teljes foglalkoztatási kötelezettséget hirdető világban is munka nélkül elevickélő rokon olykor fölbukkant szülőfalujában. A követ és krumpelit, zabot ha termő egykori „domínium” tán még Mikszáth

idejében úszott el, de a jobbágyok ivadékai szívesen látták a földesúr ivadékát. Továbbélő feudalizmus? Nem: a szeretet és az emberség, meg bizonyára a természettel-történelemmel együtt vívott csaták emberi szolidaritása okán. Szerették ezt a jobb sorsot érdemlő figurát, kézről kézre adták, etették, itatták, befogadták: hétről hétre másik háznál kapott szállást.

Találkoztam még oly hölgyekkel, akik szigorú feketében, óarany ékszereikkel mintha egy Kemény Zsigmond-regényből léptek volna ki (anya és leánya, abban a korban, amikor ránézésre már nem dönthető el, melyikük az öregebb). Kávécscészéjüket gracióz mozdulattal helyezték vissza az ezüsttálcára, majd számon kérték nagyanyámtól, hogy a nagyapja miért herdálta el haszontalanságokra azt a bizonyos kétezer holdas birtokot. Nem kellett őt félteni: vendégei felmenőinek holmi hadikölcsön-ügyleteire és korábbi kártyacsatákra utalt, ezekről egyébként a hölgyek panaszkodtak neki. De igazán azzal szerelte le őket, hogy leszögezte: az ő nagyapja legalább örült annak, ahogy költött – így fizette meg a feudalizmusból a polgári világba lépés árát, így szabadította fel magát az arisztokratikus világ sajátos kötelmei alól. Ezt persze nem lehetett elmagyarázni. Csak az az érv hatott (igaz, a vendégek gyors távozását is kiváltotta), hogy bizony, érdemes lett volna mindent megőrizni, mert akkor több jutott volna a kései államosítóknak...

Volt tehát egy furcsa, ragyogó világ, néhány sugara a százados múltból máig elért. Nem is az fáj igazán, hogy mindez már visszahozhatatlan, és most már alighanem végleg, még kísértetiesen szép, föltámadt pillanataiban is elenyészett. A helyén támadt úr fáj: kései utódaink a mi korunkból aligha csodálkozhatnak majd ilyen lidércesen szépen imbolygó, sejtelmes fényekre. Özönvíz előttünk, utánunk.

Ch
**NÉPESEDÉSI GONDOK
MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN**

A termékenységi csapda

Nagyjából általános az egyetértés abban, hogy a népesség – és természetesen azon belül az egyes társadalmak – helyzete, jövője és részben a jövő minősége okot ad a megfontolásra és esetleg az aggodalomra. A kérdés kezelésének és következményei megítélésének tekintetében már koránt sincs egyetértés.

A társadalmi folyamatok és struktúrák alakulásával, a társadalmi-gazdasági viszonyrendszer működési zavarai-val itt most nem foglalkozunk, illetőleg csak érintőlegesen tesszük. Figyelmünket elsősorban a demográfiai helyzetre irányítjuk. E tekintetben mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy ami a népesség számát és összetételét illeti, a politika hazánkban már többször megkísérelte, hogy az egyre ellenőrizhetlenebb folyamatokba beavatkozzék, nagyrészt nem meggyőző sikerrel.

A már mintegy két évtizede állandósult népesség-szám-csökkenés miatt ismét felmerült a folyamatok kezelésére alkalmas teendők kidolgozásának, és az e tekintetben óhatatlanul szükséges nemzeti konszenzus megteremtésének szükségessége.

A népesség jövője iránti fokozódó aggodalom, a szakma és a társadalmi szervezetek, a közéleti személyiségek ösztönzése és saját meggyőződése indította arra a miniszterelnököt, hogy 2000–2001-ben, szakértői bizottság javaslatainak felhasználásával népesedési és családsegítő program kidolgozását kezdeményezze. A demográfusszakma képviselőinek álláspontja szerint ugyanis ha nem alakul ki

megfelelő szakmai elemzésen és gyakorlati tapasztalaton nyugvó olyan eszközrendszer, amely a folyamatok alakulását – elsősorban a születésszám növelésével – kívánatosabb irányba befolyásolja, akkor az ország jelenlegi népességszáma 40 év múltán egy-másfél millióval kevesebb lesz; korösszetétele (azaz a fiatalabb és idősebb korcsoportok egymáshoz viszonyított aránya) pedig rendkívül kedvezőtlené válik; az eltartottak száma tovább növekszik; és a gyermek- és fiataikorúak száma az alacsony születésszám következtében egyre kevesebb lesz.

Ez a scenárió természetesen a legtöbb európai országra érvényes. Közülük egyesek már fontolóra vették népesedési vonatkozású eszközrendszerek kialakítását, mások, főleg a nagy népességszámú országok – egyelőre nem demográfiai megfontolásból, hanem a nyugdíj- és a szociális ellátó rendszernek a távolabbi jövőben nyilvánvaló működési zavarai miatt – már most is komoly, elsősorban a bevándorlást elősegítő jogszabályok meghozatalát határozzák el, illetőleg fontolgatják.

Az európai országok jelenlegi népességszáma összességében ugyanis mintegy százmillió fővel lesz kevesebb az elkövetkezendő fél évszázad folyamán, és aránya a világ népességszámán belül a jelenlegi mintegy 13 százalékról 9 százalékra csökken.

Az egyes világrészek népességszámának aránya
a Föld össznépességében, százalékban
ENSZ-előreszámítás, közepes változat

Év	Afrika	Európa	Dél-Amerika	Észak-Amerika	Óceánia	Ázsia+	Kína	India	Összesen
1995	12	13	8	5	1	23	22	16	100
2000	12	13	8	5	1	23	22	16	100
2025	13	12	9	5	1	23	21	17	100
2050	17	9	9	5	1	24	19	17	100

+ Ázsia itt Kína és India nélkül. Az adatok forrása: *Long-range World Population Projections, based on the 1998 Revision*. United Nations, New York 2000.

A táblában átfogott 55 év folyamán a világ népességszáma egyébként 5666 milliőről 8909 millióra növekszik, Európáé ezen belül 728 milliőről 628 millióra csökken. Európa lesz az egyedüli olyan világrész, amelynek csökken a népessége, a többié, leginkább Afrikáé és Ázsiáé nő.

Európa termékenységi viszonyaira jelenleg az a jellemző, hogy egyetlen országban sem éri el az egy nőre jutó összes gyermekszám (az ún. *teljes termékenységi arányszám*) a népesség hosszú távú utánpótlásához, tehát legalább szinten tartásához szükséges 2,2-es értéket. Az ezen értéktől való elmaradás a déli országokban (1,1–1,3) és Kelet- valamint Közép-Európában (1,0–1,4) a legnagyobb. Valamivel kedvezőbb a helyzet Észak-Európában, valamint egyes nyugat-európai országokban (Belgium, Franciaország, Írország, Hollandia). Nem az a baj, hogy a fejlett népességek szaporodási arányszáma alacsony, a zérushoz közelít, hanem az, hogy a szaporodás a természetellenesen alacsony termékenység miatt csökkenésbe megy át, ami bizonyos határon túl öngerjesztő folyamattá válik. Ez a népesedési folyamatok ismert törvényszerűségei alapján elkerülhetetlen.

*A teljes termékenységi arányszám
Észak-, Nyugat- és Dél-Európában*

ORSZÁG	1980	1990	1999
Németország	1,56	1,45	1,36
Ausztria	1,65	1,45	1,32
Belgium	1,68	1,62	1,61
Dánia	1,55	1,67	1,73
Spanyolország	2,20	1,34	1,20
Finnország	1,63	1,78	1,74
Franciaország	1,95	1,78	1,79
Görögország	2,22	1,39	1,30
Írország	3,24	2,15	1,88
Olaszország	1,64	1,33	1,19
Luxemburg	1,49	1,60	1,73
Hollandia	1,60	1,62	1,65
Portugália	2,25	1,57	1,49
Egyesült Királyság	1,89	1,89	1,68
Svédország	1,68	2,13	1,50
Norvégia	1,72	1,93	1,84
Svájc	1,55	1,59	1,48

Az adatok forrása: *Observatoire Démographique Européen*. Paris 2000.

Ami Közép- és Kelet-Európát illeti, a termékenységi adatok idősorai a következő, erősen meggondolkoztató képet mutatják:

*A teljes termékenységi arányszám
Kelet- és Közép-Európában*

ORSZÁG	1980	1990	1999
Albánia	3,62	3,03	2,60 ⁺
Bosznia- Hercegovina	1,93	1,71	1,56 ⁺
Horvátország	1,92	1,67	1,38
Macedónia	2,47	2,06	1,76
Szlovénia	2,10	1,46	1,21
Jugoszlávia	2,29	2,09	1,77 ⁺⁺
Bulgária	2,05	1,82	1,23
Magyarország	1,91	1,87	1,29
Lengyelország	2,26	2,05	1,37
Románia	2,43	1,84	1,30
Cseh Köztársaság	2,10	1,90	1,13
Szlovákia	2,31	2,09	1,33
Oroszország	1,86	1,90	1,17
Észtország	2,02	2,04	1,24
Lettország	1,90	2,01	1,16
Litvánia	1,99	2,02	1,35
Fehéroroszország	2,00	1,91	1,29
Moldávia	2,39	2,39	1,39
Ukrajna	1,95	1,89	1,19 ⁺

+ 1998; ++ 1997. Az adatok forrása: *Observatoire démographique Européen*. Összeállította és idézi: J. P. Sardon: *Évolutions récentes de la démographie des pays développés*, Population: 2000. 4-5. sz.

A két tábla adatai több figyelemreméltó folyamatra mutatnak rá. Az egyik, hogy egyetlen nyugat- és észak-európai ország termékenységi arányszáma sem biztosította hosszabb távon az adott ország népességének természetes utánpótlását, sem 1990-ben (kivéve az akkori Írországot), sem pedig 1999-ben, és ez utóbbi évben az arányszámok rendkívül alacsony szintre estek vissza. Különösen nagy és meredek volt az arányszámok zuhanása Spanyolországban, Olaszországban és Görögországban, tehát a korábban konzervatívabb, katolikus, illetőleg ortodox országokban; ugyanakkor e mutatók jelenleg magasabbak Észak- és Nyugat-Európa több, liberálisabb társadalmú országában (természetesen a 2,2-es reprodukciós szinttől ezekben az országokban is jóval elmaradnak).

A másik fontos folyamat a volt ún. szocialista országok (beleértve a Szovjetunió európai utódállamait) termékenységi viszonyainak drámai megváltozása. 1990-ben ezeknek az országoknak egy részében még 2,00 fölött volt a termékenységi arányszám, és a többiekében is magasabb értékeket láthattunk, mint Nyugat- vagy Észak-Európában. Azóta a csökkenés Kelet- és Közép-Európában rendkívül gyors és meredek. A társadalomban lezajló modernizációs folyamatok mindkét országcsoportban sok tekintetben hasonlóak, de keleten ehhez a rendszerváltozás következtében előállott gazdasági nehézségek és az értékek terén fellépett elbizonytalanodás is hozzájárul, és nagymértékben visszaveti a gyermekvállalási hajlandóságot. E többszörös hatások következtében a volt szocialista országok termékenységi szintje jelenleg általánosságban kedvezőtlenebb, mint a nyugati országoké.

Az európai országok kedvezőtlen születési számainak lehetséges okairól már Malthus óta számtalan elmélet és magyarázat látott napvilágot. Jó részük a gazdasági folyamatok és a család szerepének a gazdaság fejlődése által kiváltott változásával, a nők fokozott munkába állásával,

tanulásával, és egyéb, ezekkel összefüggő tényezővel magyarázza a termékenységi szintek fokozatos csökkenését, amely a sajátos helyi hatások és összefüggések következtében Európa különböző régióiban némileg eltérő mértékben zajlott le, de alapjában véve mindenütt megtörtént.

Az utóbbi évtizedekben egyes kutatók bizonyos tekintetben újszerű megközelítéssel láttatják ezt a kérdéskört. Így például Leridon és főleg Westoff, valamint Collomb és Easterlin a *szubjektív tényezők háttérhatásait* is megfontolni igyekeztek. A legutóbbi időkben Jean-Claude Chesnais dolgozott ki és publikált sok tekintetben új, az egyének és családok szubjektív, morális állapotából levezethető magyarázatrendszer. Egyes, az emberi szaporodás genetikai meghatározottságával foglalkozó, és a termékenység lehetséges alsó határait vizsgáló kutatók – korábban J. M. Bardwick, majd újabban, részben az ő nyomán is, C. Foster – többek között arra a következtetésre jutottak, hogy az emberben lévő gondoskodási hajlam hatására a nők, ha tehetik, legalább egy gyermeket igyekeznek világra hozni. Ily módon nem valószínű, hogy az emberi termékenység egy adott népességben zérusra csökkenjen.

Az utóbbi időben azonban a kutatók több új szempont figyelembevételének szükségességére is felhívják a figyelmet. Erről a kérdéstről egy, az ENSZ népesedési főosztálya által létrehozott munkacsoport – amelynek amerikai, francia, japán, kínai, orosz, svéd, ír és német demográfusok és szociológusok voltak a tagjai, és amely a reprodukciós szint alatti termékenység okaival és következményeivel foglalkozott – egyik francia szakértője a közelmúltban – többek között – az alábbiakat állapította meg (nyers, szó szerinti fordításban):

„Noha ez a körülmény (ti. a posztmaterális értékek fokozódó térnyerése) még sok vitára és spekulációra fog alkalmat adni, mégis döntő fontosságú. Ennek az évszázadnak a második felében nagymértékben visszaszorult a puritaniz-

mus, és győzedelmeskedett a materializmus (a hedonizmus, a fogyasztáskultúra, az ún. amerikai életmód mintái). A most kezdődő évszázadban e modell határai egyre nyilvánvalóbbá válnak. Ázsia népességi súlyának sokkal inkább megfelelő szerepet fog játszani a világ gazdaságban és a politikában. Eddig a nyugati civilizáció a világ más részeire ráerőszakolta a maga értékeit. Manapság azonban India, Kína vagy Japán évezredes kultúrájának kebelében új azonosságtudat van kialakulóban, és a nyugati kultúra értékeit egyre inkább kétségbe vonják. A konformitás kultúrájától a diverzitás kultúrája felé haladunk. Abban a paradox helyzetben vagyunk, hogy a növekvő egymásra utaltság és a terjedő egyéni autonómia metszéspontjába kerültünk. Egyre nagyobb az ellenállás a domináns kultúra bekebelezési törekvéseivel szemben, az univerzalizáló törekvések jelentős ellenerőket szabadítanak fel. Ennek a jelenségnek politikai oldala, hogy a nagy birodalmak kisebb alkotórészeikre bomlanak fel: a devolúció tűnik követendő tendenciának a tagoltsággal szemben. Minderre Európában is számos példa található: feszültségek vannak Belgiumban, Olaszországban, az Egyesült Királyságban és máshol. Kérdés ezután, hogy ez az ellentmondásos jelenség bármiféle hatással lesz-e a termékenységre. Ez valószínűleg a járulékos tényezők dinamikájától függ majd. A termékenység megváltozása csak akkor lenne várható, ha a közérzet is megváltozna.

Ha a háború utáni nyugat-európai termékenység-növekedést értékeljük, úgy ennek a hosszabb távú folyamatba való beágyazódása voltaképpen csak zárójeles fejezetnek tekinthető, mivel ez a nagy világgazdasági válság és a világháború borzalmainak ellenhatásaként jelent meg. Ötvenmillió ember pusztult el a háborúban, és amikor véget ért, új korszak köszöntött be: még tartott a nyomor és a szegénység, de ez voltaképpen mindenkit érintett; ugyanakkor feltámadt az optimizmus is. Az emberek úgy látták, a jövő min-

denképpen jobb lesz, mint amilyen a múlt volt. Az újjáépítés lelkesedése hatotta át az embereket, hittek Istenben, az életben, a családban, a szolidaritásban. Az a közkeletű vélekedés, miszerint a *baby-boom*ot a gazdasági növekedés eredményezte, immár nem tartható. A valós, alapvető változás az emberek tudatában ment végbe: a gyászból a reménykedésbe fordult a közhangulat.

Lehetséges lenne-e a jelen történelmi trend megváltozását elképzelni újabb sokkhatás nélkül? Visszatekintve: az 1914–1945 közötti kedvezőtlen harminc évet igen kedvező harminc év (1945–1975) követte. Több kutató manapság úgy tekint a Nyugatra, mint elfáradt, kiürült civilizációra, amely határtalan vágyakat ébresztett az emberekben, de elveszítette lelkeségét. Miképpen lehet mindezt hosszabb távon helyrehozni? Hosszú szenvedés kell-e hozzá, vagy valamilyen katasztrófa? Egyet mindenképpen meg lehet állapítani: a veszélyeztetett, de egészséges kisebbségek védekezése egyértelműen a magas szaporodás." (*Below Replacement Fertility*. Population Bulletin of the United Nations. United Nations. New York, 2000, 134–135. old.)

Az itt idézettek, amelyek a munkacsoport tagjainak konszenzuson alapuló nézeteit tükrözik, arra hívják fel a figyelmet, hogy az újabb kutatások fényében, elsősorban a fejlett országok termékenységi helyzetének elemzésekor a hosszú ideig elhanyagolt, nem materiális tényezők szerepével is számolni kell.

A felbomlott család és a gyermeknevelés egyre költségesebb volta, a sokszor terhes, de az utódnemzést elősegítő hagyományok elenyészése a morális gátak átszakadásával együtt végletes hatással volt és van a gyermekszámra. E főbb folyamatok részletesebb hatásmechanizmusainak feltárására most nincs mód. De a kutatási előzmények ismeretében azt mindenképpen meg kell állapítanunk, és ezt itt most minden értékítélet mellőzésével tesszük, hogy az áru-termelő társadalom fejlett formája, a fogyasztói gazdaság

és az ezzel kölcsönhatásban tenyésző individualista-liberális hatások alatt álló népességben a reprodukciós készség törvényszerűen lecsökken, és a népesség száma előbb stagnál, majd csökkenni kezd. Európai és Európán kívüli példák bőségesen igazolják, hogy az említett hatásoktól jó részt mentes népességek hosszabb távon megnyerik, vagy megnyerhetik a demográfiai háborút. (Más kérdés, hogy e népességek gazdasági színvonala jóval alatta van a kis termékenységtű országokénak, és társadalmi értékeik is gyökeresen különböznek az európai népekeitől.) Európában erre jó példa Koszovó, amely egy valaha túlnyomóan szerbek által lakott országrészből néhány évtized alatt lényegében tisztán albán lakosságú területté változott csakis azért, mert a muzulmán albánok szaporodási aránya többszörösen felülmúlta a szerbekét.

Az európai régió népessége a reprodukció szempontjából hosszabb-rövidebb távon kilátástalan helyzetben van, vagy lesz. Az, hogy a történelmi folyamatok ilyenképpen alakultak, sok okra vezethető vissza, néhányat fentebb vázoltunk. Az kétségtelen, hogy az okok között az egyén érdekeinek a közösség szükségleteivel való szembenállása, illetőleg az egyén jogainak és érdekeinek abszolút primátusa tűnik elsődlegesnek, bármilyen formában jelenjék is meg. Egyre több kutatási eredmény mutat arra, hogy az okok rendszerében az individualizmus, pontosabban a közösség kötelmei és kötelezettségei alóli megszabadulás, az egyén érdekének és jogainak mindenek fölé helyezése, a közösség kulturális és morális hagyományaitól való elszakadás, a tömegessé váló fogyasztói magatartás elsődleges szerepet játszik. A posztindusztriális társadalom gazdasági folyamatai olyan egyéni magatartásformákat alakítottak ki és tettek általánossá – gyakran a gazdasági kényszernek köszönhetően –, amelyek végső fokon e társadalmak hagyományát képező kultúrát veszélyeztetik, szétoldják.

Ha e társadalmak a termelés és az elosztás jelenlegi struktúráját és viszonyrendszerét fenn kívánják tartani, utat kell nyitniuk az egyre nagyobb bevándorlásnak. Ami kezdetben csak kisebb, de a későbbiekben, a bevándorlás növekedésével egyre nagyobb feszültségekhez vezethet, ha nem kezelik rendkívül körültekintően. Azt, hogy e tekintetben Európa sok országában az elkövetkező ötven évben mi várható, egyelőre nem tudjuk. De az nyilvánvaló, hogy Európa egyes nemzeteinek kultúrája, hagyományrendszere érezhető változáson kell átmenjen akkor, ha nagy tömegű bevándorlót készül befogadni, mert jelenleg vallott értékrendszere alapján a befogadottak kultúráját és szokásait el kell ismernie, meg kell védenie. A lakosság meghatározóan nagy része azonban – bár sok országban már elvben elismeri a másságot – korántsem toleráns akkor, ha a változások mindennapi életvitelét, szokásait, né tán nemzeti és kulturális identitását érintik.

Mindebből arra kell következtetnünk, hogy a túlhajtott liberalizmus és az általa létrehívott végletes individualizmus a társadalom hagyományos kereteit, kohézióját oldja szét és – demográfiai szempontból legalábbis – saját elpusztítását idézi elő. Magának a társadalomnak kell eldöntenie, hogy erre a veszélyre miképpen válaszol, vagy szembenéz-e egyáltalán vele. A viharos történelmű és magukat ennek következtében etnikai szempontból veszélyeztetve érző országokban, mint például a balti országokban, Lengyelországban, Magyarországon, Izraelben, vagy Görögországban, ez a szembenézés, vagy legalábbis ennek kísérlete hosszabb-rövidebb ideje elkezdődött, és gyakran megosztja a társadalmat. A fejlett nyugat-európai országokban is immár komoly politikai és társadalmi feszültséget okoz a várhatóan egyre alacsonyabb szintre süllyedő népességszám.

Az általános gondolatok után hadd következzen néhány hazánkra vonatkozó konkrétum. A demográfiai hely-

zet meglehetősen ismert, ezért csak néhány alapvető vonását kell összefoglalnunk.

Az egyik az, hogy Magyarországon a termékenység csökkenése – azaz a nők számához különféleképpen viszonyított születések száma – előbb indult meg, mint Európa nagy részén. Ennek az lett a következménye, hogy a születések száma már az ötvenes évek végén hosszabb távon nem biztosíthatta a népesség természetes utánpótlását. (A születésszám csökkenése főleg az első világháború, majd az 1929-ben kitört világválság után vált meghatározóvá.) Az, hogy a népesség tényleges fogyása csak húsz évvel ezelőtt kezdődött, a kormegoszlás kedvezőbb voltának volt köszönhető, amely egy ideig elfedte az alacsony termékenység következményeit (még egy ideig magas volt és csak lassan csökkent a legtöbb gyermeket szülő női korosztályok száma és aránya). A kormegoszlás azonban most már egyre inkább megfelel a rendkívül alacsony termékenység és a magas halandóság hosszabb ideje érvényesülő hatásának. Erre mondjuk azt, hogy *a magyar népesség inherens tartalékai immár kimerültek*, a csökkenés egyre inkább öngerjesztő folyamattá vált, és külső beavatkozás nélkül nem befolyásolható.

Tudjuk, hogy a magyar népesség csökkenésének mértéke a halandóság elfogadhatatlanul magas szintjének is betudható, de a népesedés elméletéből az is nyilvánvaló, hogy egy népesség jövőbeni sorsát a termékenység, tehát a népességből született gyermekek számának változása dönti el, és ha ez ennyire alacsony, a csökkenés az itt most nem részletezhető összefüggések következtében nem állítható meg, öngerjesztővé válik.

A magyar termékenység alakulását az alábbi – nap-tári évre számított – viszonzszámok, azaz a teljes termékenységi aránynak az ötvenes évek eleje óta mért arányszámjai jellemzik:

*A teljes termékenységi arányszám
idősorai Magyarországon*

Év, időszak	Teljes termékenységi arányszám
1950-1955	2,72
1955-1960	2,21
1960-1965	1,82
1965-1970	1,97
1970-1975	2,08
1975-1980	2,11
1980-1985	1,81
1985-1990	1,81
1991	1,86
1992	1,77
1993	1,69
1994	1,64
1995	1,57
1996	1,46
1997	1,38
1998	1,33
1999	1,29
2000	1,33

Forrás: KSH

A fejlett országok jelentős részében később kezdődő, de jóval meredekebb termékenységsökkenést tapasztalhattunk. A teljes termékenységi arányszám értéke Európában az ötvenes években és a hatvanas évek elején 2,7–2,8 volt, jelenleg pedig 1,1–1,8 között van – tehát egy nő átlagosan több mint egy gyermekkel szül kevesebbet, mint harminc évvel korábban. A magyar népesség számának hosszabb távú, néhány évtizedet átfogó időszakra történő szinten tartása mai ismereteink szerint tehát már csak akkor lenne lehetséges, ha a termékenységet rövid idő alatt mintegy a kétszeresére emelnénk, és ez hosszú ideig így is maradna. A jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetben, valamint nemzetközi környezetben ez nyilvánvalóan irreális feltétel.

Az utóbbi időben a sajtóban napvilágot láttak olyan közlemények, amelyek a jövőbeni népességszám alakulását – az össznépeesség számának múltbeli trendjei alapján – a KSH Népeességtudományi Kutató Intézete előreszámításaival ellentétben jóval kedvezőbbnek érzékelik, és nyilvánvalónak vélik, hogy a tízmilliós népességszám némi hullámzásokkal már 2020 körül elérhető és fenntartható. Ez természetesen erősen kívánatos lenne, de *sajnos teljesen kizárt*. Az össznépeességre vonatkozó bármilyen, különböző görbékkel kiegyenlített előreszámítások a tudomány mai megállapításai, és a mintegy hetven éve érvényes demográfiai modellek alapján semmiféle érvénnyel nem bírnak. Mégpedig azért nem, mert a legutóbbi kétszáz év rendkívül változékony népesedési viszonyai alapján bármiféle előrejelzés csak a népesség számára hatással lévő tényezők, elsősorban a születésszám és a halálozások száma jövőbeli alakulásának előrebecslésén alapulhat, voltaképpen követve a természetes folyamatokat, tehát azt, hogy a népesség számát a születések és a halálozások számának alakulása dönti el. A népesség-előreszámítás ún. *komponens módszere*, amelyet a múlt század negyvenes éveitől

a világ minden országában és az ENSZ előreszámításai során is alkalmaznak, az életkor szerinti termékenységi és halandósági arányszámok (szükség esetén a be- és kivándorlás arányszámainak) előrebecslésén alapul, és ebből építi fel az össznépesség jövőbeni trendjeit.

E sorok írója teljes mértékben azonosul a nemzeti, konzervatív értékrenddel, de fontosnak tartja, hogy ennek egyes elemeit, a reájuk vonatkozó politikát tudományos vizsgálatok alapján – jelen esetben a népességtudomány eredményei, megállapításai alapján – határozzuk meg. Márpedig a demográfia tudománya azt mondja, hogy a jelenlegi feltételek alapján a népességszám minden befolyásolási kísérlet ellenére erősen csökken az elkövetkezendő évtizedekben; a csökkenés mértéke pedig attól függ, hogy a termékenység (tehát végső fokon a születésszám) és – másodsorban – a halandóság miképpen alakul majd évről évre. Az elmondottak alapján nagyon óvatosan célszerű kezelni az utóbbi néhány év valamivel kedvezőbb népesedési adatait, a születésszámát mindenképpen, és nem szabad a közvéleményben esetleg megalapozatlan illúziókat kelteni.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy nálunk is *csak bizonyos mértékű bevándorlással* lehet elősegíteni, hogy a kialakulóban lévő kedvezőtlen kormegoszlást valamelyest befolyásolhassuk. Ennek természetesen számos veszélye és nemzetpolitikai szempontból is megfontolandó következménye van és lehet – még akkor is ha a bevándorlók túlnyomó többsége magyar lenne. Mindamellet nyilvánvaló, hogy a jelenlegi helyzetben a fokozott, és elsősorban a fiatal és szakképzett emberek és családjaik bevándorlását elősegítő jogalkotás lehetne az egyedüli út, minden előre nem látható nehézség ellenére is.

Azt, hogy a magyar népességben és társadalomban mekkora változások mentek végbe az elmúlt évtizedek folyamán, elég néhány közismert statisztikai adatból levont

következtetéssel röviden érzékeltetnünk. A hazai termékenység, tehát az egy nő által 15 és 49 éves kor között szült gyermekek száma (a termékenység legegyszerűbb mutatószáma) a 20. század folyamán jelentős mértékben csökkent, már sok évtizede 2,0 alatt volt. Mindez azt mutatja, hogy a magyarországi népességben az egymást követő generációk természetes utánpótlása nem biztosított. A mutatószám az utóbbi két évtizedben olyan alacsony szintre (1,3 körüli értékre) esett, ami már arra utal, hogy a hazai népesség hosszabb-rövidebb távon határozott és egyre gyorsuló csökkenésnek néz elébe. A Népeségtudományi Kutató Intézet által az utóbbi években végzett népesség-előreszámítások jól jelzik a várható népességszám-csökkenést és ennek a kormegoszlásra gyakorolt hatásait.

A születésszám csökkenésén túl a társadalom átalakulásának zavarait jelző egyéb jelenségek: a művi terhesség-megszakítások nemzetközi tekintetben is nagyon magas, bár lassan csökkenő száma, a házasságok, a válások és az újráházasodások arányszámai, amelyekről csak annyit mondhatunk, hogy már hosszabb idő óta rendkívül kedvezőtlen folyamatokat jeleznek. Ami például a válások eléggé nagy hányadát illeti, nyilvánvaló, hogy az utóbbi időszakban a gazdasági kényszer és az erkölcsi értékek fellazulásával párhuzamosan nagymértékben csökkent a családot alapítók, a családban élők toleranciaszintje, azaz az egymás iránti belátás, az egymás jó és rossz tulajdonságainak elviselésére való készség. Az általános türelmetlenség és a vélt vagy valós sérelmek azonnali megtorlásának leküzdhetetlen vágya azzal jár, hogy a családok jelentős része akkor is felbomlik, ha valamivel nagyobb együttérzéssel, figyelemmel és szeretettel a kapcsolat még megmenthető volna.

*A házasságon kívüli születések aránya néhány országban
(az összes születés százalékában)*

Ország	1990	1998
Ausztria	23,6	29,5
Bulgária	12,5	31,8
Csehország	8,6	19,0
Dánia	46,4	44,8
Egyesült Királyság	27,9	37,6
Észtország	27,1	52,2
Görögország	2,2	3,7
Hollandia	11,4	20,8
Írország	14,4	28,3
Izland	55,2	64,0
Lengyelország	6,2	11,5
Magyarország	13,1	26,6
volt NDK	35,0	44,1 ⁺
volt NSZK	10,5	14,3 ⁺
Norvégia	38,6	49,0
Olaszország	6,5	9,0
Portugália	14,7	20,1
Szlovákia	7,6	15,3

+ 1997. Forrás: *Recent Demographic Developments in Europe*. Council of Europe. Strasbourg, 1999. p.: 67.

TEMPLOM ÉS SZENT TEHÉN KADJURAHÓBAN

Az újránházassodások száma korábban meglehetősen magas volt, az elváltak jelentős hányada újból házasságot kötött, ami – különösen a korábbi házasságból származott gyermekeknél – nagy érzelmi megterhelést jelentett szülőnek, gyermeknek egyaránt, és hozzájárult ahhoz, hogy nagyon sok frusztrált, beilleszkedési nehézségekkel küzdő ember él és dolgozik az országban. Az ilyen emberek száma még növekedni is fog, ami sok tekintetben a jövőre nézve mind egyéni, mind pedig társadalmi szinten újabb nehézségeket gerjeszt. Erre 10–20 év múlva biztosan számítani kell.

Az utóbbi évtizedekre az is jellemző, hogy gyors ütemben csökken a házasságkötések száma, mind az első, mind pedig az újrَاهázasodások esetében. Ugyanakkor jelentős mértékben növekedett az első házasságkötési életkor, különösen a nők esetében.

*A nők átlagos életkora első házasságuk megkötésekor
néhány európai országban*

Ország	1990	1998
Ausztria	24,9	26,7
Bulgária	21,4	23,2
Csehország	21,6	23,8 ⁺
Dánia	27,6	29,4
Finnország	26,0	27,6
Franciaország	25,6	27,6 ⁺
Görögország	23,8	25,9
Hollandia	25,9	27,6
Izland	26,1	29,7
Lengyelország	22,7	23,4
Magyarország	21,9	24,0
volt NDK	23,3	26,0 ⁺
volt NSZK	25,7	26,8
Románia	22,0	23,4
Svédország	27,5	29,2 ⁺
Szlovénia	23,8	25,8

+ 1997. Forrás: *Recent Demographic Developments in Europe*. Council of Europe. Strasbourg, 1999. p.: 57.

Az adatok részben azt a laza összefüggést látszanak alátámasztani, amely a házasságkötési kor és a házasságon kívüli együttélés elterjedtsége között fennáll a nyugat- és észak-európai országokban, valamint azt, hogy ez az összefüggés immár a kelet-európai országokban is kirajzolódóban van. A nyugat-európai országokban – a gazdasági fejlettség, az iparosodottság és a mezőgazdaság csökkenő súlya következtében – az első házasságkötési kor már sok évtizede jóval magasabb volt, mint Kelet-Európában, így a fentebb említett kapcsolat is magasabb házasságkötési kor mellett volt kialakulóban. A magasabb házasságkötési kor pedig bizonyítottan alacsonyabb termékenységgel jár együtt.

Az európai országok majd mindegyikében, de különösen az észak-európaiaknál tapasztalható házasságon kívüli együttélés – mint a fenti táblából is látható – a közép-európai országokban, így nálunk is terjedőben van, bár a társadalmon belüli elfogadottsága egyelőre valamelyest csekélyebb, mint Nyugat- vagy Észak-Európában. Meg kell jegyezni, hogy tisztán demográfiai szempontból a házasságon kívüli együttélés nem előnyös, mert e kapcsolatokból kevesebb gyermek születik, mint a törvényes házasságokból. Ezért az így kialakuló családi és társadalmi viszonyok a népesség hosszabb távú egészséges túlélése szempontjából problematikusnak látszanak. Magyarországon az együttélés újabb mintái éppen akkor terjednek, amikor a termékenység eddigi mélypontját érte el, és ez mindenképpen gyengíti a csökkenő születési trendek megállításának, majd megfordításának esélyeit.

A házasságok termékenysége a 20. század folyamán, főleg annak második felében, utolsó évtizedeiben az európai országokban érezhetően, sok esetben határozottan mérséklődött, ami nyilvánvalóan csökkentette a születések évi számát. Ennek egyik, bár korántsem egyedüli összetevője a családok, a házasságok mélyülő válsága, amit az újabb

együttélési formák terjedése kíséri. A dél-európai országokban az utóbbi évtizedben tapasztalt, minden eddigit felülmúló gyermekszámcsökkenés is ennek a folyamatnak a része.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a népesség demográfiai jövője szempontjából a termékenységnak az olyan alacsony szintje veszélyes, amely már természetes fogyást okoz, és főleg akkor, ha ez az állapot hosszabb ideig fennáll. Mivel ez immár Európa egyre nagyobb részén tapasztalható, nyilvánvaló, hogy hosszabb távon Európa demográfiai súlyának jelentős térvészése várható. Ennek következményei attól is függenek, hogy évtizedek múlva mennyire marad meg a jelenleg fejlett, iparosodott világ technológiai és monetáris fölénye a fejlődő világgal szemben. Nagyon valószínű, hogy az Európára és Észak-Amerikára nehezedő demográfiai nyomás nagymértékben fokozódni fog. Ennek társadalmi, politikai kezeléséről egyelőre nem sok elképzelést láthatunk, valószínűleg azért, mert a fejlett világban jelenleg érvényesülő – de már a 20. század közepére diadalra jutott – liberális eszmerendszer erre már nem alkalmas, újabb megoldási kísérletek pedig – éppen az uralkodó eszmeiség ellenállása folytán – még elméletileg is csak csírájukban tudnak kibontakozni.

A kihívás óriási, kezeléséhez alapvető szemléletbeli változás és humánus, mondhatni felebaráti megközelítés szükséges. Ezen kell munkálkodnunk.

VUKOVICH GYÖRGY

H: Vass Csaba X 212

X 228

Tanulmány

Am HUMÁNGAZDASÁG

Katasztrofális népesedési helyzetünket vizsgálva a népeségstudomány művelői drámai paradoxonokkal találják szembe magukat. A népesedési magatartás feltárásakor azt találják, hogy a házasságkötéskor még sok gyermek iránt él erős vágy fiataljainkban, a „természetes” halálozás pótlásához, az egyszerű népességreprodukcióhoz szükséges számú gyermek mégsem születik meg. A világ legnagyobb halandóságú népei közé tartozunk, miközben klinikáink és kórházaink, a szükségesnél ugyan jóval lassabban, de csúcstechnológiájú műszerezettség érnek el. S mikor a demográfusok e paradoxonok – *erős vágy a gyermekek iránt – népességfogyás, illetve fejlett műszerezettség – korai halálozás –* feloldását keresik, többnyire a népesedéspolitikától várnak segítséget. A politikától, az államtól remélt segítség azonban, gazdaságkorban élvén, szinte természetes módon nem is annyira politikai, mintsem inkább gazdasági természetű. A fogyás megállításához magasabb béreket, családbarát foglalkoztatást, a részmunkaidő és az otthoni munka elterjesztését, nagyobb összegű lakástámogatást, magasabb vásárlóerejű családtámogatást, fizetőképesebb nyugdíjakat, a kórház-finanszírozás fejlesztését, azaz számos gazdasági változtatást tartanak a demográfusok szükségesnek. Amely ténytet másként úgy is fogalmazhatjuk, hogy *a kérdés szakértői a fogyás megállítását a gazdaságtól várják – s ezért a demográfiai-nak tűnő paradoxonok nagyrészt inkább gazdaságiak.*

Csakhogy ezzel a gazdasággal alapvető baj van, melyet egy harmadik paradoxon világít meg igen élesen: so-

sem voltunk ilyen gazdagok, gazdaságunk mégsem tudja finanszírozni még a népesség „egyszerű újratermelését” sem.

A népesedés egy-egy országban igen bonyolult hatáseggyüttes következményeként alakul, ezért csínján kell bánni a népesedési magatartás alakulásának magyarázatával. A tények ismeretében ahhoz azonban nem fér kétség, hogy ahol a szóban forgó modern társadalomszervezet s az általa felépített gazdaság gyökeret vert, ott a népesedéssel mindenütt súlyos bajok vannak, melyek tetőzéseként sok helyütt fogy a népesség. S hogy nemcsak európai sajátosság a fogyás, álljon itt két elgondolkodtató tény:

1. A problematikussá vált gazdaság kiépítettségében és működtetésében világelső Egyesült Államok saját népesége is fogy, s csak a félig-meddig illegálisan bevándorló spanyol-amerikaiak, illetve a feketék gettóinak még igen magas szaporulata tudja ellensúlyozni s elleplezni a bajt, a fogyást.

2. India egyik, egy nagy népességű európai ország lakosságának megfelelő csoportja, az „európai indiaiak” 80–100 millió körüli lélekszáma ugyanúgy csökken, mint az európai, illetve amerikai országok többségéé. Ezek az „európai indiaiak” nem a gyarmatosító európai fehér emberek leszármazottai, ugyanúgy „barna bőrű” indiaiak, mint az éppen népességrobbanást átélő többi indiai. Az „európai” jelzőt azzal érdemelték ki, hogy életmódjukban eltávolodtak a hagyományos indiai életmódtól, s azt az európai mintákhoz igazították. Ennél fogva népességfogyásuk – az amerikaival együtt – más intézmények mellett a társadalom- és gazdaságszervezet felelősségének a bizonyítéka.

Az anyagi javak termelését mindenáron növelő modern gazdaság szervi fogyatékoságának egyik oldala, s annak rendkívül súlyossága már közismert. Már nemcsak

a szakemberek, de a közemberek s a publicisták is tisztában vannak azzal, hogy ez az ipari gazdaság ökológiai válságot idézett elő, azzal fenyeget, hogy felszámolja az emberi élethez szükséges feltételeket Földünkön.

A népességfogyás ismeretében az ökológiai kockázat mellett *ideje tudatosítanunk, hogy a modern gazdaság nemcsak a természeti életfeltételek lerombolása, de a népességfogyás előidézése révén is katasztrófával fenyegeti a világot.*

A közgazdaságtan főáramlatának emberképe erősen eltorzult. Nem tudjuk azonban e gazdaság demográfiai krízist okozó sajátosságait a fősodorhoz tartozó közgazdasági elbeszélésekkel megvilágítani, mert az erről a gazdaságról szóló elbeszélések maguk is alkalmatlanok e feladat megoldására: emberképük annyira korlátozott, hogy azt az embert, aki a népességfogyás elszenvedője, megnevezni sem tudják. Nézőpontjukból még a homo oeconomicusnak is csak egy erősen leegyszerűsített változata, a különböző piacokon tőke- és munkaerő-tulajdonosként, fogyasztóként, adózóként, hitelezőként, illetve hitelfelvevőként megjelenő, illetve az állami segítségre szoruló ember-szurrogátum válik láthatóvá, s nemhogy a teljes ember, de a gazdaság többi tartományában tevékenykedő ember is láthatatlan, megnevezhetetlen, s ezért elbeszélhetetlen marad. S a homo oeconomicusnak van egy másik fogyatéka: nem lehet megszeretni, s szerelemből gyermekekkel megajándékozni.

Nem mindig volt azonban ez így, a gazdaságról szóló modern elbeszélés kezdeteinél még a teljes emberről is illet gondolkodni. William Petty, az első modern gazdasági gondolkodó, miközben eltöprengett a munkaerő árán, a munkabéren is, azt a kérdést is felvetette, hogy „mennyibe kerül egy ember”? Ezzel a brutálisan elidegenítő, minden jóérzésű embert megbotránkoztató kérdésfelvetéssel a maga korában nagyon is gyakorlatias problémára kereste a választ. A korabeli Anglia, a többi királysághoz hasonlóan, szinte ál-

landó – külső és belső – háborúban állt, amely háborúkat a kincstár csak a pénzemberektől felvett olyan hitelekből finanszírozhatta, amelyekért igen nagy kamatot kellett fizetnie. Korántsem volt ezért közömbös, hogy mennyibe kerül egy háború. Egy háború árának számítgatása során a lerombolt épületek, a megsemmisült gépek, az elpazarolt hadianyagok és az elpusztult állatok újratermelésének költségei mellett Petty a hadirokkantak és az elesettek, „egy katona újratermelésének” pénzértékét is kiszámította. Ezzel már a kezdetekkor témává tette az „szubjektumtermelés” és a szubjektumtermelő „humángazdaság” problémáját. S mind ezt akár ma is érvényesnek tekinthető „szociológiai” szemlélettel: a legalacsonyabb sorban lévők gazdasági értékét alig néhány tíz arany guinea-re becsülte, a leghasználhatóbbak értékét ennek többszöröseként, 200 guinea körül határozta meg. S a teljesség iránti igény még sokáig élt a közgazdászokban: Adam Smith, a korai közgazdasági gondolatforgácsok invenciózus összefoglalója is tárgyalja e kérdést, s még az olyan megrögzött materialista közgazdászok, mint Marx és Engels is úgy vélekedtek, hogy a társadalmakat a termelés módja határozza meg, az anyagi javaké az iparban és a mezőgazdaságban, illetve „az ember termelése a családban, s az állam által”. Az „embertermelés” gazdaságtana, a humángazdaság, csak a múlt század utolsó éveiben, a közgazdaságtan marginális „forradalmával” került ki a közgazdasági gondolkodásból, de akkor sem véglegesen, mert napjaink nagy közgazdasági felismerései az ember gazdasági szerepére vonatkoznak.

Az utolsó évtizedek közgazdasági Nobel-éremmel jutalmazott gazdasági elméletalkotói közül sokan s egyre gyakrabban az ember szerepének rekonstrukciójában elért eredményeikért kapták világra szóló elismerésüket. A sort Theodore Schultz amerikai közgazdász nyitotta meg, aki a „human capital”, az „emberi tőke” fogalmának megalakításával érdemelte ki e magas elismerést. Ő bizonyította

be, hogy a munkaerőpiacon elérhető magasabb jövedelem nem valamiféle munkáltatói önkénynek vagy előítéletnek köszönhető, hanem egy hosszú távon megtérülő beruházásnak, az „emberbe való beruházásnak”, a magasabb iskoláztatás finanszírozásának a következménye. Amartya Sen, indiai közgazdász mutatta meg, hogy a modern és főként a globalizált gazdaság által megkövetelt fogyasztói hedonizmus nem része az életminőségnek, ellenkezőleg, azal ellentétes hatásai vannak. Akerlof pedig feltárta, hogy a fogyasztói társadalomban az ember többé már nem Istenhez hasonlatosságával határozza meg magát, s nem is emberi teljességét éli át, hanem a „mutasd meg mid van, megmondom, ki vagy” elve szerint, a megszerzett javakkal azonosítja önmagát. A humángazdaság gondolkörének kidolgozásához a közgazdászok mellett szociológusok és filozófusok is hozzájárultak. A kiváló, önkritikusan liberális francia gondolkodó, Michel Foucault írja le világsikert aratott könyvében, hogy szemben a széles körben terjesztett hiedelmekkel, a politika nem közömbös tényezője a humángazdaságnak, ellenkezőleg, a hatalom „termeli meg” a modern korszak jellemző szociális karakterét, az individuumot: *„Fel kell hagynunk azzal, hogy mindig negatív szavakkal jellemezzük a hatalom megnyilvánulásait: »kizár«, »elnyom«, »elfojt«, »cenzúráz«, »elszigetel«, »leleplez«, »elfed«. A hatalom valójában alkot; Az egyén...ennek az alkotásnak a része.”*

A gazdaságról szóló közgazdaságtani elbeszélés szerint a gazdaságban az anyagi és pénzjavak termelése és forgalmazása történik. A korai, valamint napjaink vezető közgazdászai által megalkotott, de eddig egymással összefüggésbe nem hozott, integrálatlan felismeréseiből viszont egy olyan gazdasági tartomány sejlik fel, amelyben nem anyagi és pénzjavakat termelnek és forgalmaznak, hanem a szubjektumot, az embert. A beruházás az emberi tőkébe, a mesterségesen előállított szociális karakterek, indítékaik és azonosságai; „embertermelés”; s az

e mesterségesen előállított karakterek diktált fogyasztása képezik az eddig megnevezett részeit ennek a sajátos gazdasági tartománynak, a *humángazdaságnak*.

A maihoz viszonyítva szegényes anyagi körülményeket leszámítva a hagyományos társadalmakban a humángazdaság a felsoroltaknál gazdagabb tartalommal bírt: jól kidolgozott és finomhangolással működtetett, a közösség „embervagyonával” jól sáfárkodó intézmény volt. A „kölcsonös szolgálatok” közösségbiztosító rendjében például a népességfogyás amiatt, hogy a közösség elpártolt bármely tagjától, s pusztulni hagyta volna – a megbüntetettek kivételével –, elképzelhetetlen volt: a megélhetéshez szükséges javakat a legelesettebbeknek is biztosították. A hagyományos humángazdaságban felismerhető „logikáról” a napokban elhunyt, korszakos jelentőségű francia szociológus a következőket mondja „a család a saját berkein belül sikeresen tart fenn egy nagyon sajátos gazdasági gondolatmenetet – a szeretet logikáját (kiemelés tőlem). A gazdaság logikája a családot fenyegeti... A környező gazdasági világ logikájával az érzelmeket szétrágó számítás férgé hatol be a család testébe.”¹

A hagyományos humángazdaság lerombolása tragikus következményekkel járt. Polányi Károly *A nagy transzformáció* című művében ezt – illetve központi elemét, a kölcsönös szolgálatok rendjének kárpótlás nélküli lerombolását – nevezi meg a fasizmus kialakulása legfőbb okaként. S azt is mondhatjuk, hogy *a népességfogyás is a hagyományos humángazdaság lerombolásának, s a számítással való helyettesítési kísérletének a következménye, s ez az alapja annak is, hogy a népesség újratermelésének finanszírozási kérdései a közgazdaságtanban fel sem merülnek.*

A főként a nagyvárosokban sikeres történelmi csere, a humángazdaság piacgazdasággá alakítása ellenére a hagyományos humángazdaság a társadalmi életnek nagy kiterjedésű, a modern társadalomszervezet „alatti szociális

terében” ma is velünk él. Egy ötszáz lelket sem számláló nógrádi kis faluban, Szarvasgedén esett meg az embervagyonnal való hagyományos gazdálkodást megvilágító történet:

A fővárosban alkoholista csövessé lett, de nem a faluban született unokahúgot, szintén alkoholista élettársával együtt a – minderről mit sem sejtő – rokonság befogadta, s a nyári konyhát bocsátotta rendelkezésükre. A szokással ellentétben a csöves pár női tagja itta előbb agyon magát, temetése után a „piaci logika” szerint gondolkodó rokonok az életben maradt férfit kitették a nyári konyhából. Rozsdásnak, aki a svábosan vörhenyes haja miatt kapta nevét a „vasmunkás” faluban, azonban, csöves lévén nem volt hová mennie, ezért ennek a falunak az árokpártján tengette életét, ami szemmel láthatóan és rohamosan fogyott, s már-már a pusztulás határára jutott. Az öregek ezt már nem nézheték, összetanácskoztak hát a falu népével s vezetőivel, s a falu nagy elhatározásra jutott. A sportpálya öltözőjéből leválasztottak egy asztalnak, székeknek, ágyaknak és egy vaskályhának elegendő részt, s oda költöztették Rozsdást, akit közmunkára köteleztek, s az azért járó jövedelemből befizették a helyi óvoda menzájára, ahol kedvezményes áron napi háromszori meleg ételt kapott, s csak a megmaradt pénzt ihatta el a kocsmában cimboráival. Rozsdás sorsa s állapota ettől kezdve látványos javulásnak indult, a faluközösség visszaemelte az emberlét alatti csöves helyzetből az emberhez méltó életbe.

Ha gondosabb szemmel tekintünk körül világunkban, azt is láthatjuk, hogy nemcsak a „régiségből itt maradt, korszerűtlen” *családgazdaság* és nem is csak a hasonlóan „elmaradott” *faluközösségi gazdaság* ismeri és működteti a humángazdaságot, hanem a modern gazdaságszervezetben is központi helyzete van. Hogy ez a helyzet hatékonyra válhasson, hogy a népességfogyás megfordítható legyen, annak egy újabb paradoxon állja útját: miközben a modern,

s különösen a globalizált gazdasági rendszeren belül a humángazdaság egyre kitüntetettebb szerepet kap – ám a közgazdaságtan szemüvegén át ez a humángazdaság érzékelhetetlen, láthatatlan és ezért elbeszélhetetlen marad.

Évtizedek óta formálódik azonban Budapesten egy olyan gazdasági iskola, amely a „humángazdaság” elbeszélésére is alkalmas gazdaságelmélet kidolgozását tűzte ki maga elé célként. Nézőpontjából a mai, *a modern humángazdaságnak négy olyan alapfogyatékossága* látszik, ami, ha lehetetlenné nem is teszi, de megnehezíti felismerését.

A modern humángazdaság első jellemzője a REDUKCIÓ.

A piaczgazdaságtan emberképe nem azért torz, mert a közgazdászok tehetségtelenek, s még kevésbé azért, mert a közgazdászok elvetemülten egy hamisítási igényt akarnak kiszolgálni. A piaczgazdaság felépítése s elismerési rendszere olyan korlátozott, hogy ha egy piaczgazdász korrekten írja is le, csak a homo oeconomicust ábrázolhatja, mert a piaczgazdaság csak a homo oeconomicust ismeri el. Ám a piaczgazdaság működésképtelen lenne, ha pusztán az általa érzékelt és elismert tulajdonságokkal rendelkező emberi szurrogátum venné fel nap mint nap a munkát vállalkozásaiban. Pedig az általa figyelmen kívül hagyott tulajdonságok – az alábbi felsorolásból ez világosan kitűnik – korántsem olyan misztikusak és irracionálisak, amilyenek ezekben a piaczgazdasági elbeszélésekben feltűntetik azokat.

A felcseperedő embernek a pusztá testi hogyléte is emberivé formált, s attól függően, hogy milyen társadalmi rétegbe születik vagy ér el személyes munkája révén a személy, testi megformáltsága is olyanná válik. Hogy csak a szélső eseteket idézzük képszerűen is magunk elé: a korábbiakban már ismerőssé lett csöves családban felnevelkedő leánygyermek és a high society ifjú hölgyei testi külleme meglehetősen nagy különbségeket mutat. Testi állapotuk társadalmi termék. Ami azt bizonyítja, hogy a százezer

évek alatt formálódó természeti tulajdonságainkat emberi-
vé változtató hominizáció – többek közt a testi hogylétbe
való beruházás révén – piacgazdasági értelemben is gazda-
sági tényező, a humán tőke része, ami a jövedelmi arányok-
ban és azon keresztül a teljes gazdasági körforgásban is fon-
tos szerepet játszik.

A szocializáció révén nyeri el az ember azt a társadal-
mi karakterét, s a hozzá tartozó képességeit, amelyek ré-
vén zavartalanul illeszkedhet be a fennálló társadalmi rend-
be, s amely társadalmi rendet e karaktere és a hozzá tartozó
képességek révén zavartalanul működtetheti. A piacgazda-
ság elmélete az embernek ezeket a képességeit és karakter-
ét veszi leginkább figyelembe, a szakmai önazonosságtól
a munkaerő áráig bezárólag, ám az embernek még a sike-
res piaci működéshez szükséges szocializációs tulajdonsá-
gai sem merülnek ki a szakmai képességeivel.

A human relations irányzata mutatta ki, hogy ahol az
egyéni ösztönzés lehetőségei kimerülnek, ott a társas haj-
tóerők sarkallják a munkavállalókat nagyobb teljesítmé-
nyekre. Feltéve, ha jól szocializáltak, mert ellenkező eset-
ben ezek az erők nem léteznek, nem is működhethetnek,
s hiányukban mind az egyén a munkaerőpiacon, mind
a vállalkozás az árupiacon kevésbé maradhat versenyben.
A különbséget – azaz a jól szocializáltság – forintértékének
a kiszámítása egyszerű kivonással véghez vihető.

A humán tőkének azonban nemcsak a testi megfor-
máltság, illetve a jól szocializáltság az építőkövei, hanem
a munkára foghatóság színvonala is. A vállalat-gazdaság-
tanban közhelynek számít, hogy egy vállalkozás piaci ver-
senyképessége – tőkeerején, hitelképességén és innovációs
tulajdonain túl, s talán mindenek előtt – az alkalmazott
munkaerő állapotától függ.

A munkaerő állapota és a humanizáció közti „forinto-
sítható” összefüggés megvilágítására egy egyszerű példát
elvenítünk fel:

Ha egy harmadik – s nem a kocsmá – műszakból hazakerkező férjet felesége a konyhaajtó mögött, lesben, sűrű sodrófaforogatással vár haza, akkor ennek a férjnek a munkaképessége több napon át csökkent értékű lesz, s ez rontja vállalata piaci versenyképességét. Ha azonban a feleség meleg étellel, forró lábvízzel s vetett ággyal várja párját, s kedves szavakkal invitálja, akkor ez a férj másnap többletteljesítményre is képes lesz munkahelyén, ami javítja a vállalkozás versenyképességét. S hogy férj és feleség kapcsolatának – a társadalmilag átlagoshoz viszonyított – humanizáltsága mennyivel rontja, vagy javítja a vállalkozás versenyképességét, az pontosan kiszámítható forintértékben is: a sérült munkavállaló teljesítménye 10% veszteséget, a másik fitness 10% nyereséget hozhat a két vállalkozásnak, a köztük lévő 20% teljesítménykülönbség pedig már rövid távon is kérlelhetetlenül „szelekcióhoz” vezet.

Az „egyszerű” parasztember tisztában volt azzal, hogy minden mozdulatával a szakrális természetű univerzumot alakítja, s hogy a kellő idő múltán az univerzum egésze válaszol legkisebb rezdüléseire is. Ezért az „egyszerű” paraszt legkisebb mozdulatában is az egyetemes egészért – benne közössége egészéért – viselt felelősség munkált. Alapvetően megváltoztak azonban a felelősségi viszonyok a munkaerő és tőke szétválasztásával: ettől fogva a munkavállaló felelősséget csak a munkaerejéért viselt, a munkaeszközökért való felelősségre pedig csak büntetések révén volt kényszeríthető. A felelősség hiánya azonban mindaddig, míg a munkabérek és a munkaeszközök értéke nagyságrendileg megegyezett, addig nem járt különösebb következményekkel a vállalkozó részére: az okozott kárt a munkavállaló béréből meg lehetett téríteni. Alapvetően megváltozott azonban a helyzet a nagy értékű gépek, például az automatizált gépsorok megjelenésével. Ezek értéke olyan hatalmas volt, hogy a munkavállaló teljes életkeresetét is sokszorosan meghaladta, ezért a felelősség

kényszerrel való helyettesíthetősége megszűnt. A munkafolyamat zavartalanságának biztosításához más, kényszeren kívüli szabályozó vált szükségessé: a magas fokú felelősségtudat.

A magas fokú felelősségtudat kialakításának két fő útja alakult ki. Az első profán útnak lehet nevezni, amely a munkavállaló univerzális áttekintésre való képességét, s abból következő univerzális szintű felelősségtudatának kiépülését volt hivatva kifejleszteni. A második, a spirituálisnak nevezhető út a munkavállaló valláserkölcsei felkészültségének a fejlesztésével járt. S a spiritualizációs, illetve univerzalizációs képességek – például felelősség – piacgazdasági értéke is könnyen kifejezhetővé vált ezáltal: a felelőtlen munkavállaló által okozott kár és a felelős munkavállaló által elért haszon közötti különbség pontosan mérte e képességek piacgazdasági értékét.

A modern humángazdaság második jellemzője: a SZÉTSZÓRTSÁG.

Történetfilozófiai vizsgálódásai során Hegel arra a következtetésre jutott, hogy az új társadalmi valóság nem Pallasz Athénéként, készen pattan elő a régiből, hanem előbb sok ponton hasítja fel annak szövetét, s a nyílásokon áttörve előbb apró intézményeit építi fel. A kezdetekkor az apró intézmények még nincsenek hálózatba szervezve, elenkezőleg: a „szétszórt valóság” állapotában léteznek. Ha ilyenkor kellő erő társul melléjük, akkor a szétszórtságból a szerves kapcsolódás mezőjébe léphetnek, amelynek végére érve új, szerves valósággal válthatják le a régit. A modern humángazdaság még a szétszórt valóság állapotában van, de világosan láthatók főbb tartományai:

A családgazdaság, amelyen nem a polgárparasztosodás intézményét, a mezőgazdasági családi vállalkozást kell pusztán érteni. Ez a piacgazdaság része, s feladata a mezőgazdasági javak arzenáljának az előállítás. A családgazdaság ennél a leszűkített értelmű gazdaságnál jóval

tágabb tartományt, voltaképpen a teljes társadalmi valóságot, s ezen keresztül a teljes embert foglalja magába. „A család, e valóságteremtő kategória,... – minden megosztó hatás ellenére – mégiscsak a különböző tőkefajták felhalmozásának, megtartásának és újratermelésének letéteményese marad.”²

A családgazdaságban folyik egyrészt az ember biológiai újratermelése, a fogantatástól a hominizáció teljes tartományáig, de ugyancsak a család alkotja meg a jövőendő felnőtt személyes karakterét, ebben az emberközeli közegben megy végbe az elsődleges szocializáció és humanizáció, s a családban találkozik az embergyermek a spirituális valósággal is először. Amiért is *a családgazdaság a humángazdaság legalapvetőbb intézménye*.

A közösségi humángazdaságnak – mivel erejét Rozsdás, a falusi csöves kapcsán már tárgyaltuk – csak egy olyan tulajdonságára irányítjuk a figyelmet, amelyet sok félreértés, sokszor félremagyarázás fed el. A hagyományos közösség önmaga újratermeléséről a fennmaradásához szükséges közösségi karrier megalkotásával gondoskodott, s ehhez kidolgozta azt az életkori sajátosságokhoz igazodó „karrierpályát”, karakteralkotó intézménysort, amely programot adott a szocializációhoz, s amelynek minden állomását hatékony ellenőrző szervezet, a „vének tanácsa” ellenőrizte. A vének tanácsa – szemben az őt övező hiedelmekkel, amelyek zártságukról és zsarnokságukról értekeznek – Andrásfalvy Bertalan kutatásai szerint az élő közösségekben feladatuknak azt tekintették, hogy ellenőrzésük során e karrierpályán mutatott teljesítményt, a közösségi karakter alkalmasságát ellenőrizzék. Az egyes állomásokhoz csatolt versenyeken nem az egyéni erőállapotot vizsgálták, ahogyan azt a modern sport- és kulturálisnak mondott versenyeken a zsűri teszi, hanem azt, hogy melyik fiatal humanizáltsági és spiritualizáltsági szintje a legmagasabb, mert arra lehet a közösség vezetését rábízni.

A modern társadalomszervezés leválasztja a családkról és a többi közösségről a „társadalomszervezetet”, s azt is háromfelé tagolja: magán, a civilek érdekérvényesítését szolgáló köz-, és politikai szférára. A civil szféra kétféleképpen járul hozzá a humángazdaság teljesítményéhez. Egyfelől azokkal a „termelő és karbantartó intézményeivel és szolgáltatásaival”, amelyek célja a képzés, illetve a gyógyítás, ápolás. Másfelől az érdek-képviselői intézményeiben, gyakorlat közben alakulnak ki azok a „citoyen” képességek, amelyek a szocializáción túli tartományok – például a közélet – működtetéséhez szükségesek.

A hivatalos nomenklatúra szerint az egyházak is a civil szervezetek közé tartoznak, bár magunk az egyházakat külön tartományként tartjuk indokoltnak számításba venni. Az egyházak az embertermelés minden dimenziójában: a hominizációban (egészségügyi szervezeteik révén), a szocializációban (nevelési intézményeikkel), a humanizációban (nevelési intézményeiken túl a pasztorációs intézményeik működtetésével) is részt vesznek, a spiritualizációs és az univerzalizációs képességek megtermelésében pedig szinte egyetlen intézményként vannak jelen. Azt is mondhatjuk, hogy a család és települési közösség mellett az egyházak azok, amelyek a maguk – szakrális – valóságának megtermelése mellett a humángazdasági tartományok teljességében alkotó szerepet játszanak.

A humángazdaságnak van egy, a profitmaximalizáció céljainak megfelelő tartománya is: a magánbölcsödéktől a magánegyetemekig, a magánrendelőktől magánklinikáig, s nem utolsósorban a magánsajtó: újságoktól a kereskedelmi rádióig, televízióig és filmstúdióig, s még hosszan sorolhatnánk tovább a hasonló rendeltetésű intézményeket, míg kimerítő leltárt készíthetnénk róluk.

A humángazdaság privát tartománya, miközben néha súrolja a humanizációs dimenziót, alapvetően mégis a hominizációra és a másodlagos, illetve a folyamatos újraszó-

cializációra szakosodik, s a spirituális feladatokban való részvétel szinte teljesen hiányzik repertoárjából. A privatizált humángazdaság másik sajátossága, hogy mindenekelőtt a high society emberi erőforrásainak a meg- és újratermelésére szakosodott. Egészségügyi intézményei a legkorszerűbben gépesített, műszerezett és gyógyszerezett gyógyítást kínálják azok számára, akik ezt a „humán karbantartást” képesek megfizetni. Szocializációs intézményeiben a társadalomvezetésre való szocializáció, a politikai osztályba való generációs beilleszkedés személyre szabott, „egyedi gyártása” történik meg.

Utolsóként tárgyaljuk az állami humángazdaságot. A humángazdaságnak ez a tartománya a modernizáció terméke, vele együtt született meg, a családgazdasági és az egyházi humángazdaságok „etatizálásaként”. Etatizmusa azóta sem szűnt meg, szerepe azonban nélkülözhetetlené vált a humángazdaságban.

Az állami humángazdaság két nagy csoportra és intézményre tagozódik. Egyikét a fiskális, az állami költségvetéshez kötődő újraelosztó, szociálpolitikai tevékenysége képezi, amellyel a többi humángazdasági tartományt – családgazdaságot, privat és civil humángazdaságot – támogatja működésében. Az állami humángazdaság másik nagy tartományát az állami tulajdonban lévő „termelő és karbantartó” intézmények: kórházak, sportlétesítmények, iskolák és a sajtó képezik, amelyek a hominizáció és a szocializáció feladatainak a legnagyobb bázisa.

A mai humángazdaság harmadik fogyatékosága, hogy a humángazdaság ALÁRENDELTE helyzetben van a teljes gazdaságon belül uralkodó pozíciót elfoglaló pénzgazdasághoz és az anyagi javak gazdaságához képest. A humángazdaság egész problematikája nem vált még szakmai és politikai diskurzusok témájává. Holott a humángazdaság nemcsak a népességfogyás „piacgazdaságon kívüli” nézőpontjából, de a piacgazdaság mércéi szerint is figyelemre

RÁMA-ÜNNEP

méltó intézmény, amely joggal pályázhat a teljes gazdaság meghatározó szektora címre.

Már csak a piacgazdasághoz mért kiterjedése is nagyobb figyelmet indokol. Ennek érzékeltetésére egy tévéfilmet idéznek fel az egyik, „primitívnek” nevezett afrikai nép életéről. Egy „öreg” ült egy fűcsomón, s úgy, ahogyan csak a gyermekek tudnak teljes valójukkal a figyelt tárgyjal szinte azonosulva odafordulni valami felé, figyelte egy csapat férfigyermek az állatpantomimet: az öreg taníttatta a gyermekeket a vadászatra. S a rendkívül kifejező képsorok közben a narrátor arról beszélt, hogy e törzsi szinten élők a megélhetésükhöz szükséges anyagi javak

megszerzésére – beleértve az elkerülhetetlen háborúzást is – életidejüknek a 20%-át áldozzák, feleannyi időt az ünnepekkel, a szellemekkel való kapcsolattartásra szánnak, életidejük nagyobb részében pedig az egymással való kapcsolataikat csiszolgtatják, hogy az minél élhetőbbé váljon. Életidejük túlnyomóan nagyobb részében a családi-törzsi „humángazdaságot” működtetik. Összevetve saját tapasztalatainkkal ezeknek az állítólagosan „primitív” közösségeknek az „időbeosztását”, könnyen eshetünk tévedés áldozatául. Könnyen hihetjük azt, hogy életidőnknek sokkal nagyobb hányadát fordítjuk anyagi megélhetésünk biztosítására, s színvonalának emelésére, s büszkén veregethetjük meg saját vállunkat, mondván, lám csak, szorgalmunk gyümölcse a nagyobb kényelmet biztosító anyagi gazdagságunk. Ahogyan azonban a kiváló magyar közgazdász, Bogár László kimutatta, ennek éppen az ellenkezője igaz: *„ma Magyarországon kb. 10 millió ember él, és egy évben van kb. 9000 ezer óra. Ha a kettőt összeszorozzuk, akkor 90 milliárd létórát kapunk. Ha a 3,6 millió aktív keresőt összeszorozzuk azzal a kb. 15 000 órával, amit egy aktív kereső... a hivatalosan szervezett munka világában tölt, akkor az kb. 5,5 milliárd létórát jelent.... Azt gondolom, első hallásra talán mindenkit meghökkent, hogy ez a teljes létidő 6%-át jelenti. Nem több, mint 6%-át jelenti az itt élő társadalom létidejének az, amit általában hajlamosak vagyunk a legfontosabb és mindenkinek felett állónak tekinteni, és amit gazdaságnak szokás nevezni.... Ebben a – maradék – 94%-ban egy »teljesen perifériális, jelentéktelen semmiségre« fordítja az idejét a társadalom, egy említésre sem méltó »apróságot termel«. Ezt a valamit úgy hívják, hogy ember.”³*

De a humángazdaságnak nemcsak a kiterjedése meghökkentően nagy, hanem a gazdasági teljesítménye is. Statisztikusok becsléseket végeztek például arra vonatkozóan, hogy a családgazdaságokban megtermelt javak értéke hogyan viszonyul a piaczgazdaságban termelt értékekhez, a GDP-hez, s azt találták, hogy az annak az öt-tízszeresét is

kiteheti, miközben ezt a GDP-be nem szokás beszámítani. S ennek a hatalmas értéknek a humángazdasághoz sorolható részeinek értéke – legkevesebb a felére rúg,

Ha a GDP-be nem is számítják be a humángazdaság nagyobb részének a teljesítményét, a nemzeti vagyona már igen. Kozma Ferenc, még a rendszerváltás, azaz a viszonyítási alapot csökkentő vagyonvesztés és a számlálót növelő *egyetemi boom* előtt, kiszámolta, hogy az emberekben objektiválódott érték a teljes nemzeti vagyon nagyobbik részét, 58%-át teszi ki. Mindezeknek az arányoknak az ismeretében a humángazdaság elsődlegességének állítása nem széplelkű bölcsészek hagyományos vágyakozása a realitások megerőszkolására, hanem szigorú közgazdasági számításokkal alátámasztott tény.

A humángazdaság tartományainak teljesítményei

Emberi dimenziók	Gazdaságok				
	család	közösség	civil	privát	állam
hominizáció	x	x		x	x
szocializáció	x	x	x	x	x
humanizáció	x	x	x		
spiritualizáció	x	x	x		

A korai modernizáció embere, elbizakodottan az előtte feltáruló orvosi és műszaki lehetőségektől, goethei varázslóinas módjára a természetit helyettesíteni képes társadalmi-gazdasági megoldások kikísérletezése nélkül beleavatkozott a népességszabályozás hagyományos mintáiba. Beavatkozásának következményei még az eddig sorra veteknél is problematikusabb következményekkel jártak. Ahol orvosi és műszaki teljesítményei elérték a hagyományos közösségeket, azokon a helyeken a csecsemőhalandóság csökkenése és az

életkor meghosszabbodása miatt népességrobbanás következett be. Mire viszont már a piacgazdaság is felépült, akkorra elkerülhetetlenné vált a fogyás: az anyagi és pénzjavak gazdasága kíméletlenül felemészti az embert.

Nem végzetszerűen elkerülhetetlen azonban a modern pazarlás egy nemzet embervagyonával. A pazarlás gazdálkodássá – nem mértéktelen növekedéssé, s nem is megállíthatatlan fogyássá, hanem valódi gazdálkodássá – változtatása csak a humángazdaság rekonstrukciójával, az anyagi és pénzjavak gazdaságának fogságából való kiszabadításával lehetséges. A humángazdaság felszabadítása azonban, hasonlóan minden szabadságtörekvéshez, csak akkor biztathat reménnyel, ha elegendő és erőszakmentes erőt sikerül céljai szolgálatába állítani. Az emberi erőforrásokkal való pazarlásnak a nemzeti embervagyonnal való gazdálkodássá változtatásához, s részeként a népességfogyás megállításához:

A humángazdaság célja, s feladata a – személyes, családi, nemzeti, s végső soron a világ – mennyiségi és minőségi értelemben vett embervagyonával való gazdálkodás. E feladatot a hagyományos közösségek sok áldozattal, de sikerrel oldották meg, sikerük záloga pedig az embervagyonnal való gazdálkodásra vonatkozó szokásszerű ismeretek kidolgozottsága volt. Mára már a modern gazdasági gondolkodás is kezdi utolérni a hagyományos ismereteket, elérkezett az embervagyonnal való gazdálkodás tudatosításának küszöbéhez, s már csak egyetlen nagy lépés van hátra: a részismereteknek a humángazdaság elméletévé integrálása. A – budapesti iskola által javasolt kezdeti, majd kidolgozottabb – humángazdaság elmélete lehetőséget ad arra, hogy a gondolatok integrációját az emberlét dimenzióinak, intézményeinek és tartományainak integrációja kövesse. Ehhez viszont korszerű humánpolitikára van szükség. Mert a mai humánpolitika nem emelkedik a politika, az országos kormányzat rangjára, ellenkezőleg, alászáll a poli-

tika alatti, nemlegitim mezőkre, beépül a vállalati szervezetbe, s ott szintén alárendelt helyzetet foglal el. Ebben az alakjában azonban nem igazán érdemi meg a humánpolitika megnevezést, hiszen nem sokkal több, mint amit a létezett szocializmusban a munkaügyi osztályok, illetve a rossz emlékű személyzeti osztályok végeztek.

A humánpolitika országos politikai rangra emelésekor azonban mindenképpen elkerülendő egy, a demográfia hibás meghatározásából származó tévedés, amely a „biopolitika” félelmetes hatókörébe utalná azt. A felvilágosodást követően, a 18. századi liberális államtól kezdődően *„a hatalom nem a halálon és a test feldarabolásán keresztül mutatja meg magát, hanem az élet feletti uralmat tűzi ki célul és valósítja meg mind nagyobb hatékonysággal, amely utóbbi irányzat részeként foglalkozik a tömeges népesedési folyamatokkal. Foucault ezt nevezi biopolitikának.”*⁴

A népesedéspolitikát a modernizáció során torzították biopolitikává, ami méltatlan, rendkívül mostohán kezelt helyre utalta a népességtudományt is. Tárgykörét – a kutatására biztosított forrásokkal együtt – erősen korlátozzák, módszerét a „leíró” kategóriába sorolják, művelői, legyenek bármily tehetségesek is, minden alapot nélkülözően a tudományok rivaldafényéből ki vannak rekesztve. Rögvest megváltozik azonban a helyzet, ha a humángazdaság gondolati és intézményi rekonstrukcióját véghezvisszük. A redukálatlan, a teljes értelemben vett embervagyonnal való integrált gazdálkodás irányítása már nem a hadsereg, illetve a munkaerőpiac emberanyagának pusztaszámszerű biztosítására szolgáló biopolitika többé, hanem a szó legnemesebb értelmében vett humán-politika, a nemzeti embervagyon újratermelését az emberségesebbé válás felé kormányzó tevékenység.

A nemzeti embervagyonnal való gazdálkodás azonban – sok más modern és globalizált országhoz hasonlóan – a mi országunkban is egyszerűen hiányzik. Helyén saj-

nos nem űr tátong, hanem a nemzeti embervagyonnal való pazarlás: felesleges és korai halálok, a vágyak ellenére meg nem születő gyermekek, a megszületettek egészségének veszélyeztetése rontja egészségvagyonunk mennyiségét és minőségét egyaránt. Sokszor úgy tűnik, s úgy alakul, hogy az anyagi és pénzjavak újratermelésének választott módja felfalja a népességet, s ennek lassítására sem képes, mert a teljes humángazdaság egyes tartományai is egymás ellen működnek. A rendeltetésszerűen működő humángazdaság ellenben a társadalom rendelkezésére álló forrásokat úgy osztja el, hogy következményeként a nemzeti embervagyon – a nemzeti vagyon nagyobbik fele – a legnagyobb mértékben, s legnagyobb versenyképességet biztosítva újuljon meg és bővüljön. És éppen ebben, a nemzetek nemzetközi versenyképességének alakulásában van a biztosítéka annak, hogy egy korszerű humánpolitika kifejlődjön, s elvégezze a humángazdaságot integráló feladatát. Közgazdászok közt ugyanis közhelynek számít, hogy egy nemzet nemzetközi, világpiaci versenyképességét nemzeti embervagyonának állapota határozza meg a leginkább. Ahhoz viszont, hogy a nemzeti embervagyon megfelelhessen a világpiaci követelményeknek, az azzal való tudatos gazdálkodásra van szükség. A korszerű humánpolitika pedig, a humángazdasági tartományok integrálásán keresztül is, éppen egy ilyen rendeltetésszerűen működő humángazdaság kiépülésében, integrálásában s működtetésében nyújthat segítséget.

Epilógus

A „humángazdaság”, az „embertermelés”, a „nemzeti embervagyonnal való gazdálkodás” jóérzésű polgárok számára, különösen akkor, ha hívók is, viszolyogtató kategóriák az Isten képmására teremtett emberhez való viszonyt te-

kintve. Amint láthattuk azonban, nem valamiféle sztálinista embertelenség és emberellenesség fejeződik ki e kifejezésekben, ellenkezőleg. Egy embertelen korban, a modern gazdaság- és a globális hatalomkor határán, mikor az ember az anyagi és pénzjavak mértéktelen halmozásának eszköze csupán, érdemesnek tűnik legyűrti viszolygásunkat annak érdekében, hogy egy alternatív, a profit-fétisnek szolgáló gazdaságelmélettel szemben egy, a szeretet logikája szerint működő humángazdaságról szöhhessünk, a közgazdászokat is meggyőzni képes elbeszélést. A konzervatív közösségek s politikus vezetőik többek közt azért szorulnak háttérbe a történelmi versengésben, mert nincsenek korszerű szavaik igazságuk megnevezésére, nincsen korszerű elméletük e szavak érvényes és emberhez méltó elbeszéléssé szövése, s mert nincsen alternatív gazdaságelméletük, amely az ember méltóságára épülne, s azt szolgálná, s ezért teljesül rajtuk Illyés Gyula kesergése a zsarnokságon:

*Eszmélnél, de eszme
csak övé jut eszedbe.*

VASS CSABA

Jegyzetek

- 1 Pierre Bourdieu: *A gyakorlati észjárás*, Napvilág Kiadó, 2002., 163–164. l.
- 2 Uott. 165 és 166. l.
- 3 *Család és társadalom*, a Stratégiai Füzetek különszáma, 2000. 14–15. l.
- 4 Melegh Attila: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században, in: *Népesedés és népességpolitika*

Életrajz

Kód: Szorokin ^{Pityirim} Alekszand-
rovics

AW SZOROKIN, A SZERETET SZOCIOLÓGUSA

Pitirim (Pityirim) Alexandrovics Szorokin 1889-ben született Turiában, az európai Oroszország egy északkeleti falujában. Egyszerű család első képviselőjeként iskoláztatását saját kezdeményezésével és önerőből kezdi meg. Eljut az egyetemi végzettségig, majd 1916-ban a szentpétervári egyetem magántanára. Közben küzd a cárizmus, később pedig a kommunisták ellen. 1917-ben a Kerenszkij-kormány államtitkára. 1922-ben el kell hagynia Szovjetországot. 1924-től a minnesotai egyetem, 1930-tól pedig a Harvard szociológiai professzora. Elhunyt 1968-ban. Számos jelentős tudományos munka szerzője.

Már ezek a sűrített életrajzi adatok is sejtetik: jelentős személyiségről van szó, méghozzá mind biográfiai, mind tudományos tekintetben. Számomra és remélhetőleg az olvasó számára is van ennek a témának azonban még egy harmadik figyelemreméltó, mondhatjuk így: magyar vonatkozása is. Hogyan, mi közünk van nekünk Szorokinhoz? Nekünk, akik a szociológia terén alig dicsekedhetünk nemzetközileg jelentős tudósokkal, jó tudnunk arról, hogy az élvonalban legalább egy „unokatestvérünk” ott van. Szorokin ugyanis még távolabbi rokonainkat is figyelembe véve eléggé magányos fajtánk egyik törzséből származott. Bár csak anyai ágon volt komi, de ez gyakorlatban és érzelmekben egyaránt sokkal többet jelentett számára, mint az orosz befolyás apja révén, kitől korán és minden tekintetben teljesen elvált. A következőkben megkísérlem Szorokin pályáját az életrajzi,

tudományos és az etnikai fonal egybeszövésével felvázolni.

Bár a kis Pityirim édesanyja korai halála miatt egy ideig apja közelében nőtt fel, gondozását és nevelését a közelben élő komi családtagok, a nagycsalád tagjai vállalták. Szorokint az övéihez fűző gyermekkori élményei, sőt egészen az országból való kényszerkivándorlásig fennálló szoros kötődése még öregkorában is foglalkoztatják. Gyerekkoráról és felserdülése éveiről beszámolva meghatottan tekint vissza jólelkű, becsületes, dolgos nemzetsége életére, a falusi agrárközösségekre és az ott élőknek a kölcsönösség és a szolidaritás elvére épülő együttélésére és munkájára. Meleg hangon, néha szinte áradozva beszél a rokonai lakta komi vidékről, a táj, a hatalmas erdők és a bővizű folyók szépségéről. Ez a vidék feltehetően a korai magyarok településeitől sem esik messze. De Szorokin ragaszkodása nemcsak gyermek- és a serdülőkori életkörülményeire vonatkozik, és mi is említést teszünk majd a Komiföldhöz és ottani családtagjaihoz fűződő későbbi kapcsolatairól.

Az apa elismert ikonrestaurátor és templomjavító volt, de három árván maradt fia gondozására részegessége miatt teljesen alkalmatlan. Az anya halála után a gyerekek ki voltak szolgáltatva apjuk sorozatos bántalmazásának. Egy alkalommal az apa fiait olyan súlyos testi fenyegetésekkel próbálta megrendszabályozni, hogy a két nagyobbik gyerek, Vaszilij és Pityirim – kilenc-, illetve hat évesen – elhatározta, hogy ezt az életet nem folytatja tovább, és megpróbál önerőből megélni. A fiúk átvették apjuk mesterségét, melynek csínját-bínját feltehetően otthoni műhelyükben és esetleg már korai közös „kiszállások” során is ellesték. Attól kezdve mint vándorló munkások, faluról falura járva végezték a templomok körül adódó munkákat. A fiúk megélték munkájukból, és az idős Szorokin visszatekintése is sejteti, hogy nemcsak megélhetést, hanem önállóságot és önbizalmat is nyert. De

kaptak azért segítséget is. Megpihenésre, erőnyerésre elérhető volt a komi rokonság, elsősorban elhunyt édesanyjuk nővére és annak családja. Volt is szükség rá, mert munkakörülményeik ugyancsak kemények voltak: falvak találmára való felkeresése, munkaalkalom kinyomozása, majd annak elvégzése után a kutyagolás valamely másik, nem éppen közelebi faluba. Előfordult, hogy erre nem jutott elég idő, és hogy a két gyereket az éjszaka az országúton érte. De a szakmai munka nehézségei sem lehettek utolsók. Elsősorban meg kellett az illetékesek – a pópa vagy a gyülekezet vezetőségének – bizalmát nyerni, a munka elvégzését követően pedig elismerésüket a díjazás érdekében. Maga a munka pedig nem csak ügyességet kívánt, hanem nemegyszer fizikai veszedelmet, sőt életveszélyt is hozott a két gyerekre. Egy alkalommal például egy magas templom tornyának tetején kapta el őket egy hirtelen vihar, és majdnem lezuhantak. De ilyesmire utalva jegyzi majd meg a hetvennégy éves Szorokin büszkén, hogy még mindig szívesen és jól mászik fel létrán a legmagasabb fáinak a tetejére is.

Mint látjuk, a gyerekek esetében a munka azelőtt – napjainkkal ellentétben – nem törvények által tiltott tevékenység volt, hanem gyakran a megélhetés nélkülözhetetlen eszköze. A kis Pityirim esetében ezen felül még a tanulás kapujának kitarulkozását is munkájának köszönhette. Szívóosságának és képességeinek köszönhetően négy elemi osztályt alkalmi munkavégzés mellett el tudott végezni. Ezután egyszer a két gyereket a munkához vezető útja egy falusi iskola előtt vitte el. Itt éppen felvételt tartottak azzal a céllal, hogy a jelentkezők vizsgáztatásának eredményétől függően majd döntsenek felsősosztályos felvételükről. Pityirim mit sem várva ott nyomban jelentkezett, és oly sikeresen levizsgázott, hogy rögtön felvették. Helyzete „felsős” korában azután javult, mert ekkor ösztöndíjat kapott, és módjában volt már csak a tanulással törődni. Ekkor az is kiderült, hogy jó szónok és kórusvezető. Pityirim

felsőosztályos éveiben harmóniában van társadalommal, egyházzal és vallással. Világképe ekkor – még – egységes és problémamentes.

Pityirim következő életszakasza felsőiskolás korában kezdődik. Újabb ösztöndíjjal egy egyházi iskolák leendő tanítóit kiképző szemináriumba kerül. Ígéretes pálya kezdetén áll, hiszen tehetségével és szorgalmával egyaránt lehetett volna belőle teológiai professzor, vagy akár metropolita is. Szorokin harmóniája ekkor azonban már a múlté. Kereső, nyugtalan és egészen más irányba tekint. Visszatekintve megállapítja, hogy ez élete „első válsága és lázadása”. Ez két döntő változásnak tulajdonítható. Az egyik az, hogy a hagyományos nagycsaládi és falusi környezet után szemináriumi tanulmányai miatt most már városban kell élnie. Tanúja lesz az urbanizáció és az iparosodás elmentmondásos folyamatainak. Megismerkedik a negatív oldalával mindannak, amit a civilizáció fogalma jelent, vagy jelenteni kíván, és az e fogalom által jelzett jelenségek Szorokin számára még sokkal később sem problémamentesek. Még Amerikában írt munkáit is a tradicionális értékek iránti vonzódása jellemzi. A másik tényező pedig a cári Oroszországot megmozgató forrongások. Szorokin 1903-ban kerül a városi felsőiskolába, 1904-ben pedig kitör az orosz–japán háború, melyet 1905-ben az első forradalom követ. A fiatalember felfedezi önmagában a népe sorsáért aggódó politikust, és belép az eszer (szociálrevolucionáris) pártba, amely a mértéktartóan forradalmi parasztság akkor még illegális alakulata. Szorokin pártjának ugyancsak aktívan küzdő tagja és agitátora. 1906-ban letartóztatják és börtönbe kerül. Életmódján azonban szabadulása után sem változtat. Nem megy többé vissza iskolájába, hanem mint „a forradalom vándorló misszionáriusa” járja az országot, „Iván elvtárs” álnéven. Végül kifáradva és a rendőrség üldözése elől menekülve – mint életében annyiszor – ismét hazatér szülőföldjére, falura a családjához. Ott meg-

pihen és átgondolja életét. Ebből sorsát meghatározó lépés következik. Szorokin a művelődésnek és a tudománynak kívánja szentelni életét.

Amennyire szilárdnak bizonyul majd ez az elhatározása, annyira meggondolatlan pályáján való elindulása. Minden stratégiai elképzelés vagy átgondolt terv nélkül nekivág a fővárosba vezető útnak. A falujából az első útszakaszt hajón kell megtennie, erre még van pénze. Egy kicsi és kezdetleges gőzhajón hat nap alatt jut el Vologdába. Az innen Szentpétervárra vivő vonat jegyének megváltásához azonban már nincsen pénze, csak az első állomások egyikéig jut el jeggyel, azt remélve, hogy onnan potyautasként valahogy majd eljut a fővárosba. De nincs szerencséje, mert a kalauz elcsípi. Ügye azonban mégis jól végződik, mert ez a jóindulatú ember megengedi, hogy a vonat takarítása-tisztítása ellenében eljusson Szentpétervárig. Megérkezvén ott áll a metropolisban, további élete egyetlen ember megtalálásától függ. Ez földije, a komi törzsből kikerült addigi egyetlen egyetemi tanár, Jakov professzor. Hét mérföldet gyalogol, de megtalálja, sőt ott-hon találja egyetlen ismeretlen ismerősét, és az nem hagyja őt cserben. Szorokin lehetőséget kap az érettségi letételére.

De mivel több évet mulasztott, magánúton kell a hiányzó éveket pótolni. A megélhetéshez szükséges pénzt korrepetálással keresi meg. Terve sikerül: le tud érettségizni, sőt ezekben az években nagy energiával magánúton szívja magába a tudományt, a kultúrát és az irodalmat. Egyetemi tanulmányait illetően ekkor még egyaránt érdekli a kémia és a szociológia. 1909 őszén indul egyetemi pályafutása. Először egy évig az új pszichoneurológiai intézet hallgatója, mert itt szociológiai kollégiumok is vannak, míg az egyetemen szociológiát a cárizmus egész ideje alatt nem szabad tanítani. Tanárai és támogatói közé olyan kiválóságok tartoznak, mint Pavlov és Bechterev, már korábról jó ba-

rátja Kondratyev, a később híres közgazdász és konjunktúra-kutató. Szorokin természettudományos műveltsége később majd a szociológiát bíráló elemzéseinek is javára válik. Egy év múlva átmegy az egyetem jogi karára. Mindez azonban korántsem jelenti, hogy a társadalmat megreformálni akaró Szorokin nem létezik már. Részt vesz a háború kitörését megelőző, majd a háborúba lépett késői cári Oroszország forrongó diákságának mozgalmaiban, és 1911-től kezdve többször van dolga a rendőrséggel. Egyszer le is ültetik, mert 1913-ban, a Romanov-dinasztia uralkodásának háromszázadik évfordulóján pamfletet szerkeszt és terjeszt. Ön-életírásai azonban azt is érzékeltetik, hogy a hanyatló cárizmus bűnüldözési és megtorló erőfeszítései már nem a régiiek. Sokkal később összehasonlítja egymással összesen hat börtönbeli tartózkodását (három a cárizmus és három a kommunisták alatt). A szigort illetően ezt az összehasonlítást főként a kommunisták „nyerik meg”. Szorokin ezért nem jár túl rosszul, és visszamehet az egyetemre. Tanulási terveit most már nem adja fel, mint korábban a szemináriumot. 1914-ben diplomát szerez, és meghívást kap arra, hogy magántanári képezése érdekében további négy éven át az egyetemen dolgozzék. Szorokin azonban a világháború elle- nére már 1916 őszén elnyeri ezt a fokozatot.

Az 1917-es esztendő azután jelentős – eleinte inkább kedvező, később azonban egyre nyugtalanítóbb – fejleményeket hoz. Azt tudjuk, hogy ez az orosz társadalom egészét érinti, arról azonban be kell számolnunk, hogy ezek az ellentmondásos események mennyire kihatnak Szorokin személyes életútjára is. Szorokin útja számára is nagy jelentőségű az, hogy először a februári forradalomban megdől a cárizmus, és kilátás nyílik egy liberális, demokratikus Oroszország építésére, majd az, hogy ezt a fáradt és ugyanakkor egyre nyugtalanabb társadalmat mennyire fenyegeti egyrészt az egyre kilátástalanabb háború, másrészt a „ket- tős hatalom” bolsevista harapófogójának növekvő szorítá-

sa. Szorokin 1917-es éve is híven tükrözi mindezt, és ez nem csoda, hiszen az év eseményeiben személyes szerepe nem csekély. A kedvező itt is előbb jön. Szorokin vezető szerephez jut országos viszonylatban kiemelkedő, a reformok érdekében jelentős erőket megmozgató Eszer-pártjában. Így szerkesztője lesz a párt orgánumának, a *Narodnaja Voljának* (Népakarát). Az Ideiglenes Kormány kabinetjének is tagja, Kerenszkij miniszterelnök titkárságának vezetője. Az egyetemen engedélyezik a szociológiát, és Szorokin a szociológia első professzora lesz. Igencsak kedvezően alakul magánélete is, mert az év májusában házasságot köt a jelentős családból származó Elena Baratinszkájával, aki haláláig hűséges híve. De hát szinte feltartóztathatatlanul jönnek a sötétebbnél sötétebb felhők. Szorokint egyaránt aggasztja a kommunisták előnyomulása is, meg a háborúban egyre romló orosz esélyek is, utóbbinál különösen az új demokratikus irányzat csekély ellenállási készsége és tehetsége a központi hatalmak megállításához. Ezért minden bizonnyal minden lehetőségével segítette Masarykot, akivel a cseh államférfi oroszországi katonatoborzó útján együttműködött. Szorokin ugyanakkor fel volt háborodva, milyen szemérmetlenül – és milyen eredményesen! – agitáltak Leninék a háború kapitulációszerű befejezése mellett.

1917 még egy eseményt hozott, mely mind az ország, mind Szorokin számára önmagában igen pozitív, következményeiben viszont nagyon is negatív volt. Még az Ideiglenes Kormány időszakában elrendelték, sőt keresztül is vitték egy Alkotmányos Nemzetgyűlés képviselő-választását. Itt pártja képviselőként, de személyes választókörzetben Szorokin is indult, és nagy szavazattöbbséggel mandátumot nyert. Igaz, hogy a „fekete levest” már nem 1917-ben, hanem 1918 januárjában kellett kiinni, de az annál keserűbb volt. Az első ülésre gyülekező képviselőket fegyveres vörös erők nem engedték be az ülés színhelyére, és az alakulási kísérletet egész egyszerűen szétverték. Szorokint

TEMPLOMRENOVÁLÁS

számos képviselőtársával és más politikusokkal együtt lefogták és börtönbe vetették. Itt minden vádemelés vagy akár csak kihallgatás nélkül sok-sok más szerencsétlenül – parasztokkal, kereskedőkkel, polgárokkal, papokkal – együtt tétlenül várták sorsuk beteljesedését: az örök naponta szólítottak ki embereket, akik soha többé nem jöttek vissza. A többiekkel együtt Szorokin is várta, mikor üt az utolsó órája.

Nem így történt. Szorokinnak nagy szerencséje volt. Helyzetéről véletlenül értesült egy volt munkásmozgalmi társa, aki a forradalomban magas polcra került. Valószínűleg igen becsülte Szorokint, és volt annyi hálaérzet

és tisztesség benne, hogy közbenjárt az érdekében. Szorokint szabadlábba helyezték, ő azonban más következtetést vont le szabadon bocsátásából, mint amit az új urak elvártak tőle. Valószínűleg még nem látta a szabadság ügyét elveszítettnek, és egy vállalkozásba kezdett, melyet kalandosnak is nevezhetnénk, ha nem lett volna tele halálos veszedelemmel és kockázattal. 1918 folyamán feleségével együtt annak rokonainál, vidéken tett látogatással kívánt egy kvázi katonai akciót álcázni. Egy ellenálló csoportban megkíséreltek összeköttetést teremteni az Arhangelszk körzetében működő ellenállási erővel. Azon kívül, hogy ez a „partizán”-akció a komi területen (is?) folyt, fontosabb részleteiről szinte semmit sem tudunk meg. Milyen nagy volt ez a csapat, ki vezette és kiből állt? Hogyan derült ki, hogy az északi és a belterületi ellenállók között tervezett összeköttetés megteremtésének ez a kísérlete kudarcba fulladt, miképpen oszlott fel a csoport, terv szerint vagy anélkül, szorongattatva széledtek szét az emberek? Hát magának Szorokinnak mi volt a feladata: felderítő, futár vagy összekötő tiszt volt-e? Magyarázati kísérletem: Szorokin első önéletírása, miként még látni fogjuk, már a húszas években megjelent, és ebben természetesen igyekezett diszkréten védeni volt csapattársait meg szomszédait és rokonait a környéken. Annak azután, hogy a közel negyven év múlva megjelent és az egész életre visszatekintő nagy autobiográfiában sem derül fény fontos körülményekre, több oka is lehet: nem akarta korai munkáját emiatt átalakítani, vagy pedig még mindig éltek és azonosíthatók lettek volna környékbeli segítők. Amit viszont biztosan megtudunk, az az, hogy Szorokin hónapok bolyongása után magányos menekülő. Egyre inkább magára marad, és végül egyedül kell túrnie, hogy a kitaró őszi esőzés verje az orosz erdőbe. A meoár itt különösen olyan, mint egy kitűnő kalandregény. Itt azonban a hős nem győz. Szorokin ugyanis tudatára

ébred annak, hogy játszmájának nem csak ő lehet a vesztese. A vége felé már nem tudna életben maradni, ha a tőle most már túl messze élő család és körükben tartózkodó felesége nem gondoskodna róla rendszeresen, ezt pedig – ebben most már szinte biztos – sejtik, vagy talán tudják is ellenségei, akik miatt nyaka körül egyre jobban szorul a hurok. Ebbe a hurokba pedig mások is belekerülhetnek, akiket szeret, becsül és akikért aggódik. Ezt átgondolva feladja az ellenálló szerepét, jelentkezik a legközelebbi Cseka-parancsnokságon, felfedi kilétét, és ismét várja halálát.

De megint szerencséje van. Ezúttal maga Lenin személyesen avatkozik sorsába. Egy *Pravda*-cikkből kiemeli, hogy a Szorokin-szerű tudósoknak fontos szerep juthat az új Oroszország építésében. Nemcsak kegyelmet kap, hanem a petrográdi egyetem szociológiai intézetének vezetője is lehet 1919 és 1922 között. Viszont le kell mondania Eszer-pártbeli tagságáról és nemzetgyűlési mandátumáról. Ezt az „alkut” különbözőképpen lehet értékelni. Az új urak kihasználhatták arra, hogy hangoztassák Leninnek és vezető kádereinek nagylelkűségét: íme, megkegyelmezték itt egy alkalmasint halálraítéltnek, sőt ismét magas tudományos rangot és vezető beosztást adtak neki, helyette csupán értéktelen funkcióról – egy halódó pártbeli és egy meg sem született parlamentben kapott tagságáról – mondatták le. De lehet azt is hangsúlyozni, hogy ez megint a leninisták diktatórikus hatalmának demonstratív, propagandisztikus mutogatása: Lám, mi bárkit kényszeríteni tudunk arra, hogy megkegyelmeztetéséért lemondjon magas rangú politikai posztjairól, és mi ezzel ország-világnak meg tudjuk mutatni, hogy mi vagyunk a győztesek, a régi rend örökre megdőlt.

Hogy Szorokin mit gondolhatott, nem lehet tudni. Életben maradásának persze kellett, hogy örüljön, és emellett nemigen volt módja, ereje e „csere” adok-veszekjének

feltételeit befolyásolni. Azt azonban sejteni lehet, hogy a továbbéléshez személyiségének homo politicus-részétől való kényszerű megválása után a tudományos munkához három forrásból is meríthetett ösztönzést. Minden kétséget kizáróan létfontosságú volt számára a tudományos munka, mely a további működéshez sok erőt kellett, hogy adjon. Ehhez jött, hogy a húszas évek elején még nem volt teljesen esélytelen a reménykedés a szovjetrendszer bukásában vagy pedig gyökeres változásában (lásd NEP-korszak). Végül nem szabad elfelejtkeznünk Szorokin mélységes hazaszeretetéről. A „hazádnak rendületlenül” gondolata nem csak nekünk fontos és segít a megalkuvás keservének elfogadásánál is. Szorokinnak például élete vége felé kedves gondolata volt a Nyugat és Kelet közötti együttműködés. Nyilván a nagyhatalmak közötti akkor új keletű enyhülés biztatta, de a háttérben ott kereshetjük orosz hazaszeretetét (valamint a világpolgár univerzális gondolkozását). A tudományok iránti rajongása, hazafisága és a dolgok javulásában való bizakodása lehettek tehát azok az erőforrások, melyekből erőt merített három keserves évhez, nyomor, éhezés és elnyomás elhatalmasodásához, barátok, munkatársak no meg sok-sok egyszerű, legyengült orosz polgár tehetetlen pusztulásának elviseléséhez. Eljött azonban az az idő, amikor már bizonyára értelmetlennek és céltalannak tartotta, hogy az éhezés és a forradalom szociológiáját tanulmányozza. És amikor minden bizonnyal megsokallta, hogy négy éve elkezdett, de a forradalom miatt befejezetlen habilitációját most, 1922-ben az írásbeli résszel végre befejezhette (az akkori orosz rendszer szerint a habilitációt ugyanis az írásbeli munka elfogadása zárta le), de az új uralkodók elkobozták háromkötetesre tervezett „A szociológia rendszere” című munkájának két elkészült kötetét, melyet egy Szorokint pártoló vidéki nyomda megjelentetett.

Legkésőbb ekkor betelt a pohár. Szorokinnak sikerült kihasználnia a szovjetek kihonosító akcióját. 1922. szept-

tember 22-én feleségével és sok hozzá hasonlóan menekülő sorstársával egy különvonaton végleg elhagyja hazáját. Berlinbe érkeznek meg, ahol Szorokin pár napon belül előadást tart, de hamar tovább is utazik, Prágába. Itt Masaryk elnök kitüntető kedvességgel és előzékenységgel fogadja, segíti és marasztalja régi ismerősét. Szorokin azonban csakhamar kiutazik az Egyesült Államokba, és élete végéig ott él. 1924-től a minnesotai egyetem szociológia-professzora, majd 1930-ban a Harvard egyetemen az ő számára megalapítják a szociológiai intézetet. Nagyobb törést egy életútban nem képzelhetünk el: élete közel első fele a társadalom kudarcot valló reformátoráé, kevés, alig fennmaradt, vagy létre sem jött tudományos művel. Kényszerkivándorlása után soha többé nem látja hazáját, semmilyen politikai, hát még társadalomreformer ambíciója nincsen, viszont roppant fontos és gazdag tudományos életművet teremt, amelyben legalább elméletben kifejezheti véleményét a világról. Szorokin amerikai tudományos munkásságát hat tematikai csoportba oszthatjuk, és ezek nagyjából időrendi beosztást is jeleznek.

Műveinek első csoportjába négy jelentős munka tartozik. Ezeket *oroszországi társadalmi élményei feldolgozásának* tekinthetjük. E munka közül kettő önéletrajzi jellegű, nevezetesen a *Leaves From a Russian Diary* és az *A Long Journey*. Míg az előbbiben 1917 és 1922 közötti éveit írja le, és már 1924-ben megjelenteti, a másodikkal közel negyven évet vár (*New Haven*, 1963), beszámolván egész életéről születésétől öregkoráig. A már az első műben leírt 1917 és 1922 közötti évek értékelését itt kissé változtatott és rövidített formában kapja az olvasó. Mindkettő hallatlanul érdekes korrajz is. Két másik munka ugyancsak jelentős oroszországi élményanyagon alapul, de ezek már a szociológus Szorokint mutatják be. Közülük az első az ugyancsak korán, 1925-ben megjelent *Sociology of Revolution*. Mint a címe jelzi, ez a forradalom társadalmi jelenségeinek általános

elemzése, de a háttérben ott van a Szorokin által átélt három orosz forradalom problematikája. A második pedig a *Hunger as a Factor in Human Affairs*. Ez megint csak nagyon későn, felesége által gondozott posztumusz munkaként jelenik meg, az 1922-ben kivitt tördelési anyagon alapul. Az éhezés szociológiáját kapjuk, de itt is az 1907 utáni tömegnyomor távlatából.

A második csoport a *minnesotai évek termése*, nevezetesen két nagy terjedelmű, máig igen jelentős munkáról van itt elsősorban szó. Az egyik a *Social Mobility*, a másik pedig az egyik munkatársával, Carle E. Zimmermannal együtt megjelentetett *Principles of Rural-Urban Sociology*. Mindkettőből elsősorban az derül ki – legalábbis a művek erről tanúskodnak –, hogy Szorokin megszabadult már oroszországi élete nyomasztó gyötrelmeitől, és mint a nem csupán keleti, hanem modern nyugati társadalmi problémák, meg az egyetemes szociológiai irodalom nagy tudású és kritikus ismerője mutatkozik be. De a Szorokint ismerők azt is megállapíthatják, hogy a két munka egymástól eltérő tárgya ellenére egymásra utal, mert mindkettőben hatnak Szorokin világnézeti alappozíciói, jelesül egy bizonyos konzervatív alapállás, a hagyományos családi életmód és nevelés, a falusi-vidéki mentalitás tisztelete és nagyrabecsülése. Szublimált formában tehát mégis átmentődtek Szorokin fiatalkori orosz életének eszmei tartópillérei, és ez érthető, hiszen őneki, akinek szinte minden egyebet fel kellett adnia, tudományszeretetén és világszemléletén kívül alig maradt valamije.

Szorokin 1930-ban kerül a Harvard új szociológiai intézete élére, és emeritálásáig itt dolgozik. 1949-ben ugyancsak az ő számára létesül ugyan egy újabb intézet, melyre még rátérünk, de ez is a Harvard egyetemhez tartozik. Ezt a két évtizedet, ami egy tudós pályáján igen hosszú időszak, Szorokin igencsak jól kihasználta, mert időálló, jelentős *szociológiaelméleti, kultúr- és általános szociológiai*

műveket alkotott. Ez már az 1930 utáni, harmadik alkotói szakaszra jellemző. Életrajzírói körülbelül erre az időszakra teszik Szorokin elfordulását addigi empirikus orientált-ságú szociológiájától inkább bölcseleti súlypontú munkássága javára. A harmadik szakasszal kapcsolatban is csak rövid utalásokra szorítkozhatunk. Általános megjegyzésként megemlítjük, hogy Szorokin elméleti munkáinak egyik legalapvetőbb jellegzetessége úgynevezett *triádikus* beosztások alkalmazása. A hármas szám struktúráképző sajátosságai felfedezhetők, sőt itt-ott nyilvánvalóak többek között az ókori és a keresztény vallásbölcseletben, a kínai filozófiában és a dialektikus gondolkodásban, de a szociológia atyjánál, Comte-nál is (Három Stúdium Törvény). Szorokin kimondatlanul is ezekhez kapcsolódik, mégpedig *triádikus modelleknek* társadalmi tényezőkre nem is egy változatban történő alkalmazásával.

Szorokinnál e modellek alapváltozatai közül különösen kettő játszik fontos szerepet, ezért legalább ezekre röviden kitérünk. Az egyikben valamely sokaság három *egyenlő jelentőségű* alegységből áll. Ilyenek számos változatban alapvető fontossággal szerepelnek Szorokinnál. Elég, ha egy pillantást vetünk e korszakbeli három (!) fő művére (Szorokin bibliográfiája tanúsítja, hogy ez a triász sem a mi önkényes válogatásunk eredménye). Kettő már a címében is állásfoglalás a hármas rend mellett. Az egyik a *Sociocultural Causality, Space, Time*. Ez a társadalmi jelenségek három szabályozó dimenziójával foglalkozik, és itt – de nemcsak itt – Szorokin többek között természettudományos ismereteit is felhasználja. A másik eltérő, de szociológiailag nem kevésbé fontos a már ugyancsak címében is triádikus munka, a *Society, Culture and Personality* (New York, 1947). Itt egyetlen kötetben, 742 lapba sűrítve roppant történeti, kultúr- és általános szociológiai tudásanyag van rendszerezve számos szempontból, triádikus minták segítségével is. Szociológiai tekintetben itt tudjuk

Szorokint egyetlen munkából – és nem csak triadikus (al)rendszereivel – legjobban megismerni, viszont éppen ezért itt keseredhetünk el leghamarabb saját általános és tudományos ismereteink hiányossága, de Szorokin némely pedantériája miatt is. – Az említendő harmadik munka a *Social and Cultural Dynamics* (New York, 1937–41), a szerző négykötetes, összesen 2800 oldalas főműve. Itt a triadikus elv ugyan nem érvényesül a címben, viszont ebben alapozza meg Szorokin fent említett másik nagy hármasságát, melyben három alegységnek nem értékítélet-mentes szerepe van, hanem *lejtést, romlást jelentő folyamatot jelez*. Szorokin fogalmai: *ideacionális, idealista és szenzuális*. E fogalmak a társadalmak – általános és részértadalmi – korszakokban mérhető lefelé haladását szimbolizálják. E hármassági minta szerint valamely társadalom első, *ideacionális*, azaz vallásos, bölcséleti, eszmények jegyében élő korszakára vegyes, kevert értékrendű *idealista* korok következnek, majd az utolsó a *szenzuális* kor anyagiasság, testiség jegyében. Szorokin szerint a világ a szenzualista kor vége felé jár, ez magyarázza válságos állapotát. Szorokin az idők folyamán ezt az elméletét a filozófia, irodalom, képzőművészet, zene dimenziójára is kidolgozta. A nagy tudáshalmaz bemutatásánál egyaránt találhatunk helyénvalónak meg indokolatlannak tűnő elemeket, a vezérgondolat pedig hasonlatosságot mutat Spengler kultúrfilozófiájával.

Szorokin negyedik témaköre a *szociológia és a legfontosabb rokon társadalomtudományok jelentős irányzatai elméleteinek, valamint módszertanának* bemutatása és bírálata. Bár a mester csak három ebbe a csoportba sorolandó művet publikált, melyek megjelenését összesen harmincnyolc év választja el egymástól, de ez az átívelés egész alkotó életén is jelzi a témakör iránti tartós, lankadatlan érdeklődését. Két munka elméleti irányzatokkal foglalkozik. Az első már 1928-ban megjelenik, és fényesen tanúsítja Szorokin ha-

talmas szociológiai-társadalombölcseleti tudását. Azután a harmadik munkában (*Sociological Theories of Today*, New York, 1966) továbbviszi fenti témáját, kiegészíti az időközben eltelt időszakban keletkezett anyaggal, főleg pedig az irányzatok ismertetésén kívül tovább fokozza időnként éles bírálatát. De kritikus magatartásának csúcspontja az időben a kettő között elhelyezkedő *Fads and Foibles of Modern Sociology and Related Sciences* (A modern szociológia és társtudományok rigolyái és gyengeségei, Chicago, 1956). Ez a mű voltaképpen a tárgyalt tudományok metodológiai gyengeségeinek bírálatára összpontosít, de a fő társadalomtudományok nyelvezet, fogalmi apparátus és vizsgálati technikák szempontjából való bírálatán túl a szemléletmódot és az elméleti alapokat is célba veszi. Így a három munka összefüggő csoportot alkot, melyek részeit egyrészt igen nagy tárgyi tudás, másrészt néha bizony epésen és dogmatikusan túlzó bírálati alapállás kapcsol egybe.

Szorokin ezekben az években azonban már változtatja vizsgálódásainak irányát: a társadalomtudományok bírálata mellett előtérbe kerül az egész társadalom, sőt a világ állapotának bíráló, főleg pedig aggódó vizsgálása. Szorokin nyelvezetében pályája vége felé kiemelkedő helyet kap a válság fogalma, jelesül korunk világtársadalma állapotának leírása és a válságból kivezető út keresése. Itt a szociológus társává válik, sőt helyét nemegyszer elfoglalja a történetfilozófus és a kultúrkritikus és végül is az emberiség jövőjéről szóló vátesz. Szorokin első e csoportba sorolandó munkája keletkezésénél (1941) a második világháború kitörése és elhatalmasodása miatti válság bábáskodik, és ez a gond terebélyesedik ki az emberiség egyetemes gondjaival való foglalkozássá. Szorokin e témakörben az ötvenes évek elejéig számos munkát publikál. Visszatérő álláspontja az, hogy a világválság a harmadik kultúrszakasz, a szenzuális kor végének közeledtét jelzi, és feladatunk ezért az, hogy egy újabb ciklus első – úgynevezett integráns – fázisának

létrejöttét elősegítsük, elsősorban a szellemi erők és az altruizmus erejének érvényre juttatásával.

Szorokin azonban minden pesszimizmusa ellenére végső fokon derűlátó. És nemcsak hirdeti egy spirituális, altruista kor jöttének szükségességét, hanem igencsak tevélegesen dolgozik eljövételén. Így születnek a hatodik, *a szeretet szociológiája* témakörébe sorolandó és a szociológiában teljesen egyedülálló munkák. Erre a célra kapja Szorokin a már említett intézetet a Harvardon és itt, illetve ebben az időben keletkeznek a szeretet és altruizmus tárgy-körben írott művei. Szorokin egyik alapgondolata ez: a társadalomtudományok annyit írtak bűnözésről, perverziókról, kudarcokról, hogy ideje volna végre a társadalmakat megtartó erőkről is írni. Ezért rendez Szorokin interdiszciplináris konferenciákat a szeretetkutatásról, és ezért ír maga is az amerikai jó szomszédokról, szentekről, jelentős altruistákról és alkotó zsenikről. Főleg a következő két műve említendő: *Altruistic Love*, valamint *Explorations in Altruistic Love and Behavior* (mindkettő Boston, 1950).

Pitirim Alekszandrovcics Szorokin 1968. február 10-én hunyt el a Massachusetts állambeli Winchesterben. Hosszú élete két merőben ellentétes félből állt. Az elsőben népe alsóbb és periférikus rétegeiből kiemelkedve megjárta a társadalmi-politikai élet magaslatait és mélységeit, hogy a másodikban új életet kezdjen az Újvilágban, megint csak magaslatokra emelkedve, de most már csak a tudományban. De életének itt is voltak mélységei, Szorokin hibáiról és a neki ártó meg nem értésről, féltékenységről és intrikáról beszélni azonban nem volt elég fontos e szűk helyen. Ami pedig akadályozta műve jelentőségéhez méltó továbbélését, az az utódok kis tehetségének, szűkkeblű „szociológizmusának” fékező ereje volt, nem kevésbé a két világban való élés huszadik századbeli hátrányai. Nyugaton orosz maradt, Keleten pedig évtizedeken át a sír csendje volt az osztályrésze. 1989 azonban e téren is hozott változást. Első-

sorban Oroszországban – de nem csak ott – fiatal tudósok új nemzedéke lelkesen fedezi fel Szorokint, műveit fordították és fordítják, konferenciák és tanulmányok foglalkoznak vele. Jelentős és növekvő az internetbeli hivatkozások száma is. Sokat és sokféle téren tanulhatunk tőle.

BALLA BÁLINT

Kód: Tóth Ilona

X 34: 1956

A koncepciók perrel

Gn

A NÉMA TALP

III.

A Tóth Ilona és társai ügy bírósági tárgyalása a vád- és védőbeszédekkel folytatódik.

Az ügyész lényegében mindenkivel szemben fenntartja a vádat. A cselekmények lefolyását nem részletezi. Tóth Ilonára *nem kér halálbüntetést*, Gyöngyösi Miklósrá, Gönczi Ferencre, Kovács Ferencre viszont halálbüntetés kiszabását indítványozza. Obersovszky Gyula és Gáli József esetében – izgatás miatt – börtönbüntetés kiszabását kéri.¹⁰⁶

Dr. Kardos János, dr. Varró Károly, dr. Csató Gyula és dr. Ádám Tibor ügyvédek az I–IV. rendű vádlottak tekintetében nem tartják megállapíthatónak a „gyilkosságot”, csak az „emberölést”. Így a tényállást lényegében nem vitatják, csak a minősítést.¹⁰⁷

A vádlottak az utolsó szó jogán hosszan szólhattak. *Tóth Ilona* a vádbeli cselekményről lényegében nem beszél, de elemzi forradalombeli szerepét. „Október 23-án úgy belpolitikailag, mint külpolitikailag tisztító tűz tetején álltunk. Úgy értékeltük a 14 pontot, mint a fejlődés betetőzését. Úgy véltük, az emberek kezdenek újra magyarrá válni. Fegyveres harcokban nem vettem részt, egyetemi kollégáim harcoltak. A forradalom szép oldalát láttam. Vidékre jártam élelemért, hősokeket láttam (...) November 4-e után, hajnalban Nagy Imre segélykiáltása »veszélyben a forradalom«. Nem értettem, hogy a Szovjetunió, aki mint barát volt eddig, hogy jöhet fegyverrel. Úgyszintén Kádár Jánost sem értettem, aki a Rákosi évei alatt sokat szenvedett (...)»

Mikor láttam, hogy mit tettem, akkor *már ez az ember halott volt (!!!)* Azóta magammal nem tudok szembenézni, amit tettem, azért vállalom a felelősséget, most pedig vége (...)” Jegyezzük meg: Tóth Ilona ismét kimondja, hogy *már egy halottal találkozott.*^{107/a}

Gönczi Ferenc szintén elismeri bűnösségét, de ezután olyan kijelentéseket tesz, melyekkel még nem lehetett találkozni eddig ismert perekben, az utolsó szó jogán elmondottak között. *Példátlan lelkierővel gúnyt űz az eljáró szervekből.* Szavait úgy értékelhetjük, mint olyan emberét, aki biztos halálában, de utoljára példa nélküli morbid humorral elítéli gyilkosait. Kijelentéseit érdemes hosszan, szó szerint idézni. A szavakból áradó gúnyt, iróniát észrevette az ügyész és az elnök is, így parázs vita robbant ki:

Gönczi Ferenc: „(...) Bűnös vagyok, mert esztelen módon, brutálisan, józan emberi ésszel vizsgálva, messzemenően elítélendő büntettnek voltam részese. Életet vetünk el és ezért felelnünk is kell, de nem egyedül nekem (...) Egy csendes őszi napon bekopogtattam a párt kapuján, ahol meleg és fény áradt, intett felém néhány fényes tekintet. Úgy léptem be, mintha édes szülőkhöz, testvérekhez mennék. Év-évre szállt, öröm, bizalom jött-ment. A nagy család élt, harcolt, oktatott, parancsolt és rendjére szoktatott. Családfő és bátya, kitől mi telt – dicsért, szidalmazott és követelt. Követtem a pártot, de csalódtam a pártban, csalódtam a hadseregben. Mászt mondtak, mint ami a valóságban volt. Lenin kivétel, az nemcsak tanított, de utat is mutatott. Minden igyekezetemmel azon voltam, hogy őt kövessem. Kiváltam a fejbólintó, magalkuvó emberek soraiból, szót emeltem az igaz eszméért, az igazságért, a különféle hangzatos frázisok ellen. A szocializmus szolgai, szovjet másolása ellen. És hogy tévedés ne essék, nem a minta, az ütem, az erők felmérése volt a rossz, hanem az, hogy pár év alatt akartuk elérni azt, amiért a szovjet nép több mint 3 évtizedig fáradozott, és itt meg

kell még azt is jegyezni, hogy sokkal nagyobb anyagi bázisok birtokában.

Ügyész: Nem megengedhető, hogy a vádlott a 12 év társadalmi és egyéb problémáival végig foglalkozzon, ez teljesen szükségtelen, furcsán hangzik, hogy egy gyilkos az államot, hadsereget kritizálja.

Dr. Csató Gyula – Gönczi Ferenc védelmében –: Az utolsó szó jogát nem vehetik el a vádlottól.

Ügyész: Én az államot képviselem itt, és ezért szólaltam fel.

Elnök: figyelmezteti Gönczi Ferencet, hogy arról beszéljen, mi vezette őt arra, hogy embert öljön, és ide kerüljön a bíróságra.

Gönczi Ferenc: A hadsereget akkor kihagyom. Vegye figyelembe a bíróság, hogy anyám beteg, az ő és 73 éves nagyanyám egyedüli eltartója vagyok. Amennyiben mellőzik a halálbüntetést, úgy kérem, tegyék lehetővé, hogy büntetésemet munkahelyen töltsen. Ha kivét a társadalom magából, akkor kérem, hogy a hozzátartozóimról gondoskodjanak.

Elnök: figyelmezteti a vádlottat.

Gönczi Ferenc: Vegye figyelembe a bíróság, hogy a történetek után nem szöktem meg, bár önként sem jelentkeztem. Képtelen voltam hazámtól, hozzátartozóimtól megválni. Nem vagyok szadista gyilkos, emberi kötelességből tettem, hogy élelmet szállítottam, fegyvert nem fogtam. A szovjetekben barátot láttam, és ezt látták a harcot megtagadó, itt állomásozó szovjet tisztak is. A forradalom előtt láttam egy szép filmet: *Államférfiak találkozója*. Leváltották az itt állomásozó szovjet egységeket, félrevezetett emberek voltak. Én meg voltam arról győződve, hogy ők épp olyan rendes munkásemberek, mint én. Szuezt és ehhez hasonlót kerestek nálunk 1956-ban (...) A magyar nép csak jobblétéért harcolt, árulókból mártírok lettek, Rajk stb.

Elnök: figyelmezteti a vádlottat.¹⁰⁸

Obersovszky Gyula szintén bátran szól, bevezetésként elmondja *Ne szabjatok nekem rendet* című versét, majd kijelenti: „(...) Mi azok ellen harcolunk, akik lejáratják a szép eszmét és nem az eszme ellen. Mi azok ellen harcolunk, akik kiütötték kezemből a tollat (...) Ha szabad ember módjára vitázhatnánk, talán közelebb kerülnék az ügyész úrhoz. A cél, a törekvés, ami vezetett minket, tiszta jó szándékból fakadt (...) Ne válasszanak közép-utat, kompromisszumot, megoldást, hanem ítéljenek el. Így nem akarok szabad ember lenni.

Elnök: utolsóelőtti mondatáért figyelmezteti a vádlottat.¹⁰⁹

A bíróság ezután 1957. március 8-án hirdeti ki ítéletét.¹¹⁰ Tóth Ilonát, Gyöngyösi Miklóst, Gönczi Ferencet halálra ítéli, fk. Molnár Józsefet 8 havi, Obersovszky Gyulát 3 évi, Gáli Józsefet 1 évi, Pribelszki Istvánt 6 havi, Bagó Gyulát 6 havi, fk. Lukács Józsefet 8 évi, Kovács Ferencet 10 évi, Mátéffy Csabát 1 évi szabadságvesztésre ítéli.

Tóth Ilonát, Gyöngyösi Miklóst, Gönczi Ferencet egy rendbeli gyilkosság és folytatólagosan elkövetett izgatás miatt ítélik el elsősorban, míg Obersovszky Gyulát és Gáli Józsefet folytatólagosan elkövetett izgatásért. A többi vádlott alapvetően más ügyekben ítéltetik el (Jagicza Ferenc elleni emberölési kísérlet, fegyverrejtegetés, izgatás stb.). Tóth Ilonának IV. r. vádlott-társa, fk. Molnár Károly bűnpártolás, izgatás és fegyverrejtegetés cselekményében bűnös.

Kirívónak mondhatjuk az eddigi perfeldolgozásokkal szemben, hogy a bíróság *nem* az 1956-os forradalomban és szabadságharcban való részvételért szabja ki *közvetlenül* a büntetést, így a megtorlási ügyekben megszokott „szervezkedés” miatt senkit nem ítélnék el.

A bíróság 85 oldalas ítélete újabb rendkívüli érdekességekkel bír. Ezek közül néhányat említünk:

– Az indoklás „Bevezetése” 9 oldalon keresztül elemzi a „politikai helyzetet”;

– Bár az ügyészség számos tanút állított elő, szakvélemények voltak az ügyben, szakértőket hallgattak meg, *bizonyítékként* semmire sem hivatkoznak;

– Megállapítja a bíróság egy tényállást, ezzel kapcsolatban leírja a vádlottak védekezését, s azt, hogy ezt nem fogadta el a bíróság, de arról szó sincs, *mi támasztja alá a tényállást*;

– Az *áldozatot nem azonosítja* az ítélet, sem a *holttest boncolásáról*, a *holttest sérüléseiről*, az ezzel kapcsolatos *boncjegyzőkönyvről*, a *holttesttel kapcsolatos szakértői véleményről nem szól*;

– Mivel négy különböző ügyet és 11 vádlottat kapcsoltak össze, látszólag „nagy” ítéletet hozott a bíróság. Vádlójában a Tóth Ilona-üggyel az ítélet kisebb része, kb. 25 oldal foglalkozik;

– Nem oldja fel a bíróság a vádlott-társak vallomásaiban meglévő ellentéteket.

Összességében a bíróság – a 85 oldalas ítélet ellenére – *semmivel nem bizonyítja döntését a beismeréseken kívül, vagyis nem indokol*.

Érdekes módon az ítélet „Bevezetőjében” helyesen állapítja meg a korabeli közhangulatot a perrel kapcsolatban: „Tóth Ilona és társai védelmében a kapitalista rádiók és újságok saját, valamint magyarországi hallgatóikat arról igyekeztek meggyőzni, hogy emberölési cselekményeiket nem követték el, ezeket kizárólag azért foglalták a magyar hatóságok a büntetőper keretébe, mert a magyar fiatalságot akarták lejáratni (...) Amikor már belátták azt, hogy az emberölési cselekmények valóban megtörténtek, akkor elsősorban az írókat vették védelmükbe azzal, hogy az írók ellen indított eljárással Magyarország megsérti az ENSZ alapokmányában lefektetett sajtószabadságot.”¹¹¹

Így az ítélet maga rögzíti, hogy 1957-ban az ügyet *konceptiós pernek tekintették*. Primitívtségére jellemző az a hosszú, 9 oldalas „politikai elemzés”, mely a konceptiós perek velejárója minden esetben. Színvonalának bemutatására né-

hány mondatot idézünk: „Ilyen előzmények után kezdődött meg az október 23-i úgynevezett „néma tüntetés”, amely lehetővé tette, hogy az ellenforradalom most már nyíltan színtérre lépjen azzal a végső céllal, hogy a hatalmat visszaszerezve a horthy (sic!) rendszernél is gyalázatosabb fasiszta rendet teremtsen. (...) Ezzel egy időben az ellenforradalom kikényszerítette, hogy a két legfontosabb erőszak-szerv – a belügyi és a honvédelmi erők – Király Béla és Maléter Pál egykori horthysta tisztok kezébe kerüljön. Az ellenforradalom azonban mohó volt. Oly sokáig – 12 évig – nélkülözte 100 000 holdjait, bérházait, gyárait, hogy korábban kimondták a követelésüket, mint arra az idő alkalmas lett volna. (...) Így Mindszenty (sic!) 1956. november 3-i szövegében követelte vissza az egyház intézményeit. (...) Október 29. és november 4. között országosan 13 000 bűnözőt engedtek szabadon, akik közül 9500 betörő, rabló, gyilkos, prostituált volt, 3500 politikai elítélt, zömében hazaárulók, kémek.”¹¹²

Ne legyenek illúzióink a továbbiakra; az ítélet a jogi részében is hasonló színvonalú. Ne felejtjük: 1957 tavaszát írjuk, s a Kádár-kormány 1956. november 4-én a forradalom minden résztvevőjének büntetlenséget ígért.

Az ítélet „emberélet elleni cselekmények” körében 25–30. oldalán foglalkozik „Kollár István rakodómunkás 1956. november 18-án történt meggyilkolásával”. Az áldozatról a következőket írja:

„Az áldozat neve Kollár István, 26 éves, nőtlen, rakodómunkás volt, aki már 1951 óta dolgozott a Magasépítési Vállalatnál. Mindig a vállalat által fenntartott munkásszálásokon lakott, utoljára a XIV. Pillangó utcában. Az áldozat 1952–1955 között sorkatoná volt a belső karhatalomnál, és mint őrzető szerelt le.”¹¹³

Mi hiányzik innen:

- az áldozat születési helye, ideje;
- anyja neve;

– állandó és ideiglenes lakcíme, melyet e korban pontosan nyilvántartottak.

Hangsúlyozottan ki kell emelni, hogy mindezek az adatok könnyűszerrel és azonnal beszerezhetőek lettek volna a Belügyminisztériumtól, ha...

– ha lett volna egy biztosan azonosított áldozat és

– ha lett volna egy azonosított holttest.

Így azonban az ítéletből *sem tudható meg, hogy ki volt az áldozat*. Ki kell jelteni: ha már ezt a kiindulópontot a nyomozás során nem tisztázták, a tárgyalás során erre feltétlenül lett volna lehetőség – és kötelességük is lett volna ezt megtenni.

Az ítélet az áldozat megöléséről szóló tényállási részt nagyrészt Tóth Ilona beismerésére alapozza.¹¹⁴ Néhány érdekesség az ítéletből:

– Az ítélet tényként állapítja meg, hogy Tóth Ilonát azal hívták el a lapszerkesztői szobából, hogy „jöjjön, valakinek injekciót kell adni”.

– Az injekciós tűt Gyöngyösi Miklós a zsebéből (!!)

vette ki és tette az asztalra, ahol már volt néhány ismeretlen tartalmú ampulla, ami lehetett benzín, koffein vagy morfium. (!!)

Arról, honnan kerültek az ampullák az asztalra, nem szól az ítélet.

– Az áldozat halálának okaként a szívszúrást jelöli meg, annak ellenére, hogy a Gönczi Ferenc által elkövetett nyakra állás olyan súlyos elváltozást okozott az áldozat gégebemenetében, hogy az „egymagában elegendő lett volna a fulladásos halál beálltához.” (Akkor miért nem ez a halál oka? – erről nem szól az ítélet.)

– Nagyon fontos megállapítás, hogy „a vádlottak által elkövetett cselekményről a hivatalos szervek először november 22–23-án szereztek tudomást, mert Polgár Erzsébet tanú megkereste a megölt Kollár István sógorát, elmondta, amit tudott, s vele együtt volt bejelentésen az ORK-n.” (Vagyis akkor hogyan folyhatott a nyomozás –

a korábbi dokumentum szerint – 1956. november 21-től Tóth Ilona és társai ellen emberölés miatt?)

Az ítélet ezután *példa nélküli megoldást alkalmaz az indoklásban:*

– Részletesen leírja, hogy az egyes vádlottak a vádból mit tagadtak és mivel védekeztek.¹¹⁵

– Ezután részletesen leírja, hogy a vádlottak tagadását és védekezését *miért nem fogadta el a bíróság.*¹¹⁶

Arról viszont *egy szót sem szól a bíróság, hogy az általa megállapított tényállást mivel bizonyítja.* Vagyis a bíróság *egy szóval nem támasztja alá, nem indokolja döntését.* Ennek keretében a bíróság:

– Nem értékeli a vádlottak beismerő vallomásait, az abban lévő ellentmondásokat.

– Nem értékeli a boncjegyzőkönyvet (pedig az ítélet szerint ekkor még megvolt!) s az erre vonatkozó szakértői véleményeket.

– Nem értékeli egyetlen tanúvallomást sem.

– Nem értékeli a lefoglalt bűnjeleket (pl. zsebkés, „Kollár órája”).

Összegezve kijelenthetjük: még a koncepciók-konstruált ügyek között is *példa nélküli, hogy egy bíróság 85 oldalas ítéletében kizárólag állít és cáfolja a védekezést, de egy szóval sem tesz kísérletet arra, hogy állításait alátámassza, bizonyítsa.*

A bírósági „cáfolatok” színvonalára csak egy példa: Gyöngyösi Miklós állítása szerint azért hordott magával fecskendőt, mert azzal koffeint adott be magának. A bíróság ezt nem fogadta el, mert „a fecskendőt célzatosan hordta a zsebében (!) ... mert ekkor már a rendezettebb körülményeket tekintve mégsem lehetett embereket valahova „elkísérni”, s menet közben „agyonlőni”.¹¹⁷ Vagyis Gyöngyösi Miklós tudatosan készült arra, hogy injekciós tűvel fog embert ölni – a bíróság szerint!

Még egy érdekes megállapítás az ítéletből, amelyhez hasonlót nem valószínű, hogy leírt magyar bíróság a szov-

jet megszállásig: „A szovjet hadsereg Magyarországgal szövetséges szocialista állam hadereje, akinek hivatása a népi demokratikus Magyarország segítése nemcsak külső támadás ellen, hanem a belső ellenforradalom ellen is. Ebből következően a szovjet haderő ügy tekintendő, mint alapintézmény.”¹¹⁸

A kihirdetett ítéletet mindenki megfellebbezi.

V.

Ezután az ügy a fellebbezések folytán a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságához került.

A Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa 1957. június 10-én, 11-én, 14-én és 15-én tartott tárgyalást az ügyben, majd 1957. június 10-én hirdette ki ítéletét. A tanács elnöke dr. Radó Zoltán. Népbírák: Bíró Mihály, Dudás János, Fehér Kálmán, Maróti Károly.¹¹⁹ *Tárgyalási jegyzőkönyv azonban nem áll rendelkezésre az iratok között.*

A tárgyalási jegyzőkönyv hiányát nem tekinthetjük véletlennek. Nagyon valószínűsíthető – mint az más perekben előfordult –, hogy a vádlottak valamelyike – vagy többen – *visszavonták eddigi vallomásaikat*, vagy lényegesen megváltoztatták azt. Erre azért szokott sor kerülni, mert az első fokon halálra ítélt vádlottak más perekben felmérték, hogy semmi esélyük az életben maradásra, ezért felborítják az eddigi konstrukciót. Valószínűsíthetjük, hogy itt is ez történhetett, s ezért hiányoznak a négy tárgyalási nap jegyzőkönyvei.

Az ítéletet értékelve döntő változás következik be a minősítésben;

– Valamennyi vádlott esetében az elsőfokú „izgatás” minősítést „szervezkedésre” változtatják meg. Ezen belül Obersovszky Gyula és Gáli József esetében a „szervezkedés vezetése”, a többi vádlott esetében „szervezkedésben való részvétel” a minősítés.

– Valamennyi első fokon halálra nem ítélt vádlott büntetését súlyosbítja a bíróság.

Így a jogerősen kiszabott büntetések a következők;
Tóth Ilona I. r. vádlott halálbüntetés,
Gyöngyösi Miklós II. r. vádlott halálbüntetés,
Gönczi Ferenc III. r. vádlott halálbüntetés,
Molnár József IV. r. vádlott 3 év börtön,
Obersovszky Gyula V. r. vádlott halálbüntetés,
Gáli József VI. r. vádlott halálbüntetés,
Pribelszki István VII. r. vádlott 2 év 6 hónap börtön,
Bagó Gyula VIII. r. vádlott 2 év 6 hónap börtön,
Lukács József IX. r. vádlott 14 év börtön,
Kovács Ferenc X. r. vádlott halálbüntetés
Mátéffy Csaba XI. r. vádlott 8 év börtön.

A Legfelsőbb Bíróság az ügy megítélésében *teljes koncepció fordulatot* hajtott végre. Kiderült az ügy lényege; az elsőfokú eljárás során a „gyilkosság” középpontba állításával kizárólag a külföld és belföld előtti propagandacélokat szolgálták, s a cél az volt, hogy az ellenállási csoport értelmiségi vezetőit (Obersovszky Gyula, Gáli József) hozzákapsolják egy köztörvényes bűncselekményhez. A Legfelsőbb Bíróság ítéletéből kiderül, hogy a „fő veszély” már ők jelentik, s ezért kell a minősítést megváltoztatni, s halálra ítélni őket.

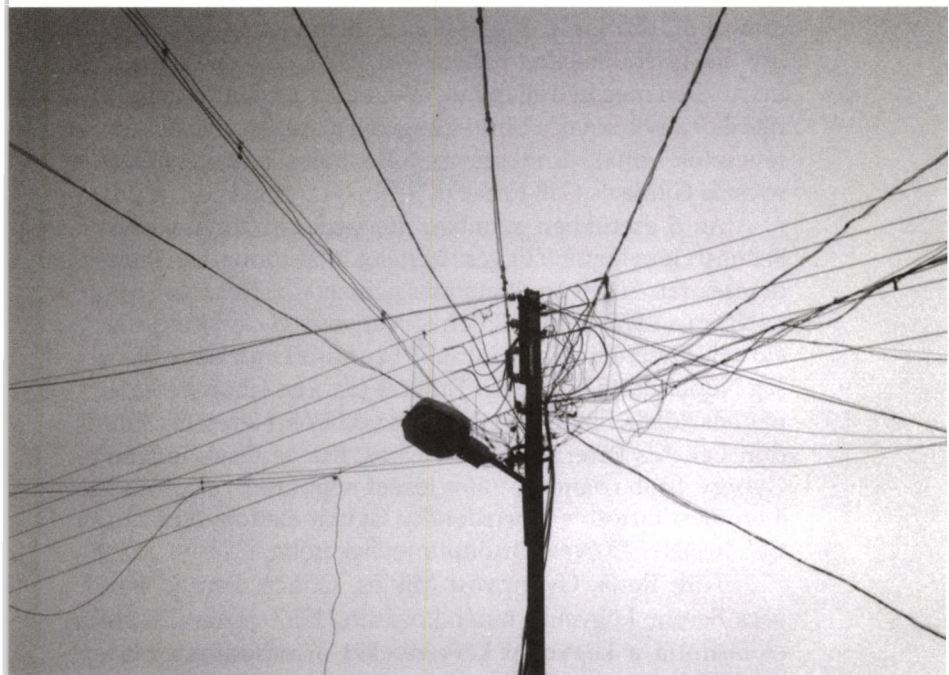
Az ítélet indoklása szerint az elsőfokú bíróság hibát követett el, „mikor a vádlottak által elkövetett gyilkosságot helyezte az ügy középpontjába. A gyilkosság valóban ponyvaregénybe illő, borzalmas körülmények között történt. Kollár István meggyilkolásának elkövetési módja pedig olyan, amely a magyar büntető igazságszolgáltatás történetében is párját ritkítja. E gyilkosságok azonban minden szörnyűségük és kegyetlenségük ellenére mégis csak következményei voltak annak az ellenforradalmár akció-

nak, amelyet a vádlottak a népi demokratikus államrend megdöntése céljából szervezeten folytattak.”¹²⁰

Hosszan szól ezután az ítélet a röplap- és újság-előállításról és -terjesztésről, a december 4-i nőüntetésről: „Különösen súlyos a felelősségük azoknak, akik nem pusztá szóval, hanem legális és illegális sajtótermékek útján gyakoroltak bűnös befolyást a tömegekre.”¹²¹ Tóth Ilonával kapcsolatban a másodfokú eljárásban tett vallomása alapján az ítélet megállapítja, hogy a „fegyveres harcok idején egy alkalommal kézígránátot dobott egy szovjet harckocsira” és tevékenyen részt vett a röpcédula-akcióban. „November 4-e után a Domokos utcai kórházban számos felkelőnek nyújtott menedéket, élelmet és szállást olyképp, hogy azokat felvette betegállományba, holott egészségesek voltak.”¹²² (Az ítélet szerint így nem gyógyított a kórházban!)

Kollár István megöléséről a következőket mondja az ítélet: „Mindezek után történik Kollár István elfogása és a kórházba való behurcolása. Tóth Ilona nem kérdezősködik sokat, arra a szóra, hogy az elfogott személy ávós és bűnös, nyomban intézkedik elaltatása iránt, majd megkezdí és bizonyos megszakítások után be is fejezi az áldozat megölését. Nem kellett tehát, hogy Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc magyarázkodjanak előtte, nem volt egy pillanatig sem kétsége afelől, hogy nem beteghez hívják injekció adása végett, arra a pusztá szóra, hogy az előtte lévő ember ávós és bűnös, a korábbi általánosságban benne élő megfontoltság konkrétá válik, és Tóth Ilona máris cselekszik. (...) A fenti okfejtéshez képest nem tévedett tehát az elsőfokú bíróság, mikor Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc terhére Kollár István megölése kapcsán a gyilkosság büntettét állapította meg.”¹²³ Ennyit a bíróság ítéletének indokolásáról, s az ítélet színvonaláról.

A büntetés kiszabása című részben is megdöbbenő kijelentéseket tesz a bíróság: Tóth Ilonát az államellenes bűn-

VILLANYOSZLOP

cselekményért is önmagában halálra kellene ítélni; Enyhítő körülmények, idegállapotának zaklatottsága nem fogadható el: „Kézigránátot dobott, az ellenforradalmároknak életveszélyek között élelmet szállított, éjszakánként röpcédulát gyártott, törvényellenesen elfogott embereket hallgatott ki, álbetegeket bújtatott a kórházban. (...) Nem a betegek gyógyítása vagy az orvosi munka, hanem az éjjeli röplapkészítés s az ezzel járó félelem merítette ki.”¹²⁴

Az ítélet elemzésekor említett *konceptióváltást* a következőképpen indokolja: „Ennek a bűnügynek a fővádlottai tulajdonképpen nem Tóth Ilona és gyilkos-társai, hanem azok a szellemi irányítók, akiknek a megóvása érdekében

történt a Tóth Ilona és társai által elkövetett gyilkosság.” Így, ha Tóth Ilonáékat halálra kell ítélni, „akkor fokozott mértékben meg kell állapítani azoknak a szellemi vezetőknek és irányítóknak a büntetőjogi felelősségét, akik a megtevéseztők voltak. E megtevéseztők soraiba tartozik Obersovszki Gyula és Gáli József is.”¹²⁵

Az ő esetükben azonban *nincs vége* az ügynek. Dr. Szénási Géza legfőbb ügyész az ítélet 1957. június 20-i kihirdetése után – nyilván a hatalmas nemzetközi felháborodás hatására – 1957. június 25-én törvényességi óvást terjeszt elő a büntetés enyhítése iránt.¹²⁶ Ezután a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Elnökségi Tanácsa (dr. Lee Tibor, dr. Molnár László, dr. Sztodolnik László szakbírók, Keresztes Sándor, Lakatos Péterné, Masszi Lajos, Rudas Ernő, Sulyán György, Szabó Sándor, Válos József népbírók) 1957. július 4-én ülést tartott, s Obersovszky Gyulát életfogytig tartó, Gáli Józsefet 15 éves börtönbüntetésre ítélte.¹²⁷

Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc, Kovács Ferenc kegyelmi tanácskozásán, 1957. június 20-án elutasította a kegyelmi kérvényeket a másodfokú bíróság.¹²⁸ Megjegyzendő, hogy ezen a napon ugyanaz a tanács elutasította Obersovszky Gyula és Gáli József kegyelmi kérvényét is, sőt, kiállították ügyükben a halálbüntetés végrehajtására való utasítást – az iratok szerint – 1957. június 20-án.¹²⁹

Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc, Kovács Ferenc halálbüntetését 1957. június 26-án hajtották végre, ⁶⁴⁵ és ⁷⁰² között.¹³⁰ Tóth Ilonán a halálbüntetést 1957. június 27-én hajtották végre. A kivégzés megkezdésének időpontja ⁶³⁷, a halál ⁶⁴⁸-kor következett be. Ezután a kivégzett holtteste 30 percen keresztül a bitófán függ. A tanács elnöke 30 perc eltelte után elrendeli az újabb orvosi vizsgálatot, majd elrendeli a holttestnek a bitófáról való levételét. 40 Ft költség merült fel.¹³¹

Hogyan értékelhető a másodfokú eljárás és az ítélet?

– Súlyos aggályokat kelt a tárgyalási jegyzőkönyv hiánya, s a korábbi irateltűnési tapasztalatok alapján itt is feltelezhető a szándékosság;

– A bíróság, nyilván politikai megrendelésre, teljes koncepcióváltást hajtott végre. Ezzel bizonyítottá vált – sőt, maga a bíróság ki is mondja –, hogy koncepció-konstrukciós ügygel állunk szemben, ahol a fő célpont Obersovszky Gyula és Gáli József, akiket erkölcsileg kívántak lejáratni azzal, hogy tisztán politikai ügyüket egy köztörvényes-konstrukciós üggyhez kapcsolják;

– Az ügy egyik tragédiája is itt bontakozik ki; Obersovszky és Gáli a külföldi nyomás hatására megmenekül a konstrukciós-koncepció üggyől, a teljességgel ártatlan Tóth Ilona viszont benne marad a gyilkossági konstrukcióban;

– A másodfokú ítélet jogi színvonalát tekintve pontosan olyan minősíthetetlenül alacsony fokon áll, mint az elsőfokú ítélet. A Legfelsőbb Bíróság meg sem kísérli pótolni az elsőfokú ítélet elfogadhatatlan hibáit (tényállás bizonyíthatatlansága, indoklás hiánya). A bíróság kizárólag a politikai koncepció kritikátlan kiszolgálására törekszik, mikor koncepcióváltást hajt végre, és embertelenül súlyosbítja az ítéleteket. Ugyanilyen politikai megrendelésre viszont azonnal enyhíti is a bíróság Obersovszky Gyula és Gáli József büntetését.

VI.

Befejezésül értékelni kell a Tóth Ilona ártatlansága mellett szóló tényeket, és kísérletet kell tenni arra, hogy válaszoljunk; mi is történhetett 1956. november 18-án a kórházban.

1. A Tóth Ilona ártatlanságát alátámasztó bizonyítékok:

– Az egész eljárásnak a sarokpontja, melyen összedől a vád koncepciója, azaz a *holttest és az áldozat azonosíthatlan-*

sága, illetve egy meglévő holttesttel kapcsolatos alapvető kételyek.

– A holttest azonosíthatatlanságát a korabeli és a jelenkori orvosi iratok és szakvélemények egyértelműen rögzítik (boncjegyzőkönyv, dr. Haranghy László, dr. Buris László, dr. Benedek István szakvéleménye). Az eljárás során nem tudjuk meg, kinek a holtteste szerepel az eljárásban. Ugyanúgy kiderítetlen az áldozat személye; alapvető személyi adatai ismeretlenek maradnak. Az áldozat azonosíthatatlanságát bizonyítja, hogy a vádlottak, illetve a korabeli jegyzőkönyvek egyértelműen ÁVH-snak tartják, míg Bak Istvánné olyan meghatározó jel alapján azonosítja az áldozatot, ami nem szerepel a boncjegyzőkönyvben.

– A boncjegyzőkönyvben nem szerepelnek a Tóth Ilona által elismert injekcióbeadások s az altatás nyomai.

– Hiányoznak a holttestre vonatkozó alapvető dokumentumok, ezekre hivatkozás sem történik.

Így nincs az iratok között:

– a holttest kihantolásáról felvett helyszíni szemle jegyzőkönyv;

– a holttest azonosításáról felvett jegyzőkönyv;

– kilopták és meghamisították a bírósági jegyzőkönyvben a boncolóorvosok és dr. Haranghy László meghallgatásáról szóló részt;

– kiveszik az iratok közül a boncjegyzőkönyvet, amit dr. Kahler Frigyes szerez be 1992-ben.

Jogosan feltételezhetjük, hogy ezen iratok azért hiányoznak, mert egyértelműen bizonyítják Tóth Ilona ártatlanságát; mint ahogy az előkerült boncjegyzőkönyv, illetve szakértői vélemények bizonyítják is:

– Egyértelműen bizonyítható, hogy Tóth Ilonát a rendőrségi eljárás során fizikailag súlyosan bántalmazták.

– A bíróságon tett Tóth Ilona-féle beismerő vallomás is súlyos aggályokat kelt.

Idézzük dr. Iván László pszichiáter professzor, igazságügyi orvosszakértő véleményét:¹³² „Tóth Ilonát csoporttársként öt és egynegyed éven át közvetlen közelségben ismertem. Jellemezte a kiemelkedő intellektualitás, ugyanakkor a mélyen humánus érzelmi és lelki élet. Ezt mimikája, gesztusai, magatartása gazdagon kifejezte napi életében. A koncepció s pere során róla készült újságcépek és filmjelenetek során, valamint néhány csoporttárs és egyetemi társ személyes észlelése alapján nyert szubjektív benyomások döbbenetesen megváltozott Tóth Ilonát formáltak: gépies, mimikaszegény, beszűkült figyelemmel, üres tekintetű, érzelmi moduláció nélküli, számunkra idegen Tóth Ilonát.

Sokszor feltettem magamnak a kérdést: miért? Lassan, évek alatt raktam össze jelen véleményemet: Tóth Ilona szörnyű szenvedéseken eshetett át és »gonosz tudományossággal« manipulálhatták – amit szakzsargonban »agymosásnak« mondunk. Ennek lényege, hogy különböző módszerekkel olyan tudatállapot alakítható ki, melyben saját személyiségének éntudatos vezérlését külső vezérlésre programozzák át, és mintegy biológiai komputerre degradálják, külső érdekek szerint tanítják be, ezeknek megfelelő „követő magatartással”.

Régóta ismert a hipnózis sugesztív befolyásolás egyedi és kollektív módszerének számos változata. Ezeknek azonban az a jellegzetessége, hogy a befolyásolt személy ún. »Én-távoli«, vagy »Én-idegen« magatartásra nem készíthető, nem programozható. Tóth Ilona személyiségétől teljesen Én-idegen magatartását tehát csupán hipnózis sugesztív módszerrel nem lehetett kialakítani. Szükség volt ún. kiegészítő, agymosó technikákat alkalmazni. Abban az időben már ismertek voltak bizonyos kísérletek, melyeket a személyes Én-működés megtörésére, átprogramozására használtak fel. Nevezetesen: 1. természetes anyagok; 2. mesterségesen előállított anyagok; 3. fizikai hatások.

Amikor 1957 szeptemberében a Budapesti Orvostudományi Egyetem Neurológiai és Pszichiatriai Klinikájára kerültem orvosként, meglepve tapasztaltam, hogy néhány képzett szakorvos, mint igazságügyi elmeszakértő, a hozzá felvezetett vizsgálati személy »feltáró vizsgálata« során intravénás rövid hatású »altatószert« alkalmazott, amilyent rövid idejű műtéteknél alkalmaztak egyébként, mint fájdalomkikapcsoló és érzéstelenséget, ellazulást eredményező »narkotikumot«. Ez a tudatállapot alkalmas külső programok bevitelére is. Klasszikus szerekként régóta ismert és használt kémiai szerek voltak: a belélegzéssel hatók, mint dietiléter, a nitrogénoxidul vagy kéjgáz, és a kloroform. Az intravénás narkotikumok, mint az Evipan (hexobarbitalum), és a Thipental (tiobarbiturát származék), valamint a Ketamin, Intrancarcon (Thialbarbitalum) különösen alkalmasak voltak, mert ún. ultrarövid hatásukkal jó bevezetők voltak agymosáshoz is. Ezek mellett mint »gyors« és csupán »rövid hatású«, szájon keresztül adható szerek is voltak, mint a cyclobarbitalum és pentobarbitálumok. Az említett igazságügyi elmeszakértői vizsgálatához Evipant és Brevinarcont alkalmaztak.

Ugyancsak kezdő orvosként hallottam, hogy klinikai orvosok »önkísérletben« vettek részt LSD, azaz Lizergsav dietilamid hatásvizsgálatban. Dietil-amidja erős, ún. pszichotomimetikus szer, hallucinogén és tudatmódosító, mely magatartás-manipulációra is alkalmas. A természetes anyagok sora ugyancsak ismert volt mint tudatmódosító anyag: a mexikói kaktusz anyaga a Mescaline, és mexikói gombából nyert Psilocybin.

Tóth Ilona megváltozottságát, többünk véleménye szerint, kombinált manipulációs módszerrel érték el, fizikális behatásokkal, lelki gyötrésekkel végzett agymosás formájában."

– A pszichiáteri és neurológusi szakvéleményből így egyértelműen megállapítható, hogy Tóth Ilonát fizikailag és pszichikailag folyamatosan kényszerítették beismerő vallomásra.

– A bíróság Tóth Ilona és vádlott-társai beismerését semmivel nem támasztja alá, döntését nem indokolja.

– A koncepció-konstrukció eljárás egyértelmű bizonyítéka, hogy mielőtt még bármiféle tudomása lenne a „Hátóságnak” a gyilkosságról, már „Tóth Ilona és társai gyilkossági ügyében” kezdődik a nyomozás. (Ezt az iratot Tóth Ilona anyagából szintén eltüntetik, Molnár József anyagában megmarad).

– A bíróság kísérletet sem tesz a vádlott-társak vallomásai közötti számos ellentét feloldására.

– A másodfokú bíróság maga ismeri el, hogy a fő cél Obersovszky Gyula és Gáli József elítéltetése volt, így a „gyilkosság” a szükséges konstrukció ehhez.

– Tóth Ilona az elsőfokú tárgyalás során – mikor nem az ő kihallgatása folyt – több olyan megjegyzést tett, melyből ártatlanságára lehet következtetni. (Feltételezhetően ekkor nem éltek vele szemben a pszichiátriai beavatkozásokkal, mert nem őt hallgatták ki.)

– Több közvetett tanú alátámasztja Tóth Ilona ártatlanságát, sőt, vádlott-társainak (Molnár József, Gönczi Ferenc, Obersovszky Gyula) vallomása is részben erre utal.

2. *Mi történhetett ezek után 1956. november 18-án a Péterfy Sándor utcai kórházban.*

Teljes bizonyossággal ma már rekonstruálhatatlanok az események. Két kiindulópontot azonban *bizonyossággal* rögzíteni lehet;

a.) Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós súlyosan bántalmaztak ekkor valakit a kórházban.

b.) Tóth Ilonának a bántalmazáshoz és az áldozat esetleges halálához semmi köze.

Nagyon valószínű azonban, hogy az előbbi két bizonyosság mellett a következő esetek fordulhattak elő:

– Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós a fizikai bántalmazás után egy halotthoz hívják Tóth Ilonát, aki megállapítja a halál beálltát. Az ezután következő szívszűrés már

egy halottat ért, végrehajtója nem is Tóth Ilona, sőt, elképzelhető az is, hogy utólag a „Hatóság” emberei szúrták szíven a holttestet.

– Elképzelhető, hogy Tóth Ilonát egy, a klinikai halál állapotában lévő emberhez hívták segíteni. Ő orvosi eszközökkel megkísérelte életre kelteni – sikertelenül – a klinikai halál állapotában lévő embert. Ezt a változatot látszik alátámasztani Baradnay Gyula c. egyetemi tanár hozzám intézett levele, melyben a dr. Földes Vilmos professzorral folytatott 1989-es beszélgetését idézi fel¹³³ (dr. Földes Vilmos Tóth Ilona egyik boncolóorvosa volt): „1989 tavaszán, mint a Csongrád Megyei Orvosi Kamara tisztségviselője, Budapestre utaztam az Egyetem személygépkocsiján Földes Vilmos egyetemi tanár úrral, aki akkor a SZOTE Igazságügyi Orvosi Intézetének volt tanszékvezető egyetemi tanára. Korábban a BM kötelékében rendőrorvosként, ezredesi rangban volt. Onnan pályázott a tanszék vezetői állására. A beszélgetés során szó került az 56-os perekről. Konkrét kérdéseimre, azaz hogy mit tud Tóth Ilona ügyéről, a következőket adta elő: Azt állította, hogy mivel már 1956-ban is a BM kötelékében dolgozott, jól ismeri az ügyet. Amint azt minden dokumentum állítja, ő is ugyanúgy adta elő, azaz hogy Tóth Ilona a Forradalom idején a Péterfy Sándor utcai kórházban dolgozott és a környékről beszállított sebesültek ellátásában vett részt. Egy napon az utcáról beszállítottak egy polgári ruhás férfit, aki közel a klinikai halál állapotában volt. Anamnézisééről azt lehetett tudni, hogy az utcákon portyázó forradalmárok egy-egy ruhadarabja (csizmája, csizmanadrágja?) alapján ÁVH-s katonának nézték az illetőt, s bántalmazták. Mivel a sérültnek szív működése akadozott (szakmai nyelven csupán egy-egy szívrevolúciója volt), Tóth Ilona úgy döntött, hogy a vérnyomás nélküli ember megmentése érdekében az akkor szokásos »resuscitációs« gyakorlat szerint intracardialis Tonogen (adrenalin) injectiot ad be. Laikus nyelv-

ven ez azt jelenti, hogy hosszú (nem szokványos méretű) injekciós tűvel direkt irányból a mellkasfalon át a szív bal kamrájába kell behatolni és a gyógyszert oda befecskendezni. Hogy ez – a gyakorlattal nem rendelkező – Tóth Ilonának sikerült-e vagy sem, arról nincs információ. A beavatkozást többen látták. Az esemény után rövid idővel a sérült meghalt. Kiléteiről, sérüléseiről F. V. professzor nem beszélt. Az elmondottak alapján a professzor úr azt állította, hogy a látvány alapján voltak, akik a beavatkozást szándékos gyilkosságnak minősítették, erre alapult a későbbi vád. Kérdésemre, hogy ártatlannak tartja-e Tóth Ilonát az emberölés vétségében, a professzor úr egyértelmű igennel válaszolt. Arról nem szólt, hogy az ügy vizsgálatában a holttest boncolásában részt vett volna.”

– Végül nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy egyáltalán nem történt haláleset. Ebben az esetben a súlyosan bántalmazott ismeretlent – akit lehet, hogy halottnak is vélték – eszméletlen állapotban kivitték a kórházból, s magára hagyták. A halottnak vélt ember azonban valamilyen módon életben maradt, s ezután a „Hatóság” „gyártott” egy holttestet – esetleg a börtönben lévő forradalmárok közül. Ezt a változatot két körülmény támasztja alá: a holttest körüli teljes bizonyítatlanság; az a tény, hogy Kollár István ÁVH-s létezett!

Dr. Kahler Frigyes 1992-es feltárásai során megkeverte a BM-et, ahol közölték, hogy az 1930-ban született (tehát akkor, mikor a „holttest”) Kollár István 1952-től 1981-ig szolgált a BM kötelékében, s leszerelésekor ezredes volt 1981-ben.¹³⁴

Teljes bizonyossággal egyik változat sem támasztható alá, s így lehetséges, hogy egy negyedik változat volt a valóságos.

Kétséget kizáróan kijelenthető viszont a feltárt bizonyítékok alapján, hogy Tóth Ilona teljesen ártatlan volt, s koncepciókonstrukciós perben ítélték halálra az orvosi kar mártírját.

Befejezésül egy gondolat, mely nem hagy nyugodni: A perek irataiból megismerhetők az ügyek bírái, nyomozói, ügyészei. Az eljárások levezénylői – a bíráknak, ügyészeknek többször jogi végzettsége nincs – *kívülről irányított száználmas, erkölcstelen, tudatlan bábuk.*

Szerepüket, nevüket ma már megismerhetjük. Az igazi kérdés ma már az: *Kik találták ki a koncepciókat, kik állították fel a konstrukciókat, s kik irányították kívülről az eljárásokat?* A kutatásoknak a következő években erre is ki kell terjednie.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás befejezésekor szeretnék köszönetet mondani:

– dr. Dávid Ibolya igazságügy-miniszternek és dr. Hende Csaba államtitkárnak, hogy lehetővé tették a kutatást a minisztérium könyvtárában, s rendelkezésemre bocsátották az iratok fénymásolatát;

– dr. Kahler Frigyesnek, aki már 1992-ben pótolhatatlan – eddig nyilvánosságot nem kapott – feltáró munkát végzett az ügyben, s szakértő tanácsaival végig segítette a kutatásban;

– dr. Iván László pszichiáter professzornak, dr. Juhász Krisztina neurológus szakorvosnak, dr. Baradnay Gyula c. patológus professzornak, akik szakvéleményükkel, tanácsaikkal döntő módon segítettek az igazság feltárását;

– Halász Zsuzsannának a szerkesztés s a kézirat végső formájának kialakításában végzett alkotó munkájáért;

– Benedek Árpádné és Molnár László könyvtárosoknak, akik a kutatás hosszú hónapjai alatt áldozatos munkájukkal, sokszor munkaidő után is, segítségemre voltak.

Segítségük, közreműködésük nélkül nem született volna meg ez a tanulmány.

JOBÁGYI GÁBOR

Jegyzetek

- 106 ld. 60 alatt 311–312. old.
107 ld. 60 alatt 312–313. old.
107/a ld. 60 alatt 316–317. old.
108 ld. 60 alatt 318–320. old.
109 ld. 60 alatt 320–321. old.
110 ld. Budapesti Fővárosi Bíróság B. VII. 164/1957–46.
111 ld. Fővárosi Bíróság B. VII. 164/1957–46. 6–7. old.
112 ld. 111 alatt 8–10. old.
113 ld. 111 alatt 29. old.
114 ld. 111 alatt 29–34. old.
115 ld. 111 alatt 39–44. old.
116 ld. 111 alatt 47–62. old.
117 ld. 111 alatt 54. old.
118 ld. 111 alatt 65. old.
119 Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírószági Tanács
Nbf. III. 5019/1997.
120 ld. 119 alatt 8. old.
121 ld. 119 alatt 11. old.
122 ld. 119 alatt 12–13. old.
123 ld. 119 alatt 17. old.
124 ld. 119 alatt 19–20. old.
125 ld. 119 alatt 22–23. old.
126 ld. 1957 Bf. 1. 21. 410. Legfőbb Ügyészség
127 ld. B törv. eln. 1463/1957. Legfelsőbb Bíróság
128 ld. Nbf. III. 5019/1957/96.
129 ld. 128 alatt a tanácskozás utáni értesítők
130 ld. Nbf. III. 5019/1957/97/C.
131 ld. Nbf. III. 5019/1957/97/C.
132 Dr. Iván László szakvéleménye – rövidítve – (a szerző birtokában)
133 ld. Dr. Baradnay Gyula levele (a szerző birtokában)
134 ld. a BM válaszát dr. Kahler Frigyes megkeresésére az 1 alatt lévő iratok között.

elemzés

x 342.4

K: Zlinszky János

A

TÖRTÉNETI ALKOTMÁNYUNK FEJLŐDÉSE

II.

9. Átmenet a rendi alkotmányról a polgári alkotmányra

A 19. században a felvilágosult abszolutizmus szellemében történő kormányzás egyértelműen visszatartó jellegűnek mutatkozott a társadalmi-gazdasági fejlődés igényeivel szemben. Sorozatosan előfordult, hogy a központi szervek haladó jellegű reformokat akasztottak meg átmeneti vagy pillanatnyi fiskális érdekekből, hogy akadályai voltak a kultúra és műveltség fejlődésének.²⁷

Nem véletlen, hogy éppen a gazdasági szakemberek oldaláról érte sorozatos támadás a régi alkotmányt,²⁸ akik nem látták annak jogi fejleszthetőségét alkotmányos úton,²⁹ és ezért készek lettek volna mindenestől elvetve külföldi haladó példákhoz igazodni – bár korántsem értettek abban egyet, hogy ez a radikális francia³⁰ vagy inkább a konzervatív angol³¹ példa útja legyen. Érdekes ebből a szempontból, hogy sokszor az egyébként fontolva haladók hajlandók lettek volna a magyar alkotmányos hagyományokat lényegében feladni, míg a radikális változást sürgetők között ezen alkotmányosság bizonyos elemei megtartására létezett hajlandóság. Így e vonatkozásban Széchenyi inkább az első, Kossuth Deákkal inkább a második irányban haladt volna.

Ennek oka az volt, hogy egyrészt az abszolút monarchia, az Isten kegyelméből uralkodó császár-király gondolata e században korántsem volt már haladó, s a kulturális

és gazdasági fejlődést is visszafogta. Vele szemben a felelős helyi önkormányzat, a népfelség gondolatával összeegyeztethető szentkorona-tan, a politikai jogok nemzetben belüli egyenlősége, a jogalkotásban való részvétel, a bírói hatalom megoszlása, a központi rendeletek törvényességi szempontból történő mérlegelésének lehetősége, a személyes szabadságjogok biztosítása olyan alkotmányos értékek voltak, amelyek a legmodernebb természetjogi gondolkodás próbáját is megállhatták. A központi kormányzatnak a törvényhozással szembeni felelőssé tétele is régi magyar hagyományokon alapult, vagy azokkal összhangba volt hozható.

Más kérdés, hogy Magyarországon a polgárság rendileg kötött réteg volt. Kiváló egyedei átkerültek a középnemesség sorába. Számbeli súlya sem volt országosan olyan, hogy ezzel érvényesülni tudott volna. Széchenyi elgondolása, hogy meg kell a független, gazdaságilag erős magyar polgári réteget teremteni a monarchia védő keretében, ennek a ténynek belátásán alapult. Reformertársai közül a jogászok, akik a magyar megyei közélettel ismerősebbek voltak, el tudták képzelni a polgári egyenlőségnek a nemesi kiváltságok kiterjesztésén alapuló megteremtését is. Ennek során a történelmi alkotmány alapelvei sima átmenetet kínáltak, bár voltak ennek során a sémába nem illő, önállóan megoldandó alkotmányos kérdések.

Végül is az áprilisi törvények ezt az alkotmányos lehetőséget valósították meg. Az általános eufóriában nem vevődött észre, hogy az egymással szerződő felek mindegyike mást gondol. Az udvar, a központi kormányzat lélegzethez akart jutni, míg katonai főhatalmát érvényesítheti a polgári jogok igénylőivel szemben. A középnemesség lemondott előjogairól, és vagyoni igényei rendezését a „nemzeti közbecsülés védőpajzsa alá” volt kész helyezni, azzal, hogy a részletek rendezését a további törvényhozó munka során kell elérni. A parasztság megszabadult ugyan a köte-

lező robotmunka terhétől, viszont nem mérte fel, hogy szabad terményértékesítése ki lesz téve a piac szeszélyeinek, s hogy mezőgazdasági termelést önállóan bizonyos tartalék tőke nélkül aligha lehetséges folytatni. A tőkével rendelkező polgári réteg a nemesi és paraszti föld szabad forgalomba bocsátásával elérhette vagyona gyarapítását a tőkészsűkség folytán nagy kamatot hozó pénze forgatásával. Annál is inkább, mert várható volt, hogy munkáltatóként is monopolhelyzetbe kerül a tőkével nem rendelkező kisnemes és az azzal alig rendelkező kisiparos rétegek között. Az ország nemzetiségi vidékei az önkormányzatok nemzetiségi szempontok szerinti átrendezésében reménykedtek, aminek jó előjátékát látták a szerb-horvát és román katonai határőrvidéknek a magyar igazgatási rendszerből történt kiemelésében: ha most e területek lakói is megkapják a politikai jogokat, a szerb vajdaság, az önálló Horvátország és a román többségű Dél-Erdély önkormányzata adott helyzetnek bizonyulhat.

Mindezen remények végül is hiúnak bizonyultak, hosszabb vagy rövidebb távon. Az udvar ugyan nagy áron, idegen segítséggel és a katonai határőrvidék politikai harcba vitelével elérte az abszolút rendszer stabilizációját, de tíz éven belül kiderült, hogy ez csak hatalmi politikával sem katonailag, sem gazdaságilag nem tartható. Közben eljátszotta azt a tőkét, ami a 18. század folyamán az uralkodóházat többször megmentette: a magyar alkotmányosság adta egyetértést és osztott felelősségtudatot uralkodó és népe között. Helyébe politikai taktikázás, helyzeti előnyök öncélú kihasználása került, és ezen elvérézt a történelmi magyar alkotmányosság éppúgy, mint a dunai monarchia nagyhatalmi álma.

A nemesség, miután megosztotta előjogait és hozomra lemondott anyagi létalapja jelentős részéről, felvállalta az új törvényes rend fegyveres védelmét élete és vagyona kockáztatásával. A következő polgári átalakításban pedig

még a legitimitás iránti igényét is védelmezte passzív rezisztenciával, és azzal kimaradt az újjárendezés meghatározó tényezői közül. A pénzpiac szabad prédájaként előbb gazdasági önállóságát, majd politikai súlyát veszítette el. Utóbbit azzal, hogy a politikából, egyéb híján, megpróbált megélni, ezzel áruba bocsátotta meggyőződését, és feladta erkölcsi alapjait.

A parasztság a megkapott földet jórészt kénytelen volt rövidesen áruba bocsátani vagy megterhelni, s maga kenyérét zsellérmunkával keresni. Munkáltatója azonban már nem a vele egy kenyéren élő vidéki földesúr volt, hanem a nagybirtok ispánja, aki, akár soraiból került fölé, akár idegenként, mindenképpen nyereséget akart munkájából kicsikarni. Az iparosításnak érdeke volt minél nagyobb munkakereslet teremtése, ezért a törvényhozó a kiegyezés után az ipart részesítette előnyben, és nem támogatta a mezőgazdaságot. A farmgazdaságok és családi gazdaságok helyett, amelyek a jobbágykorban úgy-ahogy léteztek, a nagybirtokrendszer vált országossá. Amellett éppen a magyar nemzetiségű területeken – amelyek a szabadságharc érzelmi hagyatékeként kiegyezésellenesek, 48-asok voltak – a következő évtizedek politikája nem látott okot a lakosság támogatására.

De nem teljesültek a nemzetiségek igényei sem. A hatalomnak egyszerűbb volt kevesebb partnerrel egyezkedni. Horvátok, szerbek, románok, sőt az erdélyi németek is csalódtak az általuk védett központi abszolút hatalomban. S csalódtak Ausztria nemzetiségi területei is. Csehek, lengyelek, szlovének, a horvátokkal együtt latin műveltségű katolikus szlávok, akik a Habsburg-birodalomban érdekeik természetes védőjét találhatták volna meg, e csalódás következtében elfordultak az uralkodótól, miközben (nem ok nélkül) elfordultak az általuk 1848-ban előbb cserben hagyott magyar koronától is, érezve a magyarok velük szembeni bizalmatlanságát. Nem maradt számukra más út, kifelé

törekedtek a népek börtönének meghirdetett alkotmányos államszervezetből.

A katonai erőszakkal levert polgári szabadságharc következtében létrejött állapot tíz éven belül megbukott, és további hat év alatt Ausztriát kizárták a német szövetségből, s saját erejére utalva kellett létezését megoldania. Ebben a helyzetben, a gyökeres változtatás szükségét be nem látva, a politikailag legműveltebb magyar nemzettel egyezett ki, amely a legitimitás helyreállítása árán kész volt a Pragmatica Sanctio elvi alapjai szerinti megoszthatatlan egység keretén belül megoldani saját alkotmányos létét. Nem tette ezt szívesen. Nehéz volt szóvá nem tenni a 48–49-ben, majd közben elszenvedett sok méltánytalanságot, veszteséget. Feledni nem is lehetett, annál kevésbé, mert turini magányából a szabadság prófétája egyre figyelmeztetett a választott megoldás hátrányaira.³² S bár véleménye utólag szinte minden esetben tévesnek bizonyult is, abban igaza volt, hogy a félmegoldás, amit nemzet és uralkodó a kiegyezés során elfogadtak, sok buktatót rejtett magában.

10. A megvalósult polgári történelmi alkotmány

A magyar történelmi alkotmány három hatalomhordozó tényezője a kiegyezés utáni magyar alkotmányban is megvan. Ezek az egységes hatalom birtokában lévő nemzettől, a közügyekre egyenként s összesen befolyással bíró országlakosoktól kapják részesedésüket a hatalomban: a *translatio imperii* gondolata a népfelség és a hatalommegosztás gondolatába jól átvihető.

Közülük az uralkodó személye az egység gondolatának megtestesítője. Klasszikus polgári alkotmányokban nincs politikai joga és felelőssége sem: uralkodik, de nem kormányoz. Ám a magyar király a Pragmatica Sanctio

MINIMAL ART A GANGESZ PARTJÁN

alapján hazánkkal megoszthatatlanul egyesített társországokban nem adta fel Isten kegyelméből származtatott államfői és imperátori, császári törvényhozói jogkörét. E közös birodalom megtartásához szüksége volt közös hadseregre, olyanra, amely nem a korona, hanem a király és császár hadserege. Rá tesz esküt, neki tartozik hűséggel, amelyet nem csak süszéghelyzetben, hanem mindig egyedül ő vezényel és igazgat.

Ezért a király a közös hadsereg feletti rendelkezést kizárólagos hatalmában tartotta meg. Ahhoz a magyar parlamenttől csak az újoncmegajánlást és a fenntartáshoz süszéges anyagi eszközöket kérte. Úgy fogta fel, hogy

a magyar alkotmányosság visszaállítása során a magyar törvényhozás jogát vele együtt gyakorló nemzettel ebben szerződéses jelleggel egyezett ki, tehát e szerződés csak közös megegyezéssel változtatható. És itt rejlett a rendszer első nagy ellentmondása. A kiegyezés ugyanis magyar szemmel nézve törvény, amelyet nemzet és király együtt alkottak. Alkotmányos törvény. Mint ilyen, a törvényhozó hatalom által változtatható. A törvényhozó hatalom pedig együtt illeti meg a koronát és a nemzet képviselő-testületét. De derivált jogon: végül is mindketten a hatalom teljességét birtokló nemzettől kapták. A nemzettel szemben nem szuverén a király, hanem annak első szolgája. Olyan jogalkotás, amely a nemzeti akaratba ütözik, nem fenntartható.

A második hatalmi ág, a kormány és az igazgatás egésze, a régi magyar hagyomány szerint helyi és központi szervek egyensúlyát kívánta megvalósítani. Ebben azonban nehézséget jelentett, hogy míg a kormány felelős volt a népképviselői országgyűlésnek, a helyi igazgatásnak nem volt ilyen felelőssége. Az alkotmány nem is határolta el pontosan, melyek a helyi önkormányzatra tartozó, attól el nem vonható kérdések.³³ Azt a hagyományos szerepkört, hogy a helyi önkormányzat a központi rendelkezések alkotmányosságát vitathassa, vagy hogy a kormánnyal szembe helyezkedhessenek, az új miniszteri felelősséggel nem sikerült összeegyeztetni. Hogy utóbbit érvényesítsék, elvették a megyéktől és városoktól azokat a jogokat is, amelyek ott jobb helyen lettek volna. Ezzel viszont politikai játék tárgyává tették a vidékek központi előnyben vagy hátrányban részesítését, s csak kevés államférfi akadt, aki e csábító lehetőséggel ne élt volna.

A hajdani királyi tanács, a bárók igazgatási szerepét tehát átvette a parlamentnek felelős, noha a király által megbízott kormány. A másik szerepkört, a törvényhozásban való részvételt az új rend a főrendiházon keresztül

valósította meg. A parlamentnek ez a kamarája részben hivatal, részben születés, részben királyi kinevezés által állott össze, és egészében leginkább viselte magán rendi elődjének vonásait.

A polgári egyenlőség a közügyekbe beleszólás által, illetve a köztisztviselésekre választhatóság által valósult meg az állampolgárok összességére. Bizonyos átmenet itt is mutatkozott. El nem vontak politikai jogot senkitől, akinek 1848 előtt megvolt. Ám az új választási és választhatósági előfeltételek nem a teljes polgári egyenlőség alapján nyertek megállapítást. Bizonyos vagyon, tanultság, helybenlakás vagy egyéb alap kellett mind a helyi, mind az országos közéletben való részvételhez. A magyar politikai pártok a választójog kiterjesztésétől az egész időszakban félttek. A nemzetiségi kerületek lakói közül ugyanis több esett ki a cenzus révén a választók közül, mint a magyar lakosságú területeken. (Utóbbiak szavazói arányát inkább a választókerületek nagysága révén kívánták korlátozni, főleg a hagyományosan 48-as illetve függetlenségi vidékeken).

A polgári szabadságok között a vallások egyenlősége valósult meg legelőbb. Nehezebben tört utat magának a nemek egyenlőségének megvalósulása (bár hazánk európai viszonylatban e téren nem volt elmaradott). A zsidók emancipációja a 19. század végére valósult meg teljesen. A bíróság előtti, törvény előtti egyenlőség, amely a nemesiséget azelőtt is megillette, most az állam valamennyi polgárának kijárt. Az ezt biztosító új perrendeket a jogalkotás első sorban valósította meg, sikerrel. A rendi és nemzetiségi különjogok megszüntetését a magánjog terén az új polgári törvénykönyv lett volna hivatott megteremteni, de az törvényként egészen a második világháború végéig nem nyert elfogadást.

Az alkotmányos Magyarország megvalósult a kiegyezéssel. A Monarchián belül Magyarország a társországok-

ból álló Ausztriával egyenlő alapon tárgyalhatott. A delegációk és a közös ügyeket intéző miniszterek a feleknek együtt feleltek. Ám az uralkodóval a nemzet nem áll azonos közjogi szinten a magyar korona országában, hanem felette. Ezzel szemben Ausztriában az uralkodó a főhatalom született birtokosa és forrása volt. Ausztria ugyan kapott bizonyos alkotmányt a 19. században, de nem alkotta, hanem kapta. Ausztriában a kiegyezés azért volt törvény, mert az uralkodó kötötte, Magyarországon azért, mert a parlament elfogadta és a király szentesítette, kihirdette.

Ezért a kiegyezést követő fél századon keresztül, mikor a polgári egyenlőség alapján meg lehetett volna szervezni a magyar társadalmat, jogállamot, s abban a különböző érdekek kiegyenlítését megtalálni, a magyar politikai élet központi gondjai közjogi kérdések körül torlódtak: meg lehet-e változtatni a kiegyezést? Lehet-e a magyar törvényhozásnak a közös hadsereg ügyeibe beleszólást biztosítani, netán meg lehet-e bontani a közös hadsereget magyar és osztrák hadseregre? Másodlagos kérdésnek minősült ezzel szemben, hogy hazájuknak tekintik-e a Monarchia népei országukat? Hogyan lehetne azt megelégedésükre berendezni? Alkalmas-e a hadsereg a külső veszélyek elhárítására? Mit kell tenni az ütőképes közigazgatás, a pénzügyek szilárdsága, a jogbiztonság, a gazdasági versenyképesség terén?

Voltak államférfiak, akik észlelték a veszedelmet, sajnálták az elvesztegetett időt. Ám a kezük kötve volt. A magyar parlamentáris rend, az ország legfőbb döntési fóruma, liberális belső szabályzata miatt kész prédája volt a lehetőségekkel nem felelősen élni, hanem önérdékből visszaélni akaró és hajlandó kisebbségnek. Az ország lakosságának egy része úgy érezte, hogy a kiegyezés kötöttségei közt nem tudja a maga sorsa intézésében politikai akaratát szabadon érvényesíteni. Ezért a rendes törvényhozói munka és költségvetési gazdálkodás lehetetlenné tételével

kívánták akarataikat rákényszeríteni a szerintük visszaélésel létrejött parlamenti többségre. Az obstrukció volt az az eszköz, amely a történelmi magyar alkotmányosság arculatát a világháború előtt tönkretette.

Hogy megérte-e a közös hadsereg mindenáron való fenntartása ezt az áldozatot, nem lehet tudni. Azonban a másik út, a Monarchia föderális átszervezése is a magyar politikai ellenálláson akadt el. A katolikus szlávok természetes helye a Monarchiában lett volna, ám a magyar fél nem kívánt több önálló partnert beengedni a közös ügyek intézésébe, mert félt (az 1850-es évek beidegződöttségei révén), hogy le fogják szavazni. Így sem a szent korona alá tartozó horvátokat, sem a cseheket nem kívánta társként elfogadni – a lengyelek önállósítása valószínűleg orosz és porosz ellenzésbe is ütközött volna, tehát külpolitikai bonyodalmakat okozhatott.

Így hát a monarchia, ha utólag visszatekintve távolról sem volt olyan börtöne népeinek, mint azok az utódállamok, amelyek követték, mindenesetre sem ezt a belső kollektív szabadságot nem tudta lakóinak megadni, sem egységes hazává nem vált az egységes közös hadsereg révén, de megfelelő erejű börtönőrséggel sem rendelkezett e hadsereg révén. Szomorú fintora a sorsnak, hogy amikor az első világháborúba beléptünk, kísérve leginkább az addig obstruáló ellenzék egyetértésétől és lelkesedésétől, kiderült, hogy a hadsereg nincs felkészülve erre a háborúra. A hadsereg végül is nem bizonyult sem szakmailag felkészültnek (a felső vezetésében), sem felszereltnek, sem hadurához feltétlen hűségeseknek. Visszaütött az, hogy az egyszerű katona nem érezte a Monarchiát egészében hazájának, és az ügyet nemzetinek. A kiegyezés bevezette polgári alkotmány épülete, amely ellenállt a modernizálás igényének, a veszett háborúval látványosan omlott össze. Míg a régi történelmi alkotmány századok próbáit kiállta, mert a nemzet magáénak érezte, ez az új, polgári alkot-

mány egyik napról a másikra bukott meg, látványosan váltva fel azt különböző importált képletekkel, amelyek idegenek maradtak. Nem is volt idejük meghonosodni, de valószínűleg nem is ezt célozták.

11. Összetört vagy széttört a szent korona országa?

A fegyverszünetet követő másfél év alatt Magyarország, hadseregét önként széteresztve, védtelen prédája lett a legkülönbözőbb hangoskodó áramlatoknak. Jelképes a korban, hogy a háborútól jó előre óvó és arra felkészülni törekvő, annak kirobantását a parlamentben egyedül ellenző, annak elvesztését nyíltan felvállaló és beismerő felelős államférfit, aki útjába állhatott volna az elkövetkező tragédiának, ha kellő bizalmat élvez nemzet és király részéről, Tisza Istvánt az őszi rózsás forradalom első napján meggyilkolták! Benne halt meg a kiegyezést betartani akaró, az alkotmányos folytonosság lényegét komolyan vevő egyik utolsó államférfi. „Mindен összeomlott!”, írta Áprily Lajos.

A széttördelt, kirabolt, megalázott Magyarország kénytelen volt elfogadni a trianoni békediktátumot. De volt lelki ereje az összeomlásból felemelkedni. A rend helyreállítását megkísérlő erők, jellemző módon, jórészt az addigi obstrukciós, a parlamenti együttműködést a háború előtt megtagadó ellenzék vezérférfiai közül kerültek ki. Apponyi Albert, ifj. Andrássy Gyula, Bethlen István mind a koalíciós ellenzék vezéralakjai vagy fiatal titánjai voltak a 20. század elején! A keresztény szociális politikai gondolatok zászlaját most magasra emelők is – elveik hangoztatása mellett – ugyanezen tábort erősítették a háború kitöréséig. Önkéntelenül arra kell gondolnunk, hogy korábban politikai vaksággal verte meg a sors ezt a nemzedéket, ami miatt nem tudta belátni saját jól felfogott érdekét, csak amikor már késő volt, a nagy háború után.

A történelmi alkotmányt a felocsúdó nemzet a két világháború között mindazonáltal megpróbálta feleleszteni, újjáéleszteni. A király nélkül is megtartott királyság, a szent korona szimbolikus hatalma egyszerre jelentette a folytonosságot, a jogorvoslatra való igényt és a hitet a történelmi igazságszolgáltatásban. Megvolt-e ennek során az az önvizsgálat a nemzet részéről, amely az igazság igényét mindenkor meg kell előzze? Látta, belátta felesleges viszályait, szociális érzékének hiányát, mások érzékenységén ejtett sebek sértéseit, a törvényes formai lehetőségekkel való visszaélések súlyát, a felelőtlenség hatását? Ki tudja. A sérelmek oly nagyok voltak, hogy ismét sugallták: megbűnhődte már e nép a múltat s jövődőt. Most már elégtétel illeti! *Justice for Hungary!*

Megmaradt a nemzet a népfelség elvi alapján, a vélemény- és lelkiismereti szabadság útján, a parlamentáris királyság keretében. A király helyett egyelőre kormányzót választott, kevesebb felségjoggal, de változatlan legfelsőbb hadúri szerepben.³⁴ Az egység megtestesítésére, jogi, de nem politikai felelősséggel tartozó vezetőt.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés a főrendiházat a két-kamarás parlament felsőházává alakította át, hagyományos szerepkörének megtartásával. A felelős kormányt újra létrehozta, a helyi önkormányzatok valódi szerepkörét nem sikerült kialakítani továbbra sem. A Királyi Kúria bírói jogalkalmazási monopóliumát s az alkotmányosság másik biztosítékát, a Közigazgatási Bíróságot az új magyar állam megőrizte.

Jelentősen kiterjesztette a választói jogosultságot és szakaszosan haladt a titkos választás bevezetése felé. Az egyéni szabadságjogokat az új magyar állam is biztosította, legalábbis ameddig külső nyomásra bizonyos faji korlátozások bevezetésének utat nem nyitott.

Meglepő és jellegzetes a magyar nemzet bizodalma nemzetközi jogorvoslati lehetőségekben. Minden igazság-

talanság ellenére nem a fegyveres készülődés útjára lépett, nem fenyegetőzött háborúval, és nem buzdította az idegenbe szakadt magyarokat belső ellenállásra. A jog útjában bízott (egyelőre hiába), fegyvergyárak helyett iskolákat épített, országos családvédelmi alapot hozott létre, társadalombiztosítást és nyugdíjalapot teremtett, szükség-lakásokat épített a menekültek számára.³⁵ A pénz és gazdaság tíz év alatti stabilizálása, a belső rend megteremtése és a létminimum biztosítása – mai szemmel visszatekintve – e rövid időszak alatt hallatlan politikai és gazdasági teljesítményt jelentett. A siker jórészt a szilárd alkotmányos keret nyújtotta biztonságnak volt köszönhető.

Az alkotmányos keretek megteremtésében, a jogalkotásban, a kulturális megújulásban sokat alkotott az első világháború utáni nemzedék. Ám politikai éleslátásban újra nem jeleskedett. Nem mintha abban a helyzetben ez segíthetett volna végül is rajtunk. Világméretű tisztulási-érési folyamatok kellettek ahhoz, hogy az emberi egyenlőség, szabadság és valódi béke iránti törekvés jobbá tehesse a világot. Nálunk nagyobb s hatalmasabb országok is tévutakon keresték a jobb jövőt, nem együtt, egymás ellen.

Európa közép- és keleti része a készülő nagy háború viharában, függetlenül politikai éleslátástól, s attól, hogy szembefordult-e fajelmélettel, embertelenséggel, diktatórikus eszközökkel, vagy hódolt nekik, végül is azonos sorsra jutott. A háború áldozatai, lengyelek, csehek, délszlávok, a németekkel szövethető első világháborús nyertesek, mint a románok, vagy bennük támaszt kereső vesztesek, mint a magyarok, osztrákok, de az új harcból kimaradni törekvő finnek, bolgárok is azonos sorsra jutottak: elnyelte őket a nemzeti szocialista német birodalommal előbb szövethető s a koncon osztozó, majd vele kényszerből szembeforduló másik diktatúra. Az ugyan nem faji, hanem osztályalapon gyűlölködött, de ugyancsak elnyomó hatalom volt, s a győzelem kedvéért Jaltában elvágták a kis kelet-közép-

európai országok alkotmányos fejlődésének minden lehetőségét a nagyhatalmak. Hogy mennyire csatlakoztunk a revízió reményében a fajelmélet hirdetőihez, sorsunkon nem változtatott, csak önbecsülésünkre hathatott ki.

A megalkuvás nem okozta, de nem is hátráltatta el Magyarország újabb rabsorsát. A nemzeti gondolatot a szocialista mezbe öltözött osztályuralom, nagyhatalmi törekvések kiszolgálását a nemzetköziség álarca alatt megvalósító új rendszer elnyomta. A nemzeti alkotmányos jogfolytonosság helyett látszattörvényesség uralkodott. Magyarország köztársaság, majd népköztársaság lett, a szent korona eszméje lomtárba került, és történészek is csak mint a rendi elmaradottság továbbélő emlékét hozhatták itt-ott szóba. Haladó, egyszerre nemzeti s befogadó jellegét elemezni bűn lett volna.³⁶ Hogy mégis e korszak alkotta meg az első magyar írott alkotmánytörvényt az 1948. évi XX. törvényben, jellegzetes ellentmondás. Maga az alkotmány nem érvényesült a joggyakorlatban, csak kirakatul szolgált a szocialista törvényesség igazolásához. Ha érvényesült volna, a korszak jogbiztonságához sokat adhatott volna, hiszen tartalma szerint bizonyos alapjogokat biztosított.³⁷

A jogállam helyett államjog érvényesült a korszakban. A jog az uralkodó párt akarátának érvényesítési eszköze volt csupán. A jogtudó értelmiség tudatában mindazonáltal e korszakban is hatottak jogi alapelvek, értékek, amelyeket az egyetemeken elsősorban a történeti tárgyak, de a magánjogi stúdium is részben továbbadtak. A magyar alkotmányos hagyomány sokáig küzdött a felszín alatt az érvényesülésért. Főleg a polgári bíráskodásban bizonyos értékei átvészelték a korszakot.

Az alkotmányosság emléke, a törvény tisztelete és minden érdekléssel szembeni követése mégis lassan kivesztek negyven év alatt. A rendszerváltás után az első miniszterelnök köré csoportosuló politikai erők a történelmi folytonosságot megkísérelték helyreállítani, de kiderült, hogy

a nagy többség nem tudja, miről van szó. Ignoti nulla cupido. Könnyű volt törekvésüket kigúnyolni, maradinak, korszerűtlennek bélyegezni, s közben a relativizált jogi értékek, a pluralizmus cége alatt anyagi haszonra vadászni „talán erkölcstelen, de nem jogellenes” módon.

Ha nemzeti kultúránk értékes részeként fel kívánjuk a jövő építésénél használni történelmi alkotmányosságunkat, először ki kell bontani a feledés homályából, újra meg kell tanulni. Mégpedig jól és lényeglátón. Nem a formán múlik a kérdés. Nem a szent korona, mint tárgy kultuszán, nem is azon, hány kamarás a törvényhozás. Nem is az alkotmány törvényszámán. A szabadság-felelősség kapcsolatot kell tudatosítani, a pluralizmus helyébe a polgári értékek megkerülhetetlen rendjét tenni és jog útján is védeni, de főleg a közvéleményt meggyőzni arról, hogy az értékek helyes rendje, az erkölcs és jog tartalmi kapcsolata gazdaságilag is, szellemileg is könnyebbé teszi a haladást a jobb lét felé.³⁸ Meggyőzni a hatalom birtokosait, a választókat arról, hogy ez az út nemcsak könnyebb, hanem az egyedül célravezető is...

ZLINSZKY JÁNOS

Jegyzetek

- 27 Gondoljunk a reformkorban visszautasított bányatörvényre, a kereskedelmi törvényhozás hosszú elhúzódására, az örökváltság-javaslatok elszegésére.
- 28 Széchenyi: Verbóczi 9/10 részét tűzbe!
- 29 Mint Deák Ferenc, vagy Frank Ignác.
- 30 Ahogy Petőfi, Táncsics, vagy a márciusi ifjak képzeltek, s amelyre Kossuth is hajlott.
- 31 Amint Széchenyi, Szalay László, Eötvös József javasolták.
- 32 Vö. Z. J. *Kossuth és a kiegyezés*, Jogtudományi Közlöny, 1994. 9. 327–341. l.
- 33 Talán tudatos is volt a helyi elvonhatatlan jogok biztosítása helyett, amelyek bizonyos nemzetiségi önállóság forrásai lettek volna, az

egységes politikai nemzet elvét megvalósítani – amint azt ma a román köztársaságban teszik.

- 34 Ez újra csődöt mondott, épp amikor szükség lett volna a hadsereg kormányzóhűségére. A gondolat a rendszerváltás utáni magyar alkotmányosságot ismét megkísértette.
- 35 E szükséglakótelepek állapotát sokan és sokszor vetették a korszak szemére, de mai hajléktalanjaink hálásak lennének hasonló elhelyezésért.
- 36 Politikai kérdésnek számított a korszak alatt például Verbőczy tudományos értékelése, amelyhez nagy jogtudósok nem is mertek hozzányúlni.
- 37 Z. J. Menschenrechte in der ungarischen Verfassung, in: *I Diritti Umani – Tra Giustizia Oggettiva e Positivismo negli Ordinamenti giuridici Europei*, szerk. D. Castellano, Bolzano 1996. 51–64. l.
- 38 Z. J. A társadalmi átalakulás jogi-etikai gondjai, in: *Európai tanulmányok* 2. Bp 1996. 244–254. és *Az alkotmányos értékrend követelménye*, in: *A demokrácia intézményrendszere – Magyarország az ezredfordulón – Rendszerváltozás: Piacgazdaság, társadalom, politika* MTA 1997. 53–60. l.

2 Történelmi Adatok

11: Szepen Amib

11

TÁNCOKKAL TELE TEÁTRUM

A soknemzetiségű, kisebb-nagyobb településekből össze-
forrott Pest-Buda ma is őrzi tarka elevenségét. Igaz,
a korábbi századfordulón – az eklektika vásári kavalkádja
jegyében – némiképp egységesült, de kaleidoszkóp-tarkasá-
gából sok mindent meg is őrzött. Részeinek hol előkelőskö-
dő, hol rusztikus színáryalatai megmaradtak. Durvábban
szólva: a metropolis tákolmányyszerűsége ma is érződik.

Mikrovilágai eredetüket idézik. Némelyik zárt belvá-
rosi udvar mintha a barokk korra emlékezne. Tűzfalak
közé beékelt török reminiszcenciájú fürdői és minaretjei kö-
zül is áll egy-egy. A hegyoldalak magányos sziklagyepe íri-
szekkel meg leánykőöröcsinével tarkállik. A város egyik-
másik fertályának csak a hangulatos neve idézi a múltat:
a Vizafogóé, Felhévízé, Fehéregyházáé meg a Rácvárosé.
A Csikágó sebtiben-tákolt proletárkulisszái éppúgy meg-
maradtak, mint a pesti külvárosok rozoga gyártelepei, me-
lyek itt-ott holdbeli tájat idéznek.

E tarkabarka világ régvolt népünnepélyei a maguk
színkavalkádjával méltóak voltak Pest-Buda farsangi ka-
rakteréhez. Irodalmi művek mozaikkövekként sok min-
dent megőriztek e búcsúkból és vásári forgatagokból, utcai
kavalkádokból, alkalmi vurstlikből, szedett-vedett vándor-
cirkuszokból és menaszériákból, panoptikumokból meg
primitív tűzijátékokból. A helyi forgatagokban a bolgárok
és cincárok, bosnyákok meg szkipetárok, ruszinok, tótok és
oláh cigányok éppúgy ott csellengtek és tették a dolgukat,
mint a sváb, görög, rác és zsidó kereskedők, nem szólva

a koldusok, prostituáltak, planétásemberek, kengyelfutók, tűznyelők, zsebmetszők, jósok és kintornások, meg a mutatványoskompániák ezerféle furcsa szerzetéről.

A város középkori meg barokk multságairól sok emlék nem maradt fenn. Kétségtelen, hogy a kártyavetőktől a kockajátékosokig, a muzsikus kompániától a bűvészekig és kötél tánchosokig, a moreszka-táncosoktól a medvetáncolatokig ezerféle árnyéklélek és vándorszerzet kísértette errefelé a Duna partján is a forgandó szerencsét. A 17. század végétől aztán megsokasodnak az adatok. A jó Gvadányi, a poéta-generális a kikötők meg a katonai parádék tarka világát rajzolja meg. Gaál György főképp a kocsmákét meg a teátrumokét. A forgatagok hangulata mégis legjobban a korabeli hírlapokból bogarászható ki. Ezt a munkát Zoltán József könyvtáros végezte el, aki *Népi szórakozások a reformkori Pest-Budán* címmel adta közre kutakodási eredményét...

A hajdani, ricsajos vásárok helyszíne többek között a Széni piac (Erzsébet tér), az Országút (Múzeum körút), a Kerepesi (ma Rákóczi) út, a Kecskeméti utca, a Városház tér, meg végestelen végig a pesti meg a budai Duna-part volt. Hajókon is, de főként szekereken hozták a temérdek árut. Gyümölcsök hegyeit és barmokból egész nyájukat, füstölt meg élő halak tömegét (köztük több mázsás vizákat és tokhalakat!), ruha- és cipőneműt, de a fésűsök, kefekötők, könyvárusok mellől a fűszerárusok, a lacikonyhák meg az alkalmi borkimérések sem hiányozhattak. Örményektől oroszokig, franciáktól törökökig számolatlan idegen fordult meg e zsebongó vásárterek némelyikén, és elragadtatott képet festett a keleti hangulatú kavalkádról. Köztük a nagy mesemondó, a dán Andersen is, akit megfogott a „Magyar Akropolis” gazdagsága és színvárázsa.

Pest-Budának három fontos búcsúja volt: húsvétkor a gellérthegyi, pünkösdhétfőn a zugligeti és Kisasszony-

napján a lipótmezei. A mézeskalácsosoktól a medvetáncolatókig sokféle árus és kuncsorgó vett részt ezeken. A gellérthegyi ünnep külön színfoltja volt a „rothadt alma hajigálás”, mellyel a gyereksereg tréfálta meg a sürgő-forgó kompániát. A búcsúk mellett fontos esemény volt a pünkösdhétfői svábhegyi multság, ahol az ifjúság „futós-, ütős-, veregetős és szembekötős-játékokkal” mulattatta magát. A felnőttek hada viszont a „csapszékek táncztermében a nyivogó lyra mellett forgolódott”, azaz táncolt „víg kurjongatások közt”. És ne feledjük el a „május elsőjére” eső munkásmurikat sem, melyek helyszíne Pesten a Városliget, Budán a Városmajor meg a Horváth-kert volt. Itt májusfák alatt, trombitaszóban, eszem-iszom mellett hinta, „keringcse” (ringispil) és „báb-alakok” (bábszínház) szórakoztatták az „alsóbb néposztályt”, melynek férfi tagjai a kalapjuk karimájába zöld ágat tűztek...

A különféle népünnepélyek résztvevőit szórakoztató mutatványos-kompania legnagyobb és párfját ritkító szélhámosa alighanem egy „vízen járó” volt. 1834. október 26-án délután tízezer lélek tolongott a pesti Duna-part Margitszigettel szemközti részén. Nagy oka volt a sokadalomnak. Egy Löwenritt nevű kétes egzisztencia hirdetést tett ugyanis közzé, miszerint „Alól irottnak szerencséje van a fő nemességnek és tisztelt közönségnek jelenteni, hogy több évi fürkészs és gondolkodás után amaz igen fontos és közhasznú felfedezésre tett szert, melly szerint minden vizen minden veszély és megnedvesülés vagy meghülés nélkül egyenes állásban keresztül lehessen menni...” Ez a körmönfont és homályos fecsegés még hosszan folytatódik s felszólítja a „műértő közönséget”: győződjön meg 20 krajcár ellenében a vízen járás említett csodájáról.

Nos, a felcsigázott nagyérdemű azt láthatta, hogy a nevezett Löwenritt beballagott a folyóba, aztán – egy csónak kíséretében – pár méteren át sodortatja magát az árral, majd a ladikba pattan, s a meghökkent publikumtól bú-

KONYHA

csút sem véve átevez a túlpartra, és krajcárok sokaságával a zsebében végleg eltűnik.

De nemcsak ilyen minden hájjal megkent szélhámosok vidították vagy épp bolondították a szájtáti sokaságot. A „hevenyéncz-költészek”, Lagenschwart dr. meg az olasz Bindocci, bármely adott témára verset rögtönöznek. Örökbecsű műveik, sajnos, nem maradtak fenn. Mamok, a majomember elképesztő „tagficzamításairól” híresült el. Romanini, a „spanyol udvari tánczosnő” egy rézsodronyon mutatta be szöcskéket meghazudtoló produkcióját. Bertoletti a bolhacirkuszával, Borovics Vince a tűzijátékával ugyanúgy a reformkori mulattatás bajnoka volt, mint

a morva Franciska Heppner, a „lábművész”, akinek mindkét karja hiányzott, ám a lábával írni, pisztolyt tölteni és azt elsütöni is képes volt. Ide sorolandó egy bizonyos Lehmann, a léghajós, aki a Városligetben „mintegy harmadfél ezer lábnyira szállt fel a halandók fölé”. A sokadalmi nevezetességek közül nem maradhat ki Hirsch Danemark csodarabbi sem, aki betéve tudta a Misnát meg a Talmudot, s kiben „a legnagyobb fokig van csigázva a kombináló emlékező”, olyannyira, hogy a publikum által számmal megjelölt lapot azonnal felmondja, bármilyen letakart szövegrészt felidéz, sőt még arra is képes, hogy a mondatokat tükörszerűen, tehát fordítva darálja el.

E „nézvágyait ingerlő” kóklerek sorát gyarapította egy bizonyos Kjellberg nevű „vizsgáló és hullámtipró”, aki a kötélánc meg a vízen járás kombinációjával szédítette a bábész népet. Mensen Ernst „gyorsfutóról”, aki szintén fellépett Pesten az 1830-as években, az a hír járta, hogy 14 nap alatt elfutott Párizsból Moszkvába. Pesten előbb gólyalábon billegve produkálta magát, majd egy „rét-kört” rohant körbe-körbe. A korabeli lap, a Jelenkor tudósítása szerint gyorsasága a „léghasító madaréval” vetekedett és közben – ráadásul – még „vigan füttyörészete” is.

A díjbirkózók különféle pénzjutalmak és jóféle hordó borok kitérésével ingerelték küzdelemre azokat az erős és magabíró legényeket, akik a közönség soraiból meg kívántak mérkőzni velük. Leghíresebbjük a francia Jean Dupuis volt, aki sorra földre teremtette az ellene fellépő honi mészáros-, serfőző- és bognárlegényeket. Később egy bizonyos „Magyar Hercules”, a jó nevű Toldy (!) János lépett a nyomdokaiba.

A panoptikumokban, melyek viaszbábként mutattak be különféle hírességeket – „bemeneti díj 12 váltó krajczár” –, ki-ki megcsodálhatta Mária Teréziát, „2-ik Josefet”, de különféle bibliai személyek meghitt társaságában Sobri

Jóskát, meg mindenféle „haramiákat, gyilkosokat, orozókat és korhelyeket” is.

El nem maradhatnak a korabeli vándor állatkertek és más alkalmi menaszériák, melyekben „gyönyörű oroszlanok, tigrisek, leopardok, parducz, parducz-macska, oroszlán-tigris, hyéna, jégmedve, gnou-bivaly, farkatlan juh, kenguruh és erdei ördög” is megcsodálható. A borzongató nevű erdei ördög alighanem az Európa északi tájain élő ragadozó, a rozsomák lehetett.

A „tudós állatok”, Aloys Schmidt „korzikai csodolova”, meg egy Bécsből jött, névtelen szerecsen „tanult kutyája” megmondta, ki hány éves, meg hogy hány óra van. Egy mopszlikutya kártyázni és számtanpéldákat megoldani is tudott. (Utóbbiért szívből irigylem!) Betűkből szavakat rakott ki, és felismerte a színeket is...

A panorámák, azaz „optikai képek”, messzi városokat, többek között Lemberget meg Nápolyt, Jeruzsálemet, Moszkvát és Berlint láttatták, de a regensburgi székesegyházat, a svájci „Ördögmalmot”, a perzsa sah palotájának belsejét, a török hadiflotta égését Navarin kikötőjében, az inkvizíció föld alatti ítélőszékét, a tüzet okádó Vezúvot, a portugáliai Evora Csontkápolnáját, meg sok egyéb pittoreszk és borzongató látnivalót kínáltak a közönségnek. A panorámák kacifántos elnevezései, a „dioramai s cosmoramai mutatvány”, „a világ játékszíne” vagy épp „Coulembert úr napmikroszkópja”, a néha lanyhuló érdeklődés felcsigázását és ébren tartását szolgálták.

A cirkuszokban lovagművészek és kötél-táncosok, „emberevő egyiptomi krokodilusok”, néger-kígyók, levegőben lebegő híres emberek, kígyólányok és gólyatáncosok, négyfülű, lófejű és nyolclábú disznók, táncoló csontvázak, „chinai alakosok és mulattató majmok”, számolni tudó lovak, „tagfintorgók”, továbbá mázsányi súlyokkal hajigálódzó erőművészek („erőmutatványos Herculesek”) csodálhatóak meg, és persze az elmaradhatatlan pojácák is fellépnek,

„kik időnkint enyelgésekkel törekvék mulatni a nézőket”. Nevezetes volt az „oroszlány”, Schwarzenberg Pál (a neve nem épp orosz), aki izzó ólmot, lángoló szurkot és forró olajat evett, tüzes vasból darabokat harapott le, végül valami tűzijátékfélét is produkált, melyet – ismeretlen okból – „szellemtüznek” mondtak. De nem hiányozhattak a kártyavető és „kendőjátékosok” sem, nem szólva a különféle „bűvészkedőkről és ördögösökről”, „ködfátyolkép-mutogatókról” és más szemfényvesztőkről.

A cirkuszok, búcsúk, sokféle alkalmi ünnepek és laci-konyhas vásárok velejárói a rögtönzött bábszínházak, ahol Bolond Istók, Paprika Jancsi és Vitéz László szórakoztatja az aprónépet, ám sejtethetően egy-egy gyermeklelkét dicséretesen megőrző felnőttet is...

A hajdanvolt mulatságok változatos helyszínei között a Városliget éppúgy szerepel, mint a Zugliget meg a budai vár, a Duna-parti „Jobbágyiac”, a Rózsa tér meg az Országút (a mai Margit körút), de a Városmajor, a Gelérthegy, „Leopold mezeje” meg a Svábhegy is.

Kétségtelen, hogy a pest-budai kóklerek és más mutatványos hírességek tündöklésének ideje a reformkorra esik. Miért, miért nem, a terebélyesülő és ezerféle kósza lelket, nációt, teremtő álmodót és ábrándos balekot is magába szippantó nagyváros kedvez a farsangi kavalkádnak. Heccszínházaival és vándorkomédiásaival, uzsorásaival, vakpárádéival és körmeneteivel, fiákereseivel, kéregetőivel meg betlehemesével, girhes inasaival és naplopóival, ripacsáival meg alkalmi árusaival valóban „táncokkal és vígsággal tele teátrum” volt akkor ez a még emberi méretű, kedélyét és tarka forgatagait jól kezelő metropolis.

SZEPESI ATTILA

K: Várnay István
elli korábbi Indiában
x 327.3 (54)

HÁROM HÉT INDIÁBAN

A pesti repülőtéren még mosolyogtam, nem tudtam, milyen változásokat élek meg Indiában.

A repülő ablakából a szárnyak először ezüstök, aztán kékesfeketék, harmadjára rózsaszínűek lettek. Mellettem egy indiai nő ült, öregnek láttam, kiderült, egyidősek vagyunk. Három hét alatt én is tíz évet öregedtem Indiában. Visszafelé már értettem a dolgokat.

A delhi repülőtérrel autóval mentünk a Magyar Intézetbe. Első élményem egy kislányarc, amint az autó üvegére tapad, valamit mond, amit nem értek, de sejtem, mi az.

Azt hittem, sosem érünk Jhansiból Kadjurahóba, három sofőr váltás, defekt, autógumi-csináltatás, durgaünnep, sötét utak után. Fényt csak akkor láttunk, ha szembejött egy másik autó, ami az utolsó pillanatban tért ki.

A Hotel Indiában halott bogarak a lépcsőn, a lepedő foltos, a fürdőszobában vödör és bögre, a belső fertőtlenítés rossz whiskyvel történt. A Hotel Siddharth tetőteraszáról ezeréves templomokat láttam, de láttam szent tehenet, hollóval a vállán, a szennyvíz kanyargását a szeméthyek között; hallottam a durgaünnep üvöltő zenéjét, amely valósággal kettéfűrészelte agyamat. Nonstop műsor volt éjjel és nappal. Az új helyszíneket rögtön lefotóztam, még mielőtt megismertem volna őket. A megismerés után ismét megnéztem a fotókat, és azt mondtam magamban, tényleg ilyen. Az első benyomásom volt a legjobb. Az egész napos durgazene nem volt elég az indiaiaknak. Be-

kapcsolták a tévét meg a rádiót. Megértettem, miért veszik körül magukat a gazdagok vastag falakkal, nagy, üres terekkel.

Nem tudtuk eldönteni, a turbános gyerek után menjünk-e a sikátorba, vagy hagyjuk lerágni húsunkat a riksás piranjáktól.

Mint egy katona a menetfelszerelésével, olyan voltam: víz palackban, pénz a deréktáskában, fejkendő, napszemüveg, fényképezőgép, óra, cipő, hosszú ruha és végtelen türelem... Aztán vetkőzés egy szál bugyira és mezítlábra, hadd menjen a ventilátor, testemet illatos kendőkkel lemostam, összeszedtem erőmet, és ismét felvettem a menetfelszerelést; indulás India emberdzsungelébe!

A vasútállomás előtt védett állapotban fényképeztem, egy autóból. Egy kutya, védtelen állapotban, leheveredett az autó mellé. Két másik kutya egy szentélyben keresett menedéket, leheveredve a szent tehénszobor mellé. Két púpostehén a motorolajat nyalogatta. A buszra váró tömeg guggolva várt, sűrűn egymás mellett, fejüket egy irányba fordítva. A turbános szikhek gyorsan mozogtak. A félmeztelen gyereket hátán, állva cipelő apa lassan ment. A motoros riksások harcát nézte néhány, állandóan figyelő férfi. Sok magában beszélő embert láttam, egymás mellett szorosan fekvő, alvó alakokat, vonatra várva, ami öt-hat órát is késhetett.

A vonatból nézve láttuk, ahogy a nagy, zöld mezőn csokorra fogják a búzát, és verik, verik a szemeket, ez volt a csépelés. Gyerekek álltak a faekéken, pehelysúlyukat a földbe nyomva, apjuk, a bivalyokat figyelve szántott.

Hajnalban dolgukat végző emberek guggoltak mindenfelé az úton. Mennyibe kerülne itt a csatornázás? Mennyi vécépapírt fogyasztana ez az óriási nép, egy millió, ha nem vízzel mosná a hátulját?

A nők az utcákon királynők egész Indiában. A fekáliát söprő asszony királynő a faluban, a falevélsöprő nő ki-

rállyő a múzeumban, a hatalmas kosarat fején cipelő nő királynő a pályaudvaron.

Egyik fémedényből a másikba önti a drága vizet egy gyönyörű asszony. Négy bambuszrúd a konyhája, vászonnal körülfogva. A ház előtt egyenruhában tanul egy kislány, ül a porban, koncentrálni, nem figyel senkire.

A hangyák ugyanúgy vetik rá magukat egy kenyérmorzsára, mint az utcagyerekek a fehér emberre, rúpiát kérve. Álmaikat a tévében nézi a porban ülő másik gyerek. Milyen szépek, milyen fiatalok!

Az egyik parkban egy kislány olyan gyönyörű táncokat mutatott be néhány rúpiáért, amit Béjart is megirigyelhetett volna. Sajnos, én voltam ott, és nem tudtam Béjart telefonszámát...

Ha a gyerekek túlságosan rátapadnak a turistákra, rendőrök verik őket, de hiába. Visszajönnek, és több nyelven beszélve kísérik a fehéreket tovább. Ez a munkájuk, ebből élnek, ebből tartják el családjukat. Ők szemérmesen azt mondják, iskolára kell.

Az utca sokkal érdekesebb, mint a múzeum, ahonnan jöttünk. A whiskyvásárló indiaiak olyanok, mint egy gyorsított filmfelvételen, bűnös gyorsasággal akarják meginni whiskyjüket, és aztán gyorsan el akarják felejteni vétüküket.

Biciklis riksák, motoros riksák, meg kell szokni! Kétkét sor ember, és autók, meg kell szokni! Por, piszok, zaj, nyüzsgés, meg kell szokni! Lökdösődés és ordibálás, meg kell szokni!

Nagy edényekben fő és sült az enniváló, a kézművesek a ház előtt dolgoznak, hogy lássanak, mosnak, vasalnak, varrnak, cipőt javítanak. Az árusok bronzszobormásolatai olyan szépek, mint az eredetiek. A 6000 éves emberek mai másolatai is nagyon szépek...

Becsukom a szemem és látom: az öregembert üres fakordéján ülve, a hatalmas kerámiakorsókat készítő faze-

kasokat, a fehér műanyag székeken üldögélő, beszélgető embereket az út mentén, az öregasszonyt a fa alatt, aki albínó, a gyönyörű, barna kisgyerekeket, aranylánccal nyakukban szaladgálnak, a nagyobbak e-maileznek és interneteznek, a vízárús és a biciklikölcsönző nyugodtan megfér egymás mellett. Lovak, szamarak, vaddisznók, púposteheknek, kutyák, együtt vagyunk mindannyian.

A száriárús betessékelt a párnákkal körülvelt szivacs-padlójára, és teával kínált. Aztán elének lökte ragyogó selymeit. Mamának hívott, mert ötven évet nem nagyon él itt meg senki. Harminckét hófehér foga ragyogott a félhomályban, mert az elektromosság drága. Három-négy órán keresztül nincs villany, mint nálunk az ötvenes években. Minden indiai árus nagy pszichológus, mert el akar adni valamit. Az alkudozás hosszas párbaját viszont nem mindenki viseli el.

A kígyóbűvölő kéregető úgy játszott a döglött kígyóval, mintha élne. A porban élnek, a porban alszanak, a porban dolgoznak az emberek. Aztán égett porukat a Gangeszbe dobják.

Mindenhol tehénlepények. Az istenek így gondoskodtak szegény földi halandók tűzhelyeinek fűtéséről.

A szemét szépsége elmagyarázhatatlan egy európainak.

Felnéztem az ezeréves templomokra, és mindent megbocsátottam...

(Kadjuraho) A régi, középkorias faluban csak néztem felfelé a fénybe, miközben lábam alatt folydogált a szennyvíz. A kecske citromsárga nejlont rágott, a tyúk elszaladt a falra festett, piros kéznyomok elől, a púpostehenek enyegtek az út közepén, az öregebb foltosak szunyókáltak az úton. A vaddisznók Teréz anya plakátja alatt csámcsogtak, kedvenc bocikám három műanyag széket célzott meg. Az állat valamiben reménykedett, ennivalóban vagy simogatóban.

Az iskola kis putri volt, néhány zsák a földön a pad, a tanító hosszan beszélt a jótékonyaságról, de sajnos nekünk nem volt pénzünk.

Állatok vették körül az ezeréves templomokat. A templomoknak természetes volt az állat, az állatnak még természetesebb a templom. Le vesszük a cipőnket, rengeteg, magas lépcső a templomig, a tánchelyen csend, a szentélyben sötét, gyertya- és virágillat, denevérek. Kifelé a templomőr figyelmeztetett, hogy Buddhának adakozni kell valamit.

A kőnők kidugták duzzadt jónijukat a napra, mert napisten szerette őket. A duzzadt kőkeblek kőgyöngyei kőszeretkezés utáni kőgyöngyök. Az áldozati szűz az utolsó pillanatban egészen biztosan uralkodott oroszlánja felett.

Az apszaraszok fáradt lábukat pihentették, mind a tizenhat templomban, de már a következő szent tánra gondoltak.

Meztelen kőtestetek, kadjurahói szobrok, forró, lágy, édes és erős, mint ételeitek.

Minden kéz, láb, has, fenék, mell az istenek dicsőségét zengte itt. Egymásba ültetek, aztán kővé váltatok. Nem is kellett ide szobrászok.

Komputerrel soha fel nem lesz mérhető a templomok szeretkező párjainak testaránya...

(Varanasi) A hajnali csónakázás a Gangeszen megnyugtató és felemelő, hiába fecsegett a csónakos angolul, éreztem, szent ez a hely. Fényképeztük a szent fürdőzést. Őket nem zavarta, mi pedig kissé emelkedettebb lélekkel szálltunk partra.

Mintha Keresztelő Szent Jánost láttam volna a vízben, krómacél edénnyel. A sadhuk jógik és sámánok keverékei, afrikai táncosok és dédapám keverékei, szent emberek, akik lemondtak a földi élet gyönyöreiről, egy szál pendelyben koldulnak és áldást osztanak.

Levélcsonakokat bocsátottunk a Gangeszre, gyertyával és virágszirmokkal, biztosan eljutnak valahová.

Mi az a tűz ott messze? Egy ember ég, most megy át testéből a lelkébe.

Hurcoljátok halottaitokat, mint Krisztusokat, aztán a tűz keresztjére teszitek, hogy a Gangeszben feltámadjanak.

A tűz és narancssárga szoknyám színe eggyé vált a halottégető kupoláján.

Egyesek úgy nézték a halottak égetését, mint középkori máglyát. Jeanne D'Arc elégett, de Teréz anyát szentként eltemették.

Varanasiban megjártam a poklot! Előttem négy halott égett, mögöttem három, előlről a bűz, hátulról a forróság gyilkolt, egy meztelen sadhu kiáltozott, meggyújtva barátja máglyáját. A sikátorok felé menve újabb halottat hoztak, szépen feldíszítve pirosba, aranyba. A szegényeken semmi sincs égetéskor, egy pillanatra felülnek, feltámadnak halottaikból.

A pokolban vagyok, éget elől, éget hátul. Elképzelem, halott vagyok, idegenek bámulnak, nincs rajtam fahasáb, fel fogok ülni, ha jön a tűz. Már csak lábam van, már csak fekete kukac vagyok, de hamum holnap valaki homlokán lesz jel. Szép vagyok, gyönyörű aranylepedőben, narancssárga virágok között, emberszagom száll a levegőben...

A csontvázfejes templomkapu előtt lefotóztuk egymást, emberhamuval homlokunk közepén. A fotók nem sikerültek, valami nem akarta, hogy szentségesítésünknek nyoma maradjon. De mi tudjuk.

A bivalyok csak örökölt tudással lépkedhettek a Gangesz-part lépcsőin, különben lábukat törték volna. Lesétáltak a Gangeszra inni és fürödni, aztán nézték az embereket.

Utolsó nap láttuk az ünnep végét, a piszkos edényeket, a kábult embereket és az elégett szalmabábokat. Indira Gandhira gondoltam, aki a Mahatma lábánál játszott gye-

rekkorában, nem sejtve elnökasszonyságát, tragikus végét, eljövendő fia meggyilkolását.

(Szent helyek) A múzeum előtti szent jóni-lingamra sárga faleveleket tettem, szeretném, ha minden férfi és nő egyesülése szent lenne...

A durgaünnep témája: egy gyönyörű istennő egy tigris hátán, aki Siva felesége, és ebben az időszakban nem Káli, a rossz, hanem jó és megbocsátó nő.

Amikor a homlokomra kenték az előző nap elégetett hullák hamuját, akkor valóban éreztem, hogy egy hatezer éves emberlánc láncszeme vagyok. A harmadik szemem, ott, a másik kettő között, égett, éreztem a halottak fájdalmát...

A halottégetést nem szabad fényképezni, de kislányok árulhatták képeslapokon...

A szent fürdőzés után mindenkinek meg kell szabadulnia valamilyen ruhadarabtól, az új élet reményében. Rengeteg sálat, bugyit, alsónadrágot láttunk egy kupacban a szent helyek körül.

(Belső hangok) Nagy, fekete szemüveggel eltakarom fáradtságomat. Narancssárga szoknyám, mint a sadhuk ruhája, mint a Majomtemplom ajtaja, olyan.

Ha elhagy a türelem, magányos oroszlánszobrok fenekét fogom fényképezni!

A tehénlepények gyönyörű kerekdedségével hatalmas területeket lehetne betakarni, talán fél Indiát.

Mindenről beszélnek nekem a banjanafa hegyes végű levelei. Óriásdenevér szeretnék lenni, aki fényes nappal csüngve alszik Varanasi egyik templomának csodafáján.

Nem igénytelenek India istenei, csak a felfokozott szerelmi állapotot fogadják el ajándékkul.

Elszoktam az élet ősi kegyetlenségétől, a versengéstől, egymás átverésétől, kihasználásától.

Tudom, hogy nektek meg kell élnetek mindenáron, de a testem és a lelkem nem érti, ellenkezik, tiltakozik,

nem bírja, kikészül. Iszonyatosan tiltakozom minden agresszió ellen. Agresszió a pénzkoldulás, a nyomakodás, agresszió a beszélgetés, ha nem akarok beszélgetni, agresszió a boltba való berángatás, ha nem akarok vásárolni, agresszió a boltbeli alkudozás, mikor inkább kifizetem az áru többszörösét, csak hagyjanak békén.

☐ Nemet mondani nem lehet semmire, csak választani lehet több rossz dolog közül.

Ha itt élnék, én is porban feküdnék, faekével szántanék, királynői szárit hordanék, úgy seperném a szart az út mentén. Királynői száriban lennék várótermi ellenőr, vagy túrném anyósom dirigálását. Hennás lábbal aludnék egy kemény faasztalon, és várnám a mindig késő vonatot, ami elvinne egy másik világba.

Virágszirmok és szemét, piros bételköpés és szent hamu, mindezt együtt kell szeretnem Indiában.

India után nem olyan, mint előtte. Mindenkinék át kell mennie a Kashin, az Átjárón, és akkor gyenge testrészeinket nyalogatva, életben maradunk.

Milyen szöveget mondjak magamról, amit megértenek az indiaiak? Talán ezt: 6000 éves vagyok és a jövő egyszerűségében reménykedem. A zsugorított, fekete kukac, ami az emberből megmarad égetés után, a Gangeszbe dobatik. A test többi része kering a világban, talán itt is, ahol vagyok.

Lelkemben eldobálok sok, fölösleges ruhát, tárgyat, emléket, és megpróbálok új életet kezdeni a következő ötven évben.

A jók, állítólag, már sosem térhetnek vissza erre a világra. Én inkább rossz vagyok, vissza akarok térni mindig, újra.

VÁRNAGY ILDIKÓ

II : Ozek - Banjo

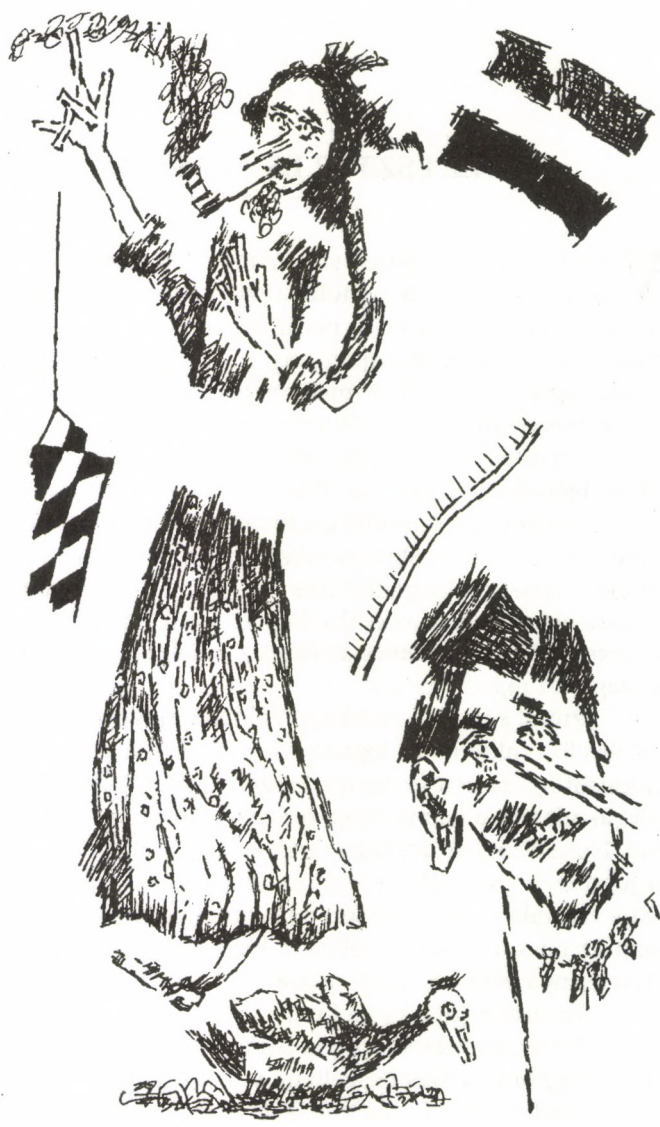
VITÉZ ESZTER ÉS AZ ISTEN

Vitéz Eszter olyan asszony volt, hogyha ő valahol megjelent, még szóra se nyitotta a száját, de a nyúlszívűek máris az ajtót keresték. Ha pedig kinyitotta, akkor a pipa-füst nem bodorodott kajlán erre meg arra, hanem haptákba vágta magát. S ha keményen talált szólni, akkor a tulipán becsukódott a matyóhímzésen.

Szépasszony távoli atyafiságához számított, kedves társaságának tagjai közé azonban nem. Ámde természete ellen lett volna, ha nem állít be hívatlanul ókor-ókor. Másként nem is tehetne volna, mert senki nem szokta meghívni, ámde ő társasági lénynek tudta magát, mi több olyannak, akinek véleményére az emberiség rászorul, akár a falat kenyérre, tehát ment, beült a szoba és a társalgás legközepére, s magához ragadta a szót.

Ezúttal egyetlen fiacskája, Valdemár jogosítványáról adott elő. Valdemár a legnagyobb gyermek volt; kamionsofórként kereste kenyerét szerte a nagyvilágban, így alig akadt arra alkalma, hogy tengelyt akaszthasson anyjával. Néha azonban idehaza tartózkodott, például, amikor a jogosítványát kellett meghosszabíttatnia. S mire az orvosi vizsgálatra került a sor, addigra eltelt néhány áldott nap az édes anyukája mellett, s bizony magosacska kezdett lenni a cukra, a vérnyomása.

– Én erre rögtön beszéltem az Istennel – jelentette be Vitéz Eszter, és marokra fogta a kávéskanalát, akár a kardot. – Egy óra hosszat beszéltem vele. Megmondtam neki, hogy Valdinak szüksége van a jogosítványra, mert neki

a kamion az élete, az országút, a robogás, a nagyvilág. Olyan nincs, hogy ő ne kapja meg.

– És? – kérdezte Szépasszony.

– És? Mit és? Holnap lesz a fölülvizsgálat. De megmondom neked aranyom, és a barátaidnak is, hogyha Valdi nem kapja meg azt a rohadt pecsétet, akkor nincs Isten!

– De hiszen személyesen beszélt vele, Eszterke – kottyantotta Barna adjunktus. – Egy teljes órán át!

– Akkor sincs!

Murciaz Eliade A szent és
 a profán című (ismert) ismertetője
 cím

1% METAFIZIKA

k Szabados György rovata

Természetesen szent valóságokról van szó, mert *a szent a tulajdonképpeni valóságos*. Ami a profán szférájához tartozik, annak nincs része a létben, mert a profánt ontológiai nem alapozza meg semmiféle mítosz, és nincs példaadó mintája. Így például, mint látni fogjuk, a szántás-vetés az istenek vagy a kultúráteremtő hősök által kinyilvánított rítus és ezáltal egyszerre *valóságos és jelentékeny* tett. Vessük össze a szántással-vetéssel egy deszakralizált társadalomban, ahol a profán, kizárólag a nyereség által igazolt tevékenységnek vált részévé: a földet azért művelik, azért szántják fel, hogy kiaknázzák, nyereségre és táplálékra tegyenek szert belőle. Vallási szimbólumrendszerétől megfosztva a mezei munka „áttekinthetlenné” és idegörlővé válik. Már nem tárul fel benne semmifajta jelentőség, nem teszi lehetővé a „nyitást” az egyetemes, a szellem világa felé. Az istenek és a kultúráteremtő hősök sohasem nyilvánítottak ki profán cselekedetet. Mindaz, amit az istenek és az ősök tettek, tehát minden, amit a mítoszok teremtő tevékenységükről elbeszélnek, a szent szférájába tartozik, és ezért része is van a *létben*. Ezzel szemben mindaz, amit az emberek saját kezdeményezésükre, mitikus minta nélkül tesznek, a profán szférájába tartozik, ennél fogva hiú és illuzórikus, végső soron pedig irreális cselekedet. Minél vallásosabb az ember, viselkedésmódjaiban és cselekedeteiben annál több mintát követhet. Másként kifejezve, minél vallásosabb, annál jobban illeszkedik a valóságoshoz, és annál kevésbé fenyegeti a veszély, hogy nem példaszzerű, „szubjektív”, egyszerűen helytelen cselekvésbe vesszék.

A mítosznak ez az oldala különösen fontos. Mivel a mítosz az istenek teremtő tevékenységéről számol be, és művük szentségét tárja fel, ezért azt nyilatkoztatja ki, ami abszolút szent. Más szavakkal, a mítosz azt írja le, milyen különféle, néha drámai módokon tör be a szentség a világba. Sok primitív népnél a mítoszok épp emiatt nem beszélhetők el tetszés szerinti időben, hanem csak a rítusokban különösen gazdag időszakokban (ősz és tél), vagy a vallásos ceremóniák idején, tehát a *szent idő tartama alatt*. A szentségnek a mítoszban elbeszélte betörése a világba az, ami valóban megalapozza a világot. Minden mítosz azt beszéli el, miként keletkezett valamely valóság, legyen az a teljes valóság, a kozmosz, vagy annak egy része: sziget, növényfajta, emberi berendezkedés. Mikor elbeszélik, *miként* keletkeztek a dolgok, meg is magyarázzák őket és közvetve arra a másik kérdésre válaszolnak, hogy *miért* keletkeztek. A miként mindig tartalmazza a miértet is, mégpedig azon egyszerű okból, mert annak elbeszélésével, hogy *miként* keletkezett valamely dolog, a szentségnek a világba való betörését és ezáltal minden valóságosan létező végső okát nyilatkoztatják ki.

Mivel minden teremtés isteni mű, következésképpen a szentség betörése, ezért egyúttal a teremtő erő betörését is jelenti a világba. Minden teremtés valamiféle gazdagságból tör elő. Az istenek a túlradó hatalomból, az energia túlcsordulásából teremtenek. A teremtés az ontológiai szubsztancia fölöslegéből ered. Emiatt a mítosz, amely ezt a szent ontophaniát, a létgazdagság e győzedelmes megnyilatkozását beszéli el, minden emberi tevékenység példászerű mintájává válik. Mert csak benne nyilatkozik meg a valóságos, a túlcsorduló és a tevékeny. „Azt kell tennünk, amit az istenek kezdetben tettek.” (*Satapatha Bráhmana* VII, 2, 1, 4.) „Így tették ezt az istenek és így teszik az emberek”, teszi hozzá *Taitiringa Bráhmana* (I, 5, 9, 4). A mítosz főfunkciója, hogy megadja minden rítus és minden lényeges emberi

ténykedés (táplálkozás, szexualitás, munka, nevelés) példaadó modelljét. Az ember mint felelősségteljes emberi lény az istenek példaszerű tetteit utánozza, ténykedésüket megismétli, függetlenül attól, hogy egyszerű fiziológiai funkcióról, például a táplálkozásról van-e szó, avagy társadalmi, gazdasági, kulturális vagy katonai tevékenységről.

MIRCEA ELIADE: A szent és a profán

H: Gnanaszlovi György + 809
1. menet

A

SZTÁLIN ÉS A TITOKZATOS ÉLET

Minden könyvnek megvan a maga sorsa. Ez a sors a megírás első pillanataival kezdődik, és fordulóponthoz érkezik, amikor olvasóival találkozik. Kun Miklós *Az ismeretlen Sztálin* című könyve most indul útjára, és máris érzékelhető, hogy sajátos pályafutás előtt áll. A különlegesség abból adódik, hogy ez elől a könyv elől bajos lesz majd kitérni. Továbbá, aki egyszer maga elé helyezi, vagy az ölébe veszi és elkezd lapozgatni, rövid időn belül olyan hatások alá kerül, amelyek bonyolultak és, azt hiszem, az esetek többségében felkavaróak kell hogy legyenek.

Rám az első sorok és a képek elementáris erővel hatottak, mert saját emlékeimet idézték fel. A milliós példányszámban szórt és reprodukált színes olajkép, a vezér hivatalos, gyönyörűséges ábrázolása láttán, ahogy Kun Miklós könyvéből mosolyog ránk, azonnal Sztálin halálának napja, 1953. március 5. jutott az eszembe. Télies, sűrű reggel volt, elkezdődött az első óra a gimnáziumban, amikor bejött az osztályfőnökünk, igen komor arccal, és bejelentette, hogy Sztálin elvtárs meghalt. Rajtam egy máig emlékemben őrzött, fojtogató érzés lett úrrá: itt nagy baj lehet, elfogadom, mert a többiek, a két tanárnő és az egész osztály gyászosan szomorú. Szótlanul felálltunk, kivéve G.-t, aki ráborult a padjára és elkezdett zokogni.

Apám, otthon, nem „Sztálin”-nak mondta a nevét, hanem Sztalinnak. Már egyedül a röviden ejtett *a* és a hosszan, különösen ütemes tapsolás közben elnyújtott *á* hang kifejezte a mély ellentmondást. A mi otthoni magánváltozatunk a háborús évek öröksége volt, amikor az ország még hadban állt a ruszikkal, a másik viszont a hivatalos, szovjet változat volt, amelyben a rajongás és a hódolat fejeződött ki, valahányszor csak kiejtettük. Később feltűnt, hogy a Katjusának is nevezett sorozatvetőt másik néven „Sztalin-organának” hívták általában, vagyis a fegyver nevének jelölésekor a diktátor nevébe beprogramozott érzelmi kényszer nem működött.

A Városligeti fasorban laktunk, tanúja voltam a Regnum Marianum templom felrobbantásának és lebontásának csakúgy, mint a József nádor által félkör alakban ültetett, közel százéves platánok kivágásának, a Weingruber-féle nyári vendéglő közelében. A hatalmas bronz Sztálin-szobrot tartó, rózsaszínben játszó, dom-

borművekkel ékes díszemelvény lett a Felvonulási tér hangsúlyos központi helye, amelyet erőteljesen őriztek. Később, úgy november közepén, a szovjet tüzerek a Fasorban, gyakorlatilag éppen a házunk előtt felállított ágyúval lőtték le talapzatáról, egy vagy két lövéssel, a ledöntött szoborra emlékeztető, emlékként otthagytott, üresen maradt nagyvezéri csizmát. Éppen csak hajnalodott, a pizsamámra kapott télikabátban rohantam le megnézni, mi történik, mire leértem, már dolguk végeztével szedelődzködtek, és rajtam kívül senki sem látta őket. A forradalom alatt, az EMKE közelében egy mellékutcában magam is láttam a szobor egy jól felismerhető, hatalmas darabját, a Lövölde téri újságárusnál pedig még márciusban is lehetett a szoborból származó bronzdarabokat vásárolni, emlékül.

*

Felszínes hasonlat lenne az ismeretlen Sztálinról szóló könyvet bálványdöntésnek tekinteni. Mindenekelőtt Kun Miklós kitartását és lelkierejét szeretném tehát kiemelni, amely hosszú-hosszú kutatásai és a megírás nyilvánvaló gyötrelmei közepette képessé tette arra, hogy átélje, megörökítse a szörnyűségek tömegét. Találomra idézek csak fel, illusztrációként egy esetet a számtalan közül, amely egy Gyemjan Bednij nevű költőhöz kapcsolódik. Bednij a húszas években az „alkotó értelmiség” képviselője volt a Kremlben, s Krilov műfaját követve főleg politikai állatmeséket írt. *„Az író morbiditását jellemzi egyébként – írja Kun –, hogy a Kreml területén sétálva észrevette, miként tereli Malkov kommandáns néhány társa segítségével Fanja Kaplant, a Lenin elleni merénylet egyik kivitelezőjét a kivégzés színhelyére. A „Szegény Gyemjan” végignézte az asszony haláltusáját, sőt azt is, miként égették el egy hatalmas öntöttvas hordóban.”*

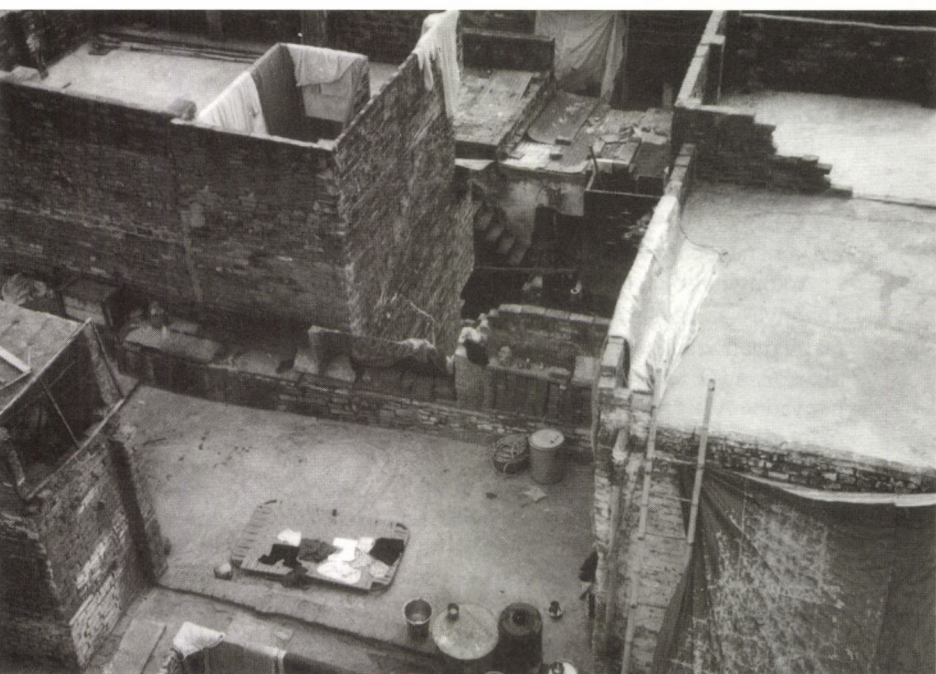
A Sztálinról szóló könyv hosszú-hosszú évek kutatómunkájának eredménye. A szerző közel hatszáz tételből álló irodalomjegyzéket közöl, nagyszámú orosz és más, jórészt amerikai levéltár, iratgyűjtemény anyagát tekintette át, de gyűjtőmunkájának igen jelentős részét alkotják azok a személyes beszélgetések interjúk és adatgyűjtések is, amelyek a diktátor életének epizódjait tárják fel fiatal korától kezdve. Több száz eddig kiadatlan forrást használt fel egyebek között. Visszaemlékezések, dokumentumok és kiter-

jedt szakirodalom segítette tehát Kun Miklóst abban, hogy afféle nyomozóként tárja fel ennek a páratlanul hosszú és elvetemült gonoszságok között kigyózó politikusi életnek a kevésbé ismert részleteit.

Itt szeretném kiemelni, hogy a könyv képanyaga hallatlanul érdekes, önmagában is lebilincselő információkat kínál. Valamennyi David King londoni gyűjteményéből származik, ám a képaláírások tömörsége és szakszerűsége jelentős többletmagyarázatot kínál, ami nagyban növeli a kiadvány értékét.

A könyv első, rövidebb része az *Elhúzódo ifjúság* címet viseli. Többnyire az egykori szovjet és amerikai levéltárak dokumentumai alapján Sztálin életpályájának kezdeteivel foglalkozik, a második rész, *A »Gazda« barátai és ellenségei* alkotja a szöveg nagyobbik hányadát. A két rész között az a különbség, hogy az utóbbi többnyire egy-egy jellegzetes szovjet személyiség története, esete köré építi fel elbeszélését.

Az első részben a vezér gyermekkorát és ifjúkorát megszépítő, idealizáló, lényegében teljesen meghamisító irodalom, diafilmek és festmények tengerében igyekszik Kun Miklós rábukkanni a tudatos ferdítések és hazugságok mögött még kitapintható eredeti mozzanatokra. Az itt következő idézet jellegzetes részlet, mely jól érzékelteti Kun módszerét. „Ideológiailag elkötelezett francia életrajzírójának, Henri Barbusse-nek Sztálin meghatottan beszélt arról, hogy apja, a jó öreg Beszo mennyire azon volt, hogy egyetlen fia továbbtanuljon. A világhírű író tolla alatt – vagy talán Alfred Kurella, az emigráns német kommunista jóvoltából, aki összegyűjtötte Barbusse-nek az anyagot és mindjárt „szelektálta” is – egészen édeskés történet kerekedett ki: „[Visszarion]: szegény, tanulatlan és igen jó ember volt. Beadta Jozsifot tanulni a gori iskolába [...] majd a tifliszi papi szemináriumba. Vagyis tényleg mindent megtett a fiáért, amit a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel csak megtehetett.” A Barbusse-idézzel ellentétben érdemes szemügyre vennünk a tizenhét esztendőes Szoszo Dzsugasvili kalligrafikus kézírással elkészített kérvényét: „Szerafim archimandrita, Rektor Atya Főtisztelendőségének, a tifliszi Ortodox Papi Szeminárium Rektorának. Nevezett szeminárium II. osztályos hallgatójától, Jozsif Dzsugasvilitől. Folyamodvány. Főtisztelendőséged jól tudja, milyen siralmas helyzetben van édesanyám, aki eltart. Apám immár három esztendeje nem gondoskodik rólam. Ezzel

KILÁTÁS A HOTELBŐL

büntet, amiért akarata ellenére folytatom tanulmányaimat. [...] Ezért immár másodszer kérem Főtisztelendőségedet, a lába elé borulva esedezem, hogy nyújtson nekem segítséget. 1895. augusztus 25. Jozsif Dzsugasvili kérelmező." Ezt a kérelmet a szerző az eredeti alapján idézi. A benne felsorolt tények éles ellentétben vannak a Barbusse-féle elbeszéléssel.

Sztálin esete a legjobb bizonyítéka annak, hogy a huszadik század sok egyéb mellett a töménytelen hamis életrajz százada is volt. A könyvből megtudjuk, hogy a folyamatos újraírás, átköltés, a diktátor igényéhez igazodó újabb és újabb alkalmazás, hazudozás szakemberek sokaságát foglalkoztatta. Az illusztrációk között sok-sok többször is retusált festményt és fényképet lehet látni, a cél mindig a jelenet átértelmezése volt. Ezek a képek

éppen a látvány tömörsége miatt különösen ékesszólóak. Van olyan fénykép, amelynek későbbi, újabb és újabb változatain egyre kevesebb személy látható, többnyire kegyvesztettek lettek és kivégezték őket, a fénykép a helyükön fákat, bokrokat mutat. A ragyavert és kistermetű Sztálinról készült, alabástromfényű arcbórt ábrázoló idealizált, atlétát sejtető portrékat, ezeket az ikonokat ugyancsak a képi hazugságok közé lehet sorolni.

A második rész nem a diktátor életének epizódjaival foglalkozik, hanem többnyire az egyik, a környezetéhez tartozó személyiség történetét mondja el, amely mindig rútol végződik. A rátság változatai azonban hihetetlenül sokfélék. Rajtuk kívül a szerző néhány ismert esetet beszél el, s az egyes részek között, miként az első részben is, fényképek önálló csoportja gazdagítja az anyagot.

A Kreml belvilágában zajló élet és a versaille-i királyi udvar belterjessége közti párhuzam magától értetődő lenne, ha nem bontakozna ki, lépésről lépésre az a léggör, amely a tragédiák, árulások, zsarnoki önkény közegében szinte vérgőzzel teli szmogként nehezedett a vezéren kívül minden bennlakóra. A nők, asszonyok sorsa látszik a legragikusabbnak, mert többnyire ártatlanok voltak.

Íme egy jellemző eset Kun Miklós elbeszélése szerint: „Amikor Klim Vorosilov megtudta, hogy Szemjonova külföldre készül, riadót fújt. 1933. április 10-én aggódva írta a Nagy Színház másik »patrónusának«, Avel Jenukidzének: »Határozottan ellenzem, hogy engedélyezzék párizsi útját... Valamikor biztos voltam abban, hogy Saljapin hazatér. Fogadtam egy üveg konyakban a néhai Mihail Frunzéval. És veszítettem. Elképzelhető, hogy Szemjonova nem jön haza. És ez elegendő ok, hogy ellenezzék az utazását.« Ezzel azonban a történet nem ért véget. Az izgatott hadügyi népbiztos egy tanácskozáson a moszkvai pártbizottság élén álló Lazar Kaganovicsnak is fölvetette a kérdést. Egy cédulát csúsztatott a kezébe: »Szemjonova kéri, hogy rövid időre külföldre mehessen. Mi a véleménye, elengedhetjük? Nem szökik meg?« Ám Kaganovics a jelek szerint tudta, hogy Marina Szemjonova járt a Kremlben, a »Gazdánál«, aki hozzájárult a párizsi úthoz. Ezért sejtelmesen azt felelte Vorosilovnak: »Azt hiszem, nem szökik meg. Nagyon rendes ember, s nincs értelme, hogy megszökjön. Nem hozza kísértésbe a pénz, a pazar élet stb. L[azar] K[aganovics]. Utóirat: Ha találkozzunk, majd mesélek egyet s mást.« Kun e résznél közli Szemjo-

nova korabeli fényképét is, amelynek az aláírása a következő: »A korszak ünnepelet fiatal balerinája, a 2001-ben még élő Marina Szejmonova nem titkolta, hogy mélyen vallásos. A bolsevik pártba sem volt hajlandó belépni. Mégis életben maradt a Nagy Terror idején, de a férjét, Levon Karahan ismert diplomatát kivégezték, mint a nép ellenségét«.

„Az ismeretlen Sztálin” című könyv fényképei között lapozgatva hirtelen feltűnik az is, hogy kezdetben mennyi finom arc látható a képek háttérében: művészek, írók, de olykor még a politikusok között is. A Nagy Terror után már csak borzalmas figurák mutatkoznak.

*

A könyv tartalmát és a megvalósítás módját is az az újdonság határozza meg, ami a kilencvenes évek sajátossága. Elmondhatóvá vált a szörnyű közelmúlt, ezért végre megteremthető a távolság múlt és jelen között. A Kádár-korszakban legfeljebb az anyagot lehetett gyűjteni, de a könyv megvalósítására természetesen gondolni sem lehetett, mert akkor a múlt még a jelen része volt, szemben a napjainkkal, amikor – végre, remélhetően végleg – szakításban vagyunk vele. Ezért lehet róla köntörfalazás nélkül, keményen beszélni és írni, sőt vitatkozni is. A múlttal való, már-már lelki gyógyítással is felérő szakítás hatalmas lendületet ad az emlékezésnek, az emlékiratoknak, a múlt kendőzetlen felidézése igényének, az elbeszélésnek. Nem véletlen, hogy ebben a könyvben annyi szemtanú és szereplő emlékezete gazdagítja a forrásanyagot.

Minden igazi szellemi teljesítmény kezdete az élmény. Kun Miklós a bevezető oldalakon szól a saját személyes indításairól. Ez a kiinduló élmény, mondhatni trauma adja talán a magyarázatát annak, hogyan volt képes annyi, annyi szörnyűséget felkutatni és elbeszélni az emberiség ismert történetének egyik legförtelmesebb diktatúrájáról és vezetőjéről. Nélkülözhetetlen lépés ez a könyv, amely remélhetően megérdemelt nemzetközi sikert is fog aratni.

Bűnös volt-e a kommunista rendszer? Lehetséges-e, hogy a kommunista rendszer bűnös volt? Nem ugyanarra vonatkoznak a kérdések. Mert magukban rejtik az egymással szöges ellentétben álló feleletet is. Nyomukban a válaszok keresői olyan ösvényeken indul-

nak el, amelyek másfelé visznek, és sohasem találkoznak. Kun Miklós a sorsok, az emlékek felidézésével az első kérdésre válaszol. Útját a történetírás remélhetően, legalábbis bízunk benne, folytatja, hiszen egyre bonyolultabb tájak felé visz.

A kötetből sugárzó politikai felfogás és filozófia egyrészt megkerülhetetlen, de másrészt új problémákra is felhívja a figyelmünket. Mi adta a kommunista rezsimek egyöntetűségét és eltéréseit, mi a szociológiai eredetiségük, hogyan lehet a titokzatos, ellentmondásos és kusza emberi mozzanatok nyomára bukkanni akár a legmarconább kommunista káder álarca mögött is?

A lényeg mégis másutt van. Kun Miklós könyve görcsöket old fel, emlékeket idéz. Ez a könyv egyszerre beszél az örökségünkről, az emlékezetünkről, az áldozatokról, a szenvedésekről való megemlékezésről. Mindhárom kifejezés egy közös eredőre mutat, ez az öntudat. Új öntudatunk kialakulásához nélkülözhetetlen, hogy létrejöjjön a távolság múlt és jelen között, hogy megvalósuljon a teljes szakítás ezzel a múlttal.

(Kun Miklós: *Az ismeretlen Sztálin*. Bp., PolgART, 2002)

K: Sturm Szólt

GRANASZTÓI GYÖRGY

+ 809

G

A SZOMORÚSÁG GYŰLÖLETE

Szabó Lőrinc élete végén ismeretlen íródeáknak diktálta le most először egészében megjelent szövegét, melynek egyik része saját verseit értelmezi és értékeli (külön-külön mindegyiket!), a másik része pedig portrét rajzol élete legfontosabb társairól. A Vers és valóság és a Bizalmas adatok... szoros összetartozását nem csak az emlékezés közös alaphelyzete, hanem a belső hivatkozások is egyértelművé teszik. Ezelőtt azonban csak a mostani kötet első írása jelent meg, több mint tíz éve. A Vers és valóság már akkor is kései első megjelenésének szenzációja elsüllyedt a rendszerváltás hullámaiban. De talán nem csak ezért maradt visszhangtalan. A versek mögötti életrajzi háttér föltárása elidegenítőleg hathatott az uralkodó irodalmi iskolának azokra a képviselőire, akik az irodalomban csak nyelvi jelenséget akarnak látni, a saját költői életmű teljes kommentárja pedig előzménytelenségével, műfaji besorolhatatlanságával bizonytalanította el a tudós olvasót. A versekhez fűzött

almi Gyodnek ismertetést

✓

– néha csak egymondatos, néha minieszévé növe – megjegyzések ugyanis nem irodalomtudományi jellegűek, bár kétségtelenül számos adalékot kínálnak az életmű kutatóinak. Mind a *Vers és valóság*, mind a *Bizalmas adatok és feljegyzések* – akár különválasztva, akár egységben szemlélve őket – önéletrajz, visszaemlékezés, de úgy illeszkednek ezekbe a műfajokba, hogy meg is újítják azokat. Az életutat és a kort az egyik az életmű, a másik – a *Bizalmas adatok...* – a legmeghatározóbbnak, illetve legjellemzőbbnek, legérdekesebbnek érzett személyek kapcsán idézi fel. (Négy szerelemnek – a plátóinak megmaradt Bajor Gizinek, az elajándékozott Tanner Ilonának, az élethosszig szerető „Erzsikének” és végül „Nagyklárának”, a feleségnek – és barátjának-mesterének, Babits Mihálynak szentel külön fejezetet.) A hagyományos életrajz fő szervezőelvét, az időrendet nem veti el, de alárendeli a versekben és személyes kapcsolatokban megnyilvánuló élménygócok időket összefogó, esetleg olykor időn kívüli jelentőségének. Ez a szerkesztési elv rokon a verseiben a *Fény, fény, fény* kötet kapcsán tudatosított vezérmotívumos építkezéssel: „a Tannhauser-nyitányt hamar megismervén, 'elvben' kifejezetten utánoztam, s általában a wagneri 'Leitmotiv'-módszert”. A *Vers és valóság*ban ezzel rokon módon gyakran csoportosítja a verseket az őket összekötő témakörök szerint.

A szerkezet töredezettsége a meghatározó személyiség- (és valóság)képet mozaikosnak, lezáratlannak mutatja. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a Szabó Lőrinc-i életmű egyik alapja a belső készletések ellentmondásainak megszenvedő, tisztázást követelő felismerése. A tét: a teljesség elérhetősége. A széttartó törekvések ez ellen hatnak, csak részbeteljesüléseket engednek, csak részszigazságokat erőltetnek. Ez a viszonylagosság önpusztító lehet, a költő utólag ilyennek látja a 20. század elejének kezdetben rá is jellemző átlagmodernségét. A *Fény, fény, fény* kötet *Kisértetek* című versének kommentárjában írja: „Ebben elég moderált volt modernségem, vagyis jó keveredésben ábrázolta a zűrzavart és az örületet. Szintén panteista hangulat és öngyilkossági vágy.” Ebből és ezzel szemben alakítja ki később jellemző „beszéltető”, szempontváltó versszerkezetét. Megint csak érdemes az önértelmezést idézni. Verseiről általában írja, hogy „legtöbbjüket átszövi a mások életébe, gondolataiba, érzéseibe való beleélés, nemcsak az emberekébe, hanem az állatok-, növények-, tárgya-

keba – a világmindenségbe. Jellemzőnek tartom verseimre éppen a beszélgetést, a beszéltetést”. Az igazságok sokaságának elfogadása megköveteli a képzelet gazdagságát: „Egyik legtöbbször megtárgyalt verstémám: a képzelet átalakító ereje és veszélye”. Már a húszas években írt *Fény* című versben az emberben lévő isteni fényvel azonosítja a képzeletet, amely az elszórt, önmagukban nyomorult jelenségeket világgá, élővé szervezi. Később ez a romantikus pátosz elkopik, de az alapját képező felismerés megmarad erőforrásnak akkor is, mikor átadja helyét a – tévképzet csábításával is számot vető – „képzelt képzeleteddel képezem” (*A huszonhatodik év* harmadik versében) helyzet tudatosításából adódó kérdéseknek, mindenekelőtt a megismerhetőség kérdésének vagy az álomvilágba menekülés és személyiség sorvadás veszélyének (például: „időnkint egyénietlennek tartottam magamat, üres tükörnek, melyet a belenző tárgyak alakítanak csak színházzá”). Végeredményben az igazságok között csapongó képzelet alapvető belátásokhoz nyit utat, viszont a személyiség belső ellentmondásait végül is nem gyógyítja: „Egyik örök témám a szüntelen vitatkozás saját magammal, a dialektikus hajlam (ami nem egészségnek a jele)”.

De nem csak a vágy sugallja, hanem néha a tapasztalat is alátámasztja, hogy a részigazságokon túl létezik tényleges beteljesülés is. Ebben a személyiséget máskor szétziláló paradoxonok valamiféle erősebb lét üzeneteivé, a boldogság előfeltételeivé lényegülnek át. „A legyőzött kétely ad csak igazi erőt” – mondja az *Isten* című vers kommentárjában. Néha életében és munkáiban keresni látszik, mesterségesen gerjeszti a feszültségeket, amelyeket egyébként alapvetően kínzóknak érez és bűnösnek tart. De legalább esélyt adnak a felismerésnek, fölemelkedésnek.

Szabó Lőrinc a beteljesülés két lehetőségét látja. Az egyik, amikor egy vágy annyira elhatalmasodik, hogy háttérbe szorítja a többi, így betöltése a személyiség beteljesülésének érezhető. Ez a teljesség a „gyönyör”, amely tehát a testi vagy lelki szenvedély gyümölcse. A könyvben leírt számos intimitás nem pletykálgatás vagy hengegés, hanem az így felfogott gyönyör jogának és szükségességének a vállalása. A beteljesülés másik lehetősége a „nyugodt boldogság” (a *Reggel* című versről írva nevezi így: „A hangulat a Durcy-villa vadszőlős teraszának és földvári sétáknak az emlékére és az ott először érzett nyugodt boldogságnak az emlé-

kére épült”), amely a belső ellentétek feloldódását, harmóniába rendeződését jelenti, és leginkább a szemlélődés útján érhető el. (De az érzékiség, a gyönyör néha szintén hasonló: „a mindent összekeverő és békítő érzékiség – időnként visszahozta a világba az összhangot.”) Szabó Lőrinc számára a rendszeres versírás ennek a szemlélődésnek a gyakorlását is jelenti, hiszen a jó versben helyére kerülve összebékül vágy, valóság, eszme. A *Tücsökzene* 211. versében mindezt így fogalmazza meg maga a költő: „öszto-neim ellen acsarkodott) bennem az ész, azok meg ellene:) így aztán, mikor a dolgok szive) hívott döntésre, kivételeket) állítgat-tam fel, pót-tételeket,) szerettem így, érveltem úgy, csupa) ellent-mondás és csupa logika:) láttam, mi tud csak erőt adni, de) az árá-ba nem nyughattam bele) s lelkem, mert győznie nem sikerült,) végleg a költészetbe menekült.”

A két megközelítés az emlékezések két részének módszerbeli különbségével is összefüggésbe állítható. A *Vers és valóság* a verseket, vagyis a szemlélődés termékeit, a *Bizalmas adatok...* elsősorban a nőket, vagyis a szenvedélyt teszi meg kiindulópontnak.

A beteljesülés azonban bizonytalan, rövid, és néha az ellenté- tébe csap át. Az élet értelmét adottnak éreztető teljesség perceit fölváltják a személytelen hétköznapiak vagy a személyiséget lefo- kozó gondok, szenvedések. Hogyan szembesíthetők ezek egy- mással? Szabó Lőrinc elégtelennek érzi a hagyományos és tételes filozófiákat és vallásokat a modern élet jelenségeivel szemben (amelynek újdonságaival – repülés, autózás, a megélhetés problé- mái, nyaralás, nagyvárosi környezet – gyakran kísérti meg a költé- szet közvélekedésben elfogadott határait). Így nem marad más fogódzója, mint a személyes tapasztalat (az emberiség művelt- ség-közvetítette hatalmas tapasztalatanyagát is ezen szűri kereszt- tül). Ez magyarázza azt is, hogy egész életműve igen közvetlenül kötődik életrajzához. Kedves filozófusával, Bertrand Russell-lel vallja, hogy minden vonatkozásban újra kell gondolni egzisztenciális helyzetünket, és ennek első lépése az előítéletekhez nem ra- gaszkodó szabad vita lehetősége. Ilyen vita anyagává teszi élete eseményeit. Egy emberi élet őszinte és – természetesen nem annyira a pusztá tényekhez, hanem azok „lelki magjához” ragasz- kodó – hiteles felmutatása elősegíti az emberi helyzet tisztázását, majd a továbblépést az eszmény, a teljesebb élet irányába. Véle- ményem szerint tehát Szabó Lőrinc a kora által felkínált, általa

csak félszívvvel vállalható eszményeket a majdani, teljes személyiséggel vallhatók reményét fel nem adva utasította el, paradoxonnal szólva: idealizmusból lett empirista. Úgy látszik azonban, hogy az eszmény elérését egy idő után már nem remélte saját életében, hanem a jövőt megnyitó úttisztításban és helyzetmeghatározásban látta feladatát és igazolását. Az élet alapvető elégtelensége és az esetleges – mert csak reményként élő – megváltás emberfelettsége az igazság megközelítését egyszerre mutatja rettenetesnek és rettenetesen boldogítóknak; a teljességről való lemondás a jelenben pedig képes fönn tartani a reményt a jövőben, ezért inkább derűs, mint kiüresítő a belenyugvás – ezt összegzi nagy költői erővel egy sokáig kiadatlan versében: „Fáradt vagyok, mindig kényelmesebb,) igaz vagyok, mindig félelmesebb”. Ez a távlatos remény nemesíti meg „különbékéjét”, de rontja is meg annak élvezetét gyakran a „csak vágyani tudtam, nem küzdeni” (*Árnyék a szélben*) tisztánlátása. A *Mit szoltam volna?* című verset értelmezve szokott aforisztikus élelátásával és mintegy melleleg odavetve egy mondatba sűríti a rosszul leélt élet és a mégis megmaradó remény belátását: „Az életemet azért neveztem megbocsátandónak, mert bűnösnek tartottam és tartom”.

Mint közismert, nemzedéktársától, a „nincs alku, én hadd legyek boldog” József Attilájától eltérően Szabó Lőrinc kezdeti, általa is éretlennek tartott lázongásai után megtalálta a túlélést biztosító „különbékét”. A hasonló című és az azt környező néhány kötetben ez úgy jelentkezik többek között, hogy gyakori téma lesz a rossz elviselésének és az apró örömök biztosításának számos hétköznapi technikája. Ilyen élettechnikává tett vigaszok például a „javúl a rossz, ha rendezed” (*Beliül a koponyád*) vagy a „holnap meglátjuk, mi lesz” (*Megoldás*) bölcsessége, a tisztaság (*Egy pohár víz*), a csodálkozás (*Csodálkozás*), az illatok, hangok vagy épp egy cigaretta öröme (*Májusi éjszaka, Hangverseny után, Cigarettafüst*), a „nem bánom, hogy tönkremegyek” elszántsága (*Ami menthető*) vagy az önzés számos alkalommal kinyilvánított vállalása. Minderre többé vagy kevésbé részletesen és közvetlenül a *Vers és valóság* kommentárjaiban is kitér. Az *Ami menthető* kapcsán például így ír: „Gyógyulásom egyik legszerencsésebb mozzanatának jele: a szomorúságnak nem nagyrabecsülése, hanem a meggyűlölése.” Ebben a példában megnyilvánul a különbsége egyik élete végéig kitartó alapfelismerése: a nyomorúság betegségnak tekin-

tése is. A betegség és gyógyítása pedig az egyéniségre szűkíthető, ellentétben például a bűnnel.

A világnak a – saját magában érzett – ellentmondásaiban végül némi rendet is talál. Ez nem a harmónia rendje, hanem a ritmikus változásé, amit elsősorban a természetben figyel meg (évszakok és napszakok váltakozása), de az élet egyéb területein is rátalál (munka és nyaralás, robot és alkotás, város és vidék, kielégületlenség és kaland). Versei is ezt alkotják újra a maguk eszközeivel, vezérmotívumaikkal és zeneiségükkel. Természetes tehát, hogy a *Vers és valóság*ban is gyakran tér ki természetélményeire és költészete témaköreire, ritmussajátosságaira. A már korábban említettek – a képzelet ereje, az önmagával folytatott vita – mellett például a következőket emeli ki, mint meghatározó témáit költészetének: a halált („A halál kezdettől fogva állandó témám volt”, illetve „a halál volt mindig a főtémám”), a magányt, a megélhetést és a mindezeket az örök ritmus reményével ellensúlyozó gondolatot és ennek egyik egyszerre valóságos és szimbolikus megnyilvánulását („Most ezen a kulcslyukon néztem örök témámat, a folyton újuló és elmúló mindenséget”; „a víz mozgása és rajza egész életemben visszatérő állandó élményem és ábrázolnivalóm maradt”).

Érdekes fényt vet Szabó Lőrinc költészetszemléletére, hogy milyen sajátosságokat emel ki az egyes versekről szólva (az életrajzi és a világszemléleti kérdésekkel párhuzamosan). Feltűnő, hogy itt is a mindennapi élet közérthető, sokszor szubjektív kifejezéseit használja. Beszél őszinteségről, kedélyről, lendületről, „élénk, vibráló” stílusról, „értelmetlen vagy pudvás részekről”, változatosságról, arányról, zeneiségről, festőiségről, sűrítésről. Tehát a meghatározó jellegzetességeket hangsúlyozza, és nem részletező műértelmezést nyújt. Az egyes – elsősorban korai – műveivel kapcsolatos kifogásainak pedig a teljes személyiség számára hiteles valóságképtől való elszakadás a közös nevezője. Ilyen kifogások a túlzás (ami ideggörcsre emlékezteti), a „tünnettésszerűség”, az „affektált” stílus és az „élettelen eszmeiség”.

Az emlékezések egésze mögött végig ott érződik a hibáival és erényeivel egyaránt higgadtan szembenézni tudó, érett személyiség. Érettsége záloga a tisztán látott és megalkuvás nélkül bevalótt bűnös élet ellenére sem megtagadott remény. A lényegretörő, az élőbeszéd szeszélyes logikáját és élénkségét – közbevetések, fel-

sorolások, könnyen áttekinthető mondatszerkezetek, a diktálás jelenére vonatkozó megjegyzések által – megőrző stílus teszi jelenvalóvá ezt a személyiséget, és emeli a művet a dokumentumon túl jelentős irodalmi értéké.

(Szabó Lőrinc: Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések Bp., Osiris, 2001)

STURM LÁSZLÓ

☞ *költ: Berzsenyi Dániel*
BERZSENYI* *k: Lónyay Aladár*

A múltat Isten se tudja megváltoztatni (mondja ki Arisztotelész ezelőtt két és fél ezer évvel). De a világ és ezen belül a magyar történelem értelmezését is azok a kísérletek teszik ki, melyek az efféle irányulnak. Holott már régen nem a koronaékszerek, pénzesládák birtoklásáról van szó, csak holmi eszmékről, igazságokról, erkölcsökről. Arról a matematikáról, melyet ezek szorzata és hányadosa eredményez. Kamatostul, persze.

Ezért szokás háromszor megszámolni. Egy koron belül a Berzsenyik s a Döbrögik aránya állandósult. De hogy a szimmetria mégis tökéletes legyen, a történelem a pénztártól való távozás után mondja meg: kinek mi jár. Az efféléket indokolják világunk változásai: Klapka létezik ma is, csakhogy antik műtárgy-kereskedő. Gyakran kerülhet kezünkbe egy szórólap a Krupp nevével, aki ma papírkereskedő Budapesten.

Lehet, hogy az Úr útjai kifürkészhetetlenek a poézis dolgaiban is, lehet, csak eleve ilyen gazdagok vagyunk – állítják sokan a szegénységben is, de nekünk két vonulatra is jutott. Hogy állítólag, mintha valami Csepel-szigetet kerülgetne, két ága van a magyar költésnek. Egyik az, hogy Júliára találva csetlik-botlik a tartózkodó kérelemmel megpillantott Lollim barna szemöldöke irányába, s azt rebeget, hogy Anna, hogy Lilla, Gína örök. A másik a vitézek mi lehettől csörtet a nyögte Mátyás bús hadát és egyéb lemoszuk a gyalázatot fokozatain, a rendezzük végre közös dolgainkat egyszerre hízelgőn Euro-koform és Euro-zseniális nagy terve felé.

* Elhangzott 2002. május 4-én, Egyházashetyén, Berzsenyi Dániel születésnapjára.

Persze van, kerül alapja az ilyen sorozatoknak, levezetéseknek is. Egyik Berzsenyit kerüli el, másik a vörös jeleket a hadak útján. Hegy- és vízrajza alatt, mögött vajon milyen is Magyarország? Egykori erdők tűntek el, mint öreg koponyáról a haj. Rengetegeiken át Bárczy Benő és Dugovics Titusz bandériumok hajkurászták a kamarilla vaddisznóját, többnyire tragikus kimenetellel. Vajon melyik lehet Berzsenyi Dánielé a sok kis életben maradt, névtelen Dani uraság arca közül? Amelyiknek programja az volt, hogy ej, ráérünk arra még, vagy akivel Jumurdzsákok és Benesek hancúroztak végig a Grundért? Avagy ezek az ismerős barkós, kemény magasgalléros, nyársat nyelt, szőrös, élveteg arcú dalia-ábrázolatok az igaziak?

Ezeknek már elhihetem annak az Európának az örök nosztalgiját és melankóliáját, ahol a csermelynek „violás” a völgye?

Egy anekdota szerint egy budai baráti kör társaságot hívott össze Berzsenyi tiszteletére. Voltak is több szobára valóan, zsongtak, poharaztak, az ünnepelt szokása szerint hallgatagon ténfergett, néha egy ajtófélfának támaszkodott, aztán fogta magát, és angolosan távozott. Bizonyára nem olyan angolosan, mint egy Széchenyi, és lehet, az eset nem is így történt. A dolog lényegén mit sem változtat, hogy Berzsenyitől Nagy Lászlóig és Szilágyi Domokos imbolygó alakjáig létezik köztünk ez a típus, ez a habitus. Zsenialitásunk ilyen ködlovagjai sosem harsognak, pendülnek, dörrennek, mint a Lutherek közt egy-egy Erasmus. Csak nélkülük hol vagyunk?

Merthogy kortársam ő, hajdan és most is erős poéta, aki nemcsak ott Döbrentei Gáborhoz, de akár itt Döbrentei Kornélhoz is intézhetett volna aktuális, hosszú, biztató, egyeztető, egyetérző verset, az nyilvánvaló.

Döngetem hát a nyitott „dévényi” kapukat, Magóggal és maigóggal. Ezek ott új időknek új dalai voltak!

Van egy kínai metafora a tévedő tudósról, aki egy pókkal kísérletezik, sorra tépi ki a lábait, s közben rászól: járj, és a pók tovább biceg, hisz van lába elég, mígnem az utolsót kitépve, már nem engedelmeskedik a *kelj fel és járj* ki tudja, milyen ősi, még a teremtéssel egyidős parancsának. Ekkor a tudós diadalmasan feljegyzi összegezésül: hogyha összes lábát kitépik, a pók megsüketül. Amikor egy-egy népnek már hiába mondták, hogy *kelj fel és járj*, akkor bizonyára ő már etruszk lett, gepida lett, esetleg késő-magyar lesz.

JÓNI ÉS LINGAM (DELHI MÚZEUM)

Nagyon késő. Kasztriota György túlélte Hunyadi, de Albánia örökre lemaradt, míg Magyarország többször is felemelkedett.

Igen: van ilyen fájdalomművöltés is, hogy Európa, hiszen ádáz Erynnisek uralkodtak végig. Amikor egy lélegzetvételnyi időre éppen nem így volt, akkor a „háborúk és diktatúrák helyén maradt légüres térbe nem a közös megrendüléseink élménye zúdul be, hanem a politikáé” (Csoóri Sándor).

A Fouchék, a Talleyrandok, a Metternichek mindig mindenkit túlélnek. Legyen szakmai vagy legyen nemzeti elkötelezettség, a jobbra törekvésnek ezzel mindig számolnia kell.

Bár létezik holmi kedves vízió arról, ahogy Széchenyi, Kossuth és Petőfi egymás vállát átölelve járták a körmagyart, a szomorú helyi és helyiérdekű valóság más részizgazságokra figyelmeztet. Hogy sosem kellett ugyan egymást személyesen ismerni, ne adj Isten szeretni is, ahhoz, hogy a honért egy kézre játszódjunk. Hogy „a jó merániak” nemcsak vasasnémetként, hanem moszkvai emigrációból visszatérőben is ugyanazt a szerepkört töltötték be a Tiborcok és Ádámok ismétlődő nemzeti és emberi tragédiájában. A legfontosabb replika talán ez leend egy szép napon: „Jó éjt magyar, és reggelre ne feledd a múltat!”

A reformkor nem volt holmi Jean Valjean-i harcmodor, nem volt földalatti mozgalom, nem csillant rajta a holdfény gerilla-áldása, hogy „méláz a haramja erdő közepében”. A „nem látszani – lenni!” nem ütközött naponta a reakcióval, a Bécsi Kongresszussal, a carbonari-kommandókat és dekabrista ezredeket felszámoló Szent Szövetséggel.

A „nem látszani – lenni!” csak kézenfekvően különbözött. Mint valaha, ma is sok a párhuzamos, ám azért még a végtelenben sem találkozó szándék a „haladó” programokban.

Mindig voltak, azok között is, akik a múlt hellén, antik, klasszikus premisszái alapján állva is, elsőnek kiáltottak az újért, a modernség után, ám meglátásuk szerint ehhez nem guillotine-ok, csaták, sortüzek víziója társult, hanem érvek. „Üss, de hallgass meg!” szólt a szalamiszi ütközet előtti haditanács ülésén a hagyományok szerint Themisztoklész, amikor Arisztidész a pálcáját emelte rá. „Bruler c'est pas reponse!” Elégetni, ez nem felelet! mondta egy korai francia hugenotta valami ős-könyvégetésre, hogyha az alexandriai könyvtár hét-nyolc felégetése után még meglepetésszámba mehetett volna az ilyesmi. „Akasszátok fel a ki-

rályokat”, de előbb kérdezzétek ki, hogy utána a Robespierre-ek konventbiztosai kit fognak elvitetni abból a népből, melyet átvesznek. Messzire vezet a lehetséges körmagyart járó látomások, eszmék és irányzatok vizsgálata.

A kialakuló új polgári nyilvánosságot Kossuth eszközként használta fel. A „nem látszani – lenni!” nem ütközött naponta az aktuális hatalommal. Mai szóhasználattal konstruktív ellenzék, civilizált máskéntgondolkodó volt. Úgy látszik, van ilyen szabadelvűség is.

Berzsenyi kétszer, háromszor ha nyúl ahhoz a lovaglóostor-szóhoz, mellyel annyi népet, olaszt, lengyelt, de osztrákot, orosz, rabot és poroszlót is végigkergettek az ő érdekes félszázadán: „Nem te magad győztél, hanem a kor lelke – szabadság” – kezdi nyolc tisztán metszett sorát Napóleonhoz, akin megmértetett a maga módján Beethoven, Goethe és Chateaubriand, Tolsztoj, Heine, David, Gericault, Ingres pemzlije, lúdtolla, violinkulcsa is.

„Romlásnak indult hajdan erős”...? Elkerülhetetlen, kiiktathatatlan az a költőnek mindig kéznél lévő és beszédes túlzás, mely annyira az ébresztést, a figyelmeztetést szolgálja főleg, nála is, mint a maga helyén a „sehonnai bitang ember” vagy a „verje, csak verje, verje”.

„Mi a magyar most? Rút sybarita váz. Letépte fényes nemzeti bélyegét s hazája feldúlt védfalából rak palotát heverőhelyének...”

És nyilvánvaló, hogy nem jósolhat a megkínzott poéta elméje mást, mint hogy „A népek érckorláti dőlnek...” Hányszor, de hányszor még!

Akik nem éltek meg 48–49-et, azok is jól jártak, ha nem azok jártak jobban. Mert aki megérte, mindenkinek csalódnia kellett. A Baradlay Richárdoknak is, a Pallwitz Ottóknak is. Segesvár, Világos, Olmütz és Döbling csak árnyalatokban különböznek, ha a személyes sors mélységeit mérjük. Olyan ez a rekordra hangolt nemzeti felbuzdulás ott, a 19. század első harmadában, mint valami bolygó hollandiság kísértet-Titanicja, melynek csak utasai sülyedtek el valamiképp, valamennyien jeges, bús tengerekbe, maga a konstrukció, a találmány, a szerkezet tovább úszik a felszínen. Ez is rendszeresen történik meg velünk, mint 1918 után, 45 után, csak egy-egy újabb legénység fedélzetre evickélését kell megvárni. Hogy egy darabig ő legyen Magyarország. „Egy darabig” folyton! Gondoljuk el, hogy Szent István utóda forma szerint Dobi István is. De annak idején Hunyadi János fia is hajótö-

rött Robinzonként, névtelen Gulliverként vetődik az élre, hogy a múlt liliputi nyersanyagából Fekete Sereget szervezzen. A következő vidéki kanyarig, a gyorsvonalnak is megállást vezénylő bakterházig: Kőbánya-alsó mint Mohács-felső...

Nos a maga Recskjeit és Don-kanyarjait megjárt Kazinczy-, Kölcsey-, Wesselényi-, Jósika-, Berzsényi-generációnak a végzet alig engedte meg, hogy megérje a magasztos, az igazi bevetést. De minden eszme, amit felkaroltak, kigondoltak, honosítani kezdték a tapasztalásból, hagyományból és Európából, az ott volt abban, ami igazán huszáros roham volt, a beleájulásig.

Egyik az elején „Romlásnak indult hajdan erős”-et szólít meg. Annak ordít, vagy a maga temperamentuma, stílusa szerint csak dörmög a fülébe, amelyikről a másik joggal nyilatkozhatja majd, hogy „nem volt, hanem lesz!” Érdekes, hogy csak e kettőt vizsgálva szimmetriapárként – az optimistább vet majd véget önkezé-vel életének. A reformkor hazafiséga fürdött meg először ebben a logikában. Mint Széchenyi: állítani, szervezni, igenelni, honosítani és teremteni valamit – s Berzsényiként idézni tanúként a múltat:

„...minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész: Róma ledűl, s rabigába görbed...”

Hej, hányan volnánk ma is, akik elkeseredetten vagy gúnyosan még mindig a „magyar ugart” szidnánk, ha nem jöttek volna közbe szempontok, melyek mindent átszámítanak.

Mutassátok meg a Berzsényiket, akiket olvastok, s megmondom, kik voltak. Nagyapáink szikár alakját látom elviselhetetlennek tűnő korokban, mikor hervadt már ligetünk, s csak könyveink maradtak a télre.

Mutassátok meg az eszméket, melyeket megvédtek, s megmondom, kik leszték.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

4: *lelkiismereti Péta*

ismertetés az GLÓBUSZDIAGNOSZTIKA

f 809

A washingtoni Világfigyelő Intézet kiváló szakemberei 1975 óta évenként megjelentetnek egy tanulmánykötetet *A világ helyzete* címmel. A Föld Napja Alapítvány 1991-től folyamatosan, a sorozat magyar nyelvű kiadásával járul hozzá a világ legaktuálisabb

gondjainak ismertetéséhez. E tanulmányok az olvasót hazai ökológiai és gazdasági problémáink átgondolására, felismerésére és talán az eljövendő, még meg nem született nemzedékekért is felelős (vagy felelősebb?) magatartásra készítheti. Idén tavasszal is kezünkbe vehettük a legújabb jelentést, mely áprilisban, a Föld Napjára került a könyvesboltokba.

A kötet ajánlásokat tartalmaz a 2002 szeptemberében a dél-afrikai Johannesburgban megrendezendő, „fenntartható fejlődésről” szóló világtalálkozóra, ahol ismételten szembesülhetnek a földkeresség országainak vezetői az emberiség előtt álló sorsdöntő tennivalókkal az új évezred hajnalán. A johannesburgi fórum központi kérdése, amit Christopher Flavin, a Világfigyelő Intézet elnöke fogalmazott meg bevezetőjében, a következő: *Tud-e új egyensúlyt kialakítani a globális gazdaság a Föld természeti rendszereivel? A világ helyzete 2002* kötet nyolc fejezete bemutatja – olvashatjuk a hátsó borítón –, hogyan látják a szerzők az előttünk álló átalakulást, és ismertetik javaslataikat, hogy milyen konkrét lépéseket tegyenek Johannesburgban, hogy a világnak olyan évtizedét nyissák meg, amelynek társadalmi és környezeti fejlődése lényegesen eredményesebb, mint az előzőé volt.

Ugyanis mind az 1992-es riói globális egyezmények az éghajlatváltozásról és a biológiai sokféleségről, az 1994-es kairói, a világnépszerűség mérséklésén munkálkodó találkozó, mind az 1997-es kiotói klímamegállapodások elméletben reményt keltő tervezetei – a mindennapok politikai gyakorlatában – jobbra csak jelszavak maradtak. Nem véletlen az a többé-kevésbé szolid szkepszis, amellyel a közvélemény fordul a bolygó-felelősök „világjobbító” elképzelései felé. Gondoljunk a globalizációban érdekelt euroatlanti hatalmi és gazdasági elit csúcstalálkozóit kísérő viharos megnyilvánulásokra, vagy éppen a szeptember 11-i, New York-i és washingtoni terrorista akciókra. Éppen emiatt igazán fontos a felismerése annak, hogy a világ problémája és bármely Föld-lakó problémája valójában egy és ugyanaz. Talán – mint azt idehaza is egyre többen észreveszik – nem elsősorban „sikeres” emberekre, hanem a lakó-környezetükkel elégedett, erkölcsi tartással rendelkező, az emberiségesebb világ megteremtéséért küzdeni képes emberekre lenne szükség.

A nyolc fejezet végén egy-egy lényegre törő ajánlási csomaggal is találkozhatunk. Tehát *A világ helyzete 2002* tartalmából: *Johan-*

nesburg: egy biztonságosabb világ megteremtése (Gary Gardner), *Len-dületben az éghajlat-változási program* (Seth Dunn és Christopher Flavin), *Földművelés a köz érdekében* (Brian Halweil), *Méregterhelésünk csökkentése* (Anne Platt McGinn), *A nemzetközi turizmus új útra terelése* (Lisa Mastny), *A népesedésről és az élet jobbá tételéről* (Robert Engelmann, Brian Halweil és Danielle Nierenberg), *Természeti erőforrások és az elnyomás* (Michael Renner), *A globális irányítás átalakítása* (Hilary French).

A világ ökológiai gondjaiban járatos olvasó számára feltűnhet, hogy a dél-afrikai találkozóra kihegyezett témák java része már felvillant a korábbi évek egynéhány tanulmánykötetében. Ám nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy közelebbi és távolabbi céljaink felelősen reális megfogalmazásához *A világ helyzete 2002* című könyv alapvetően hozzájárulhat. Talán a segítségével jobban le tudjuk fordítani a mindennapok cselekedeteire azt a tételt, hogy az *EU-csatlakozás nem elsősorban cél, sokkal inkább eszköz* kell legyen ahhoz, hogy az eljövendő generációk is otthon érezhessék magukat a Kárpát-medencében.

MÚJDRICZA PÉTER

K: Tóth Kélmé x 791.09

g SZÉCHENYI - DÉMONAI NÉLKÜL

1 kózik

A filmkritikus álma, hogy ne tudjon semmit a filmről, amit a vásznon lát. Lehetőleg még a rendező nevét sem. Ez persze ritkán adatik meg, hiszen a film – tetszik, nem tetszik, áru, aminek bizony kell a cégér. Olykor egy-egy fesztiválon lehet részünk ebben az élményben, amikor az ember tévedésből másik vetítőbe nyit be, mint ahová a program alapján készült. Esetleg a televízió előtt, amikor a távirányítót nyomkodva bukkanunk valami otthagyatlanra. (Ilyen élményben vagy másfél éve Sahnazarov *A telihold napja* című filmjét elcsípve volt részem.)

A *Hídember* ilyen értelemben nem tartozik a kritikus álmai közé, hiszen filmről, magyar filmről ennyit ritkán írtak és beszéltek: a film születésének és forgatásának példátlan sajtó- és médiavisszhangja korántsem csak a filmről szólt. Végül is a legtermészetesebb dolog a világ bármely országában, hogy jelentős történelmi személyiségekről és eseményekről reprezentatív filmek, vagy (újabb) filmsorozatok készüljenek. Az pedig, hogy *A Hídember* minden idők legdrá-

A Hídember című filmről

gább magyar filmje, pontosan jelzi a magyar film szégyenletes szegényházi körülményeit, hiszen ennyi pénzből (6–7 millió dollárnak felel meg a film költsége) egy hasonló kiállítású amerikai filmet el sem kezdenek forgatni.

A film utóélete egyébként nem látszik igazolni az ellendrukke-rek aggodalmait. Az első héten 34 000 nézője volt, s ezzel maga mögött hagyva a nagy amerikai forgalmazók filmjeit vezette a toplistát. S nem egészen egy hónappal a bemutató után már több mint 152 000 nézőnél tart. S végül egy ilyen típusú filmnek mi más célja lehetne, mint hogy becsalogassa a moziba a nézőket akkor is, ha magyar filmet játszanak. Föld Ottó, a Mafilm – nemrég elhunyt – egykori igazgatója mondta még a nyolcvanas években, művész- és közönségfilm ádáz csatájáról szólva, hogy a magyar filmgyártás akkor van rendben, ha egyszerre tudja megcsinálni *A kőszívű ember fiait* és a *Szegénylegényeket*.

A *Hídember* a rendszerváltás után nálunk is kialakult úgynevezett produceri filmgyártás terméke, amennyiben a film ötlete nem az író vagy a rendező, hanem a producer, Hábermann Jenő fejből pattant ki, s ő keresett a téma filmesítéséhez alkalmas alkotókat. Kétségtelen, hogy Bereményi Géza possibilities választás, hiszen írói és filmes életművében, sőt nem jelentéktelen szövegírói teljesítményében is kitüntetett szerepe van a történelemnek. Több mint figyelemreméltó debütálására 1985-ben a *Tanítványokkal*, épp a film friss történelemszemléletének, a Horthy-korszakot új szemmel láttató jellegének köszönhetette. Az Eldorádó második, önéletrajzi fogantatású filmje, a történelemnek kiszolgáltatott emberről szintén meggyőző, nagy erejű alkotás.

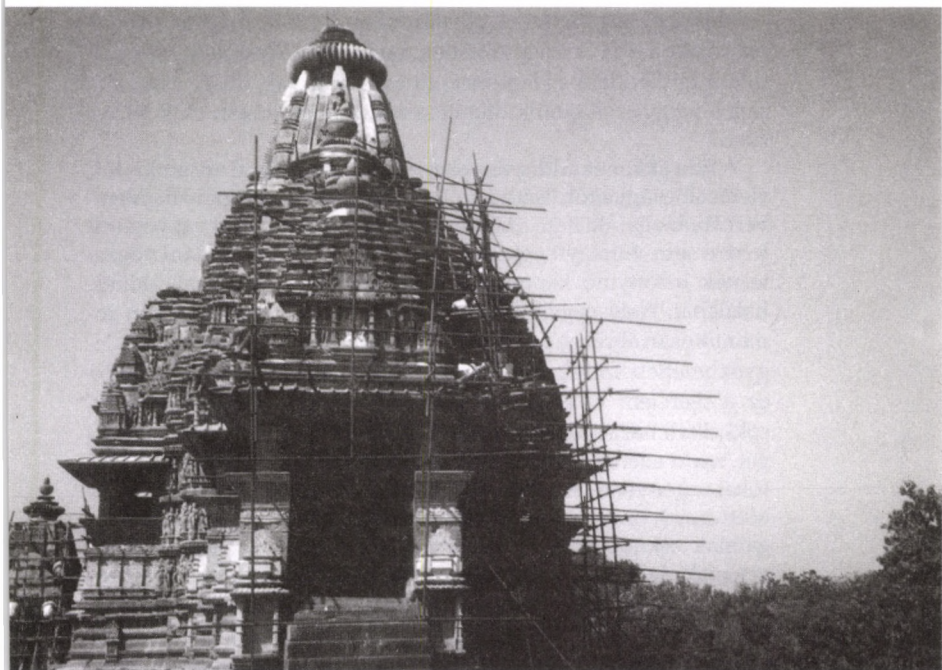
A *Hídember* azonban vélhetően nem Bereményi Széchenyi-képét mutatja. Tudniillik épp korábbi, analitikus, stilizáló, emelkedetten ironizáló hajlamának nem látjuk nyomát sem. A *Hídember* Széchenyije olyan, mint a Napló megjelenése előtti közkeletű Széchenyi-kép. Valószínű, hogy Jókai Mór sem ismerte Széchenyi *Naplóit*, amikor megformálta klasszikusan romantikus hősét, Szentirmay Rudolfot Széchenyi grófról. Ha ismeri, minden bizonnyal más prototípus után néz, vagy úgy tesz, akár a film alkotói, akik egyszerűen nem vesznek tudomást – s különösen a film első kétharmadára, a Döbling előtti évek ábrázolására jellemző ez – nem is annyira a *Napló* tényeiről, mint a *Naplóból* sugárzó élet-

érzésről. A szorongásnak, a kételkedésnek, a sértődékenységgel vegyes túlérzékenységnek, az önbecsülés hiányának vagy éppen túltengésének, vagy a nemritkán felbukkanó esztelen, korlátatlan indulatoknak a létezéséről. Mindezt lefaragják Széchenyiről, mint a szobrász a vésővel a felesleges anyagot, s marad egy kicsit izgága, lobbanékony, némiképp különc, de nagylelkű, áldozatkész, mély érzésekre is hajlamos hős, aki nem sajnálja hazájától az az anyagi áldozatokat, s Akadémiát, Kaszinót, Lánchidat és angol wc-t honosít meg elmaradott, de hően szeretett hazájában. S aki egyszer csak – szinte minden előzmény nélkül, hiszen betegségről az al-dunai maláriajárványt nem számítva nem esik szó – fékezhetetlen idegrohamot kap. Hajlamról, fiatalkora óta leküzdhetetlen aggályairól, rettegéséről, a démonizált betegségekről nincs szó, így esetleg a forradalmi események feltartóztathatatlanságával hozható összefüggésbe a betegség.

A végső idegösszeomlás pillanatában Széchenyi azt kiabálja: „Mindent tudok. Én vagyok mindennek az oka! Én vagyok Magyarország gyilkosa! Nem lehet megállítani. Én kezdtem el. Nem kellett volna megbolygatni! Már senki nem állíthatja meg!”

Önvádja azonban – pusztán a filmre hagyatkozva – kevéssé érthető. Az előzményekből, Széchenyi látványosan, akcionalizáltan felvázolt életútjából, ahol vannak ugyan utalások arra, hogy ő Magyarország sorsát a Habsburg-birodalmon belül képzelte szándékozta jobbitani, nem derül ki, hogy valóban teljes mélységében ismerte az elvadult, barbár országot, a nemesség fizikai és morális züllöttségét. Nem hitte, mint Petőfi, hogy „Magyar vagyok, legszebb ország hazám,/az öt világrész nagy területén.” Magyarságszemlélete inkább Ady Endréét előlegezi. Széchenyi, állandóan utazva az országban és sokat járva külföldön, pontosan, kíméletlen tisztánlátásra ítelve látta az ország tényleges állapotát. „Sajátságos, Magyarország a legkevésbé tetszik nekem mindama országok közül, amelyet ismerek. Ha Sopronból Bécsbe utazom, az ausztriai rész jobban tetszik, ugyanígy, ha Pestről megyek Bécsbe, és csinosabb is sokkal. Midőn Sárospatakon át Lengyelországba mentem volt – Duklán által –, kiváltképp feltűnt nekem Lengyelország kultúrája, összevetvén a mi barbárságunkkal” – írta Naplójába.

Sőtér István mutatott rá a *Napló* 1982-es kiadásának előszavában, hogy Széchenyi „hazaszeretete nem szépít és mégsem csök-

TEMPLOM KADJURAHÓBAN

ken ettől. Az országot és a népet mindennél különbnek csak a későbbi korszakok önelégültsége akarja láttatni... Amikor az ország elmaradottságáról írott sorait olvassuk, a döblingi esztelen és túlhajtott önvádaknak némiképp igazat kell adnunk: a magyar forradalom robbanó anyagához kétségtelenül hozzáadtak valamit Széchenyi lesújtó fölismerései, s az a szándék, hogy ezt a népet a maga sorsára, helyzetére ébressze. Az ilyen ébresztésnek sorszerűen forradalomba kellett torkolnia."

Mivel a filmből nem derül ki, hogy Széchenyi országismerete alapos, mély megtapasztalásra épül, gesztusai a felemelésre, a jobbitásra, külföldi minták meghonosítására inkább egy gazdag fantasztá és különc, aufklerista cselekedeteinek tűnnek, semmint egy felelősen gondolkodó államférfi tetteinek.

Hirtelen, sugallatszerű elhatározásnak tűnik magyar nyelvű felszólalása is az országgyűlésben, s ugyanígy Wesselényihez pártolása is. Vívódása a Habsburg-dinasztiához való hűség és a valószínű magyar állapotok diktálta cselekedetek között csak jelzészerű.

A film akkor és addig van elemében, amíg a fiatal arisztokraták életét élő, vágyaitól, ösztöneitől semmit meg nem tagadó fiatalembert ábrázolja, aki nem a lányos mamák álma, roppant vagyona ellenére sem. Kinagyít egy-egy romantikus vonást, például végzetesnek bizonyuló kapcsolatát sógornőjével, Carolinnal, akinek halálában élete végéig felelősnek érzi magát. Meglehetősen romantikusan ábrázolja a film Crescencéhez fűződő állhatatos és legyőzhetetlen szerelmét, s egyszerűen hallgat arról, hogy amikor ez a szerelem 12 év után beteljesül, nagyon hamar konfliktusokkal teli házasság lesz belőle. Clam ezredeshez fűződő barátságát, majd ellenségekké válását is mintha már olvastuk volna egy Jókai-regényben. A legmeggyőzőbben felvázolt figurának talán Metternich tűnik, az abszolútizmus felkent híve, a szabadságmozgalmak esküdt ellensége. Darvas Iván kitűnő az okos, ravasz, számító, de bizonyos határig személyes vonzalmakat is megengedő, nagy formátumú politikus megjelenítésében, akinek szakértelmét még aggastyánkorba érve is felhasználja a fiatal Ferenc József. Jó választás a két külföldi színész szerepére Irina Latchina (Crescence) és Marius Bodochi (Clam). A magyar politikusokat alakító színészeknek (Wesselényi) Cserhalmi György, (Kossuth) Nagy Ervin, sajnos nem nagyon van mit játszaniuk. Előképekben ágnak, illusztrálnak közhelyeket. Álnaiv kérdés, hogy Széchenyi szerepére lett volna-e alkalmasabb színész Eperjes Károlynál, hiszen a film ellentmondásoktól, démonaitól, profetikus szenvedélyétől elválasztott Széchenyijét korrekten alakítja. Hogy a *Naplóban* megismert és ezer kérdést nyitva hagyó, rendkívül ellentmondásos személyiséget el tudta volna-e játszani, azt nem tudjuk meg.

Lehetséges, hogy Bereményi radikálisan meg tudta volna újítani a Széchenyi-képet, ahogyan Németh László újította meg drámájában. Ezúttal azonban egy nagyszabású, képes történelemkönyvre – ami végül is a történelmi film leggyakoribb formája – volt igény, dekorativitással, patetizmussal, heroizmussal, akciókkal. Talán a fordulat és a feszültség kevesebb, mint a műfaj klasszi-

kusaiban, és hiába tájékoztatják a nézőt szöveges információkkal, néha úgy tűnik, a könyvből itt-ott hiányzik néhány oldal. A tájékoztatlanabb nézőnek például nem egyértelmű, hogy valóban, a már évtizede tébolydában élő Széchenyi írta-e a rettegett műveket, értelmezheti úgy is a jelenetekből, hogy ez a feltevés csupán a minden magyarban ellenséget látó s Széchenyi politikai feltámadásától rettegő bécsi titkosrendőrség lázálmá. A reformkor és az 1848-as forradalom eseményeinek illusztrálására ezt a filmet fogják vetíteni. Ez nem baj, de mellette megfontolásra javaslom Németh László merészebb gondolatát is, amely szerint iskoláinkban reggeli torna helyett a Nagy Szatírát kellene hangosan olvastatni a diákokkal. Igaz, ma már nincs az iskolákban reggeli torna.

TÓTH KLÁRA

Am
H. illetz Istalik
x7:061

TAVASZI SZÍNHÁZI KÖRKÉP

Ha tavasz – akkor budapesti fesztivál. Amikor is elérkezik a színházba járás ünnepe. Az évad szürke hétköznapjai után, ipari mennyiségben – és gyakran szériaminőségben – gyártott produkciók után a kritikus hátradől, és átadja magát az élmenynek. Amit voltaképp minden színházi előadáson át kellene élnie, ha... Ha nem a pénzügyi keret szabná meg a minőségi munka korlátait, vagy nem a kommersz szemlélet szorítaná ki a tehetséges törekvéseket... Persze, a Budapesti Tavasz Fesztiválra a zene, a tánc, a színház külhoni régiójának legjobbjaiból válogatnak a szervezők.

Éteri hangok, szuggesztív színészi játék párosult a Stuttgarti Állami Opera *Alcinájának* előadásán. Händel operája különös, barokk „színpad a színpadon” keretben, mintegy aranyozott blondel-ráma mögött és az előszínpadként szolgáló, valódi játéktéren zajlik. A történet szereplői az irreális-reális szférák, illetve, a külső-belső történések jelzésekképpen egyikből a másikba lépnek.

Erotikától átfűtött, szerelemittas szereplőkkel telített operarendezését Jossi Wieler és Sergio Morabito Anna Viebrock színpadképebe helyezte, mintha maguk is idézőjelbe kívánták volna tenni mindazt, ami az operában történik. Az 1735-ben Londonban bemutatott mű az identitásukat vesztett szerelmesek bújócskája.

A sziget királynője mágiájával tartja rabul Ruggierót, akit jegyese próbál a varázslónőtől, ahogy ez a mesékben szokásos, különféle kalandok, megpróbáltatások után visszaszerezni. A férfinak öltözött leány (Bramante) viszont kivívja Alcina hűgának a szerelmét, hogy a többiekébe most ne is bonyolódjam. A mindenki más után sóvárog gondolat jegyében szenvedik meg érzelmeiket valahányan, hogy szenvedélyükből kigyógyuljanak, vagy megtisztulva, boldoggá legyenek. Lenyűgözővé az előadást a tökély és az ihletettséggé teszi.

A puritán játékmód, a sallangmentesség – méghozzá, barokk operában! –, a zene és a zaklatott lelki folyamatok széttéphetetlen összefonódása. A mindent lebíró szerelem, s a Händel-opera szerint – a vele járó, mágikus erotika bűvölete. Rizsporos parókák és barokk krinolinok nélkül – öltönyben, estélyi ruhában, szerepenként változó, 20. századi viseletben. Hogy semmi se terelje el figyelmünket az áriák szépségéről, mélységéről és a zene mindenhatóságáról. Jó lenne mifelénk is tudomásul venni, hogy a konvencionális operafelfogás inkább lefogja a rendező és az énekesek kezét, semmint képzelőerejüket serkentené. Hiszen a mű színpadra segítőjének – természetesen a karmesterrel karöltve – a zeneszerző „lelkébe kell pillantania”, a belőle csorduló, muzsikába oltott érzelmek nyomába kell szegődnie, ahelyett, hogy beérné a szokványos külsőségek kellékeivel. Egyszóval a zenére és a hősök lelki labirintusában történetekre kell koncentrálnia. Természetesen, a műből fakadó, valódi korszerűség és nem az agyonspekulált álmodernség jegyében. Ennek gyönyörű példáját nyújtották Budapesten a stuttgartiak.

A fesztivál másik revelációja a moszkvai Drámai Művészet Iskolája Színház világhírű előadása, a Puskin-féle *Mozart és Salieri* volt. A tavaszi rendezvénysorozat záróeseménye – hosszan vibrál még a lelkünkben. A produkciót korunk egyik legnagyobb rendező-egyénisége, Anatolij Vasziljev vitte színre világjáró társulatával, aki Párizsban éppoly ünnepelt vendégrendező, mint Berlinben, ahol nemrégiben a *Pikk dámt* rendezte.

Puskin drámai költeményét a kortárs zeneszerző-barát, Vlagyimir Martinov *Requiem*jével ötvözte. A néző nehezen döntheti el, a zene kél életre a látvány nyelvén, vagy a Puskin-mű kap kivételes, konzseniális zenei köntöst. Talán mindkettő. Az Opus Posth kamarazenekar és a Szirin egyházzenei kórus (a fesztivál mű-

során mindkettő külön koncertet is adott) közreműködésével – Vasziljev irányításával – a tökély ülte diadalát. Igor Popov, az állandó alkotótárs vakítóan fehér színpadképe a tisztaság, az eszmények, a magasztos és fennkölt művészi régiójának képzettársítására szolgált, miközben a tágas játékkeret különös plaszticitással „játszották be” a színészek, illetve az énekesek, nem szólva a festőien megkomponált képről – amint a kamarazenekar tagjai „szét-szórta” elfoglalták helyüket a színpad térségében.

Mozart és Salieri (Igor és Aleksandr Jacko) egymás tökéletes ellentétéként jelenítették meg Puskin hőseit, a zenéhez és az élethez, a magasabb dolgokhoz és a mindennapokhoz, ha úgy tetszik, áttételesen, a mennyeihez, meg a földihez való viszonyulásukat, egyetlen nagy drámai konfliktus villanófényében. Mert Vasziljev, mint ahogyan Puskin sem igazán, nem a legendabéli eseményeket kívánta megidézni, hanem a két különös egyéniség szellemi-lelki univerzumának kontrasztját. És ehhez jó okkal választotta a rendező a misztériumjáték, a színpadi rituálé emelkedettebb, önmagában véve stilizált formáját. Annál is inkább, mert a vallási ceremóniára épülő középkori misztériumjáték magában a zenei struktúrában fogan, elidegeníthetetlen a kompozíciótól, mint ahogyan koreográfiája is annak a méltóságában leli forrását. Tatjana Grindenko, az Opus Posth zenekar vezető művésze Vasziljev remek partnerének bizonyult, amikor – a színpadi látvány részeként éppúgy, mint a Martinov-kompozíció kamarazenekari előadójaként – Mozart és Puskin, Martinov és Vasziljev sugallatát tolmácsolta a színen. Hanggal és látványban egyaránt.

A Szirin kórus valószínűtlen, mondhatni szférikus dallamokat suttogó, mormoló, zümmögő, duruzsoló, zsolozsmázó tagjai, méltóságteljes, aranyozottan zöldselyem, illetve rozsdás-selyem, dúsan redőzött „csuhájukban”, ortodox szerzetesi (papi?), ünnepi ornamentusukban, egyszerűen, a földi dimenziókon túli asszociációkat keltettek a nézőben. Jelenésük, egymást váltó, egymásba olvadó, polifon szólószólamaik, kóruséneklésük a különleges szerzetes-jellegű koreográfia révén, egyenesen ezoterikus beavatásnak tetszett. E sorok írója nem tudta elvonatkoztatni a rituálisan bevonuló, háromszög alakban, a lépcsőkön fölsorakozó, éneklő szerzetesek látványát a *Varázsfuvola* Sarastrojának (Isis és Osiris) papjainak szertartásától, szépséges beavató jelenetétől, s ez az uta-

lás még teljesebbé tette a Mozart szellemisége előtt fejet hajtó rendező kínálta élményt.

Mintha a sors játszott volna össze, a mozarti *Requiem*mel is találkozhattunk a tavaszi fesztivál műsorán. És ezúttal is a zenét „vizualizálva”. A Mannheimi Balett hozta el a megrendítő kompozíció „balett-változatát”. Igen, Requiem – táncban elbeszélve.

Philippe Talard, a Béjart-tanítvány koreográfus fekete trikós táncosai a Mozart-zene szólószólamait testesítették megtáncolták el, a futamokat egymásba oldva, egymást kergetve, szétrajzva és összefonódva. Duettek, triók, kartáncok váltották egymást a szólások száma, belépése szerint. A vizualizált zene korántsem keltett profán hatást. Épp ellenkezőleg, a mértani pontossággal, ám zenéi ihletettséggel koreografált tánc végig érezte a mű lüktetését, a ritmus fölgyorsulását vagy elenyészését, csúcsra törését vagy elhalását, a crescendók és decrescendók – ezúttal – színpadi váltakozását. Még megrázóbbá tette az előadást, hogy a *Requiem*et nem pusztán liturgiai, vagy épp mozarti átültetésben vitte színre Talard, nem a halotti mise mindent beborító gyászát jelenítette meg, hanem, a táncosok révén, a kihunyó életért való viaskodást is. Nem a lemondás, a beletörődés, a megnyugvás vezette a koreográfust, hanem az életért való gigászi küzdelem, a végső harc a visszavonhatatlannal. Amiben benne foglaltatott Mozart, a Hallal érdemtelenül fiatalon szembesülő szellemi óriás gigászi küzdelme, élethalálharca is. Gyönyörű memento.

MEZ KATALIN

életműz
G

köl: Breuer Marcel

k: Kubuszy Illy

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT BREUER MARCEL ÉPÍTÉSZ

Az American Federation of Arts és a Time folyóirat 1968-ban a modern építészetet leginkább meghatározó tizenhárom építész közé sorolta és ezért a formaalkotó jelzővel tüntette ki Breuer Marcellt. Ugyanebben az évben avatta díszdoktorrá a Budapesti Műszaki Egyetem. Az akkor már több mint két évtizede az USA-ban élő magyar származású építészt, aki 1902. május 21-én született Pécsen.

Breuernek nem is volt építési oklevele. Az 1920-ban letett érettségét követően négy évig tanult a Bauhausban. Helyesebben

úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Bauhausban felsőfokú műhelygyakorlatot szerzett. Majd ennek a világhírűvé vált intézménynek tanára, illetve műhelyvezetője lett. A Bauhaus-végzettséget azonban az építészeket képező jeles európai egyetemek nem fogadták el. Tegyük hozzá, hogy nem is fogadhatták el. A Bauhaus ugyan világviszonylatban feltűnést keltő, élenjáró és úttörő, mondhatni „forradalmi” művészeti gyakorlatra nevelt, de az építész felelősségének elengedhetetlen részét képező műszaki ismeretekben a kiképzést az intézmény nem tudta (még) nyújtani. Ezt az érdekelt résztvevők legfeljebb csak autodidaktikus módon tudták elsajátítani. Így azután a Bauhaus feloszlása után hazatért, később világhírűvé lett Breuer Marcelltól a magyar építész kamara 1934-ben megtagadta a tervezési jogosultsághoz szükséges tagságot. Miért is Breuer elhagyta az országot.

Breuer minden alkotásának kvalitását az a biztos arányérzéke határozza meg, épületeinek homlokzatait, alaprajzait, bútorait egyaránt a jó arányok tüntetik ki. Ez a kimagasló arányérzék a végső simítás alkotásainak kompozícióján. S ezzel sok kortársán túltett, pedig ezek ugyancsak jeles építészek voltak. Kortársai között volt Le Corbusier (ugyancsak nem volt építész oklevele), Walter Gropius és Mies van der Rohe, közülük Gropiussal Breuer éveken át együtt dolgozott.

A modern építészeti élenjáró mestereit több szempontból lehet értékelni, csoportosítani. Szokatlan, mégis jellemző az a kvalifikáció, hogy a mester mennyire tartott ki fiatalkori elvei és a kezdő építészeti gyakorlatára jellemző kompozíciók mellett vagy átváltott-e és mennyire más szemléletre. Le Corbusier-t találóan úgy jellemezték, hogy mindig mást és mindig újat hoz, minden új épületével vállalja azt a kockázatot, hogy csorbul hírneve. Gropius folyamatosan, lépésről lépésre változtatott a kezdeti sztereometriai renchez szigorúan kötődő alkotásokon, a dessauai Bauhaus-épületek és a PANAM épület között több évtized alatt jelentős különbség mutatkozik az alkotó felfogásában. Aalto, a finn nagyság a neoklaszicizmustól jutott el a Helsinki kultúrpalotájával jellemzett, erősen tagolt, modern kompozíciókhoz, pályáját erős változások jellemzik. Mies van der Rohe viszont mindvégig kitartott a szerkezeti tisztaság követelte rend mellett, architektúrája az épületszerkezetek technikai fejlődését szinte változatlan mentalitással követte. Ehhez a szemlélethez sorolható Breuer is, mert jó arányérzéke

mindenkor igazodott a változó feladathoz és a szerkezeti lehetőségekhez, mindvégig domináns maradt.

Első és talán oeuvre-je legmaradandóbb értéket képviselő darabjai a Bauhaus keretében készített székek. A sort az nyitja meg, melyet festőművész barátjának, Kandinszkijnek készített és róla is nevezett el Vaszilij-székeknek. A rafinált vonalvezetésű, csővázás, bőrüléssel, rendkívül kényelmes szék 1925-ben készült. Követték ezt a még híresebbé vált, krómnikkelezett csővázson fémszálbetétes szövet ülő- és támlafelületekkel alkotott székek, illetve ezek nádfonatos változatai. Ezek az 1927–28. években konstruált széktípusok a bútoripar örökzöld alkotásai. Az alkalmazott anyagok akkor merően újak számítottak, de bútort tervező más építész munkáiban is előfordultak (Terragni, Mies van der Rohe). A Breuer-szék fogalommal vált, időtlen értékét az említett jó árnyak biztosították.

Nehéz lenne Breuer Marcelnek egy fél évszázadra kiterjedő építészeti alkotótevékenységét még csak közelítőleg is felsorolni. Szorítkozzunk ezért egy – talán szubjektívnek tűnő – áttekinzésre. Meg kell jegyezni, hogy Breuer világhírnevét elősegítette, hogy neves társakkal kezdett el dolgozni, s az is, hogy épületei megtalálhatók Svájcban, Franciaországban és az Egyesült Államokban. A svájci Alfred és Emil Roth építésszel együtt a Zürich melletti Doldertalban épített kétlakásos ház (1936) egy csapásra áttette Breuer hírnevét a berendezésről a lakóépületre. Néhány évvel később, a Walter Gropiusszal Amerikában épített családi házak ezt tovább erősítették. Ennek eredményeként Breuer tucatszámú családi ház tervezésére kapott megbízást a második világháborút követő évtizedben főként az USA keleti partjainál fekvő államokban. Valamennyit a tiszta térmértani kompozíciók, nagy ablakfelületek és a környező tájjal-kerttel való szoros kapcsolat is jellemzi (csakúgy, mint más jeles építésszel, köztük az ugyancsak Európából bevándorolt – kissé idősebb – Richard Neutra alkotásait). A tősgyökeres amerikai Frank Lloyd Wright, aki a Chicago környéki területek igényeihez igazodó modern nagypolgári családi házzal emelkedett világhírnévre, ez időben már többnyire jeles középületek tervezésével foglalkozott. Az építész a középületeknél bizonyíthat igazán. Ezért is fontos, hogy Breuer Marcel az 1950-es években a középületek tervezéséhez érkezett: a párizsi UNESCO-palota 1953 és 1958 között épült Y

VASÚTÁLLOMÁS

alakú nagy tömbjénél ő a meghatározó építész. Jeles szerzőtársai Zehrfuss és Nervi. Az ötvenes évek egyébként is Breuer alkotómunkájának zenitjét jelentik, ekkor épül a Szent János-kolostor és temploma (1953–1961) Minnesota államban és az Angyali Üdvözlés temploma North Dakotában (1954–1962). Mindkettő tornyánál Breuer szabadjára engedhette fantáziáját. Ugyanezekben az években létesült sok más műfajú középülete is: könyvtár, követség, gimnázium. Valamennyit a kompozíció jó aránya jellemzi, (nemkülönbön a továbbra is szép számban épült lakóépületeket). Az IBM kutatóközpontja (1960–1961) a komputer elterjedésének éveiben mintegy az elektronikai forradalom építészeti kísérőjeként épült. Az épület egymásba tolt két Y alakú tömbje a korábbi UNESCO-palotára emlékeztet. Fejlődés és változás ter-

mészetesen a szilárd elvi álláspont megtartása mellett is mutatkozik, Breuer életművében ezt bizonyára leginkább a vasbetonból készült elemek formálásánál figyelhetjük meg. A Connecticut államban épített Terrington üzem nagy előgyártott vasbeton elemei (1966) és a New York-i Whitney-múzeum oldalfalának ablaka (háttérben négyzet, elől trapéz) is erről tanúskodnak.

Breuer Marcelt nekünk, magyaroknak különösen meg kell becsülnünk. De úgy hiszem, emlékéet néhány sablonos értékeléstől meg kell tisztítanunk. Baranyában, magyarnak született. Nem a haza zavarta ki a nagyvilágba, hanem az a tény, hogy a Bauhaus-képzés technikai szinten nem ért fel az építészképzés műszaki követelményeihez. Megtisztelő, hogy 1968-ban a világ első építészei közé számítják, építészete a harmincas évektől az ötvenes évekig a nemzetközi élvonal közelében volt, három bútorkompozíciója kimagasló értékű, utólag mégis úgy tűnik, hogy több jó építész is működött a világban, akik ugyancsak megérdemelték volna ezt az elismerést, köztük több magyar is van. Nem szerepel az amerikaiak által jelölt 13 legjobb között (természetesen, mert aligha ismerték) Molnár Farkas, Forbáth Alfréd vagy Fischer József. Mindhárman legalábbis ugyanazon a szinten álltak, hasonlóan értékes épületeket alkottak.

Sokszor azzal vádolják a modern építészetet, főleg annak a harmincas években kibontakozó funkcionális és puritanizmusát, hogy szemlélete a politikai szélső baloldalt tükrözte, sőt jelentette. Ez sem egészen igaz, hiszen a harmincas években itthon és külföldön egyaránt számtalan jeles építész működött, aki nem kötődött sem a szabadkőművességhez, sem a baloldalhoz. Magyarországon sem. És úgy hiszem, Breuer Marcel sem. Bár biztos, hogy nem fordult szembe velük, ahogy a világhírű katolikus porosz – ez ritkaság – Walter Gropius sem. Breuer Marcel egy előadásának vezérgondolata az volt, hogy az építész munkája politikamentes és független a politikától. Bizonyára azokra a baloldali elveket valló építészekre gondolt, akik templomokat, mégpedig katolikus templomokat is, nagy számban terveztek: Le Corbusier Ronchamps kápolnája és Lyon melletti kolostora ezt alátámasztják. Úgy hiszem, Breuer Marcel az építészet politikamentességében mégis tévedett.

Ezt megerősíteni látszik, hogy Major Máté, a harmincas évek új építészetének egyik következetes alkotója és hirdetője csak

a második világháború után a hazai baloldal egyik vezető építész, támogatta díszdoktorátusát és írt róla könyvet (1970-ben jelent meg). Major Breuer Marcelban a harmincas évek funkcionista építészetének rendíthetetlenül következetes művészetét látta, a díszdoktorátus az építészeti irányzatnak, az akkor már újabb eszméktől döngetett korai funkcionalizmusnak szólt. Amit ennek az irányzatnak kétségtelenül jelesebb magyar képviselője Molnár Farkas hiába érdemelt volna meg jobban, ő 1945-ben a budai ostrom áldozata lett – még mielőtt a jobboldalra cserélt eszméiért felelősségre vonhatták volna. Igaz, Major Máté ezt sohasem rótta fel neki, ő elválasztotta a politikát az építész alkotó tevékenységétől, ahogy Breuer kívánta.

Breuer Marcel 1981. július 1-jén halt meg New Yorkban, ott temették el.

KUBINSZKY MIHÁLY

U: Gáspár G. Kécs
A: Breuer

VÁLASZTÁS UTÁN

+ 224
+ 07

A 2002-es választás váratlan eredményt hozott, a győztesek és a vesztesek számára egyaránt meghökkentő volt. A politikusok, elemzők, közvélemény-kutatók, választók meglepetése az eredményeket utólag már nem befolyásolta, de mindenképpen szerepet kap a helyzet további alakulásában, hiszen már a két forduló között beépült a politikai retorikába, és mozgósító erővé vált. A nemzetközi sajtóvisszhangból ugyancsak a meglepetés olvasható ki, még annak ellenére is, hogy annak alakításában a korábbi ellenzéknek, a világszerte túlsúlyban lévő liberális vagy „bal”-közeli médiakapcsolatoknak, pártpolitikai szimpátiáknak Magyarországot illetően gyakorta nagyobb szerepe volt, mint a valóságos folyamatok ismeretének. Itthonról úgy tetszik, hogy a külső szemlélő számára bármely ország esetében jószerével két dolog fontos: a gazdaság és a szélsőjobboldal politikai súlya. Sajátos képlet, de bárcsak tévednénk e sommás ítéletben...

Nos, a „magyar helyzet” (nem a „magyar kérdés”) elég nehezen volt kívülről értelmezhető. Példásan teljesítő gazdaság, tartosan az uniós átlag kétszerese körüli gazdasági növekedés, olyan dinamika, amelyet szeptember 11. után nem a visszaesés, hanem

a bővülési ütem csökkenésének problémája jellemzett, igen jó makrogazdasági, költségvetési adatok, gyorsan növekvő reálberek. Ilyen háttérrel a világon bárhol a kormány mandátumának meghosszabbítása várható: a papírforma tehát a kormány győzelmét ígérte. Eszerint első alkalommal fordult volna elő a rendszerváltás után, hogy valamelyik nagy politikai csoport a választóktól a második ciklusra is megbízást kap.

Azóta tudjuk: nem kapott. És azóta a jobbközép oldal támogatói azon rágódnak, hogy miért nem sikerült a győzelem. Ezen nem változtat az sem, hogy milyen gyanú támadt a választások tisztaságát illetően, milyen szavazatszerzési praktikákat írnak le a vesztesek, s hogy úgy vélik, történelmi igazságtalanság, hogy a baloldal alakíthat a nyár elején kormányt. De tudhatjuk: a népet bölcsnek csak a mindenkori győztesek tartják. S míg a vereségnek ezernyi okát tárják fel, a győztesek egyetlen okban találják meg sikerük forrását: hogy ők voltak a jobbak.

Négy éve arról elmélkedtek a legtöbbit az elemzők, hogy a parlamenti ciklusban a jobbközép csekély előnye mire lesz elég (pedig akkor még, minden kockázat ellenére is, az erőviszonyokat jelentősen befolyásolta, hogy a MIÉP nem a kormányt, hanem a posztkommunista balközép pártjait tekintette legfőbb ellenfelének). A mai, leegyszerűsödött pártviszonyok között a döntetlen közeli eredmény megannyi új problémát vet fel. Pedig azt hittük, már sikerült kipróbálni a parlamentáris demokrácia keretei közötti formációkat. A valóság erre az elképzelésre rácáfolt: kiderült, hogy az 1989-90-ben kialakított jogi keretek korántsem alkalmasak arra, hogy az akkor még nem kalkulálható ügyeket ezek között megnyugtatóan lehessen rendezni. (Erre egyébként már az 1998-as eredmények is utaltak: a jog nem készült fel arra, hogy a kormánynak lehet jobb- és baloldali ellenzéke is.)

*

A mostani eredmények önmagukban is új helyzetet teremtettek. De ennél nagyobb jelentőségű az a fordulat, ami a két választási forduló közt vált láthatóvá. Azt ugyanis nem hihetjük, hogy szűk két hét elegendő lett volna magához az átalakuláshoz. Ami látványosan megjelent, az a rendszerváltás folyamatában formálódott, s hirtelen feltörése azt jelzi, hogy a *polgári* Magyarország

öntudatra ébredése, erejének tudatosodása az elmúlt négy évben felgyorsult.

Nehéz elfelejteni azt az élményt, amit a kormány védelmében összesereglett jobbközép köztéri megjelenése jelent. Nemcsak a tömeggyűlések résztvevőinek, hanem azoknak is, akik úgy vélik, hogy a demonstrációk ellenük irányultak. E rendezvények példátlan érzelmi energiákat mozgattak meg: tizenhárom év telt el, amíg a rendszerváltás/változás ténylegesen társadalmi élmény lett.

E fordulattól a választásokon végül felülkerekedő baloldal szabályosan megrettent. De nemcsak a látványos tömegmozdulásoktól, hanem saját győzelmétől is. Nem csoda: nem szokott ahhoz, hogy *valóban demokratikus* feltételek között kormányozzon. Kiszemelt politikusainak pártállami praxisa nem sokban különbözik a demokráciában bő kétharmados többségben szerzett kormányzati tapasztalatoktól. Az a feladat, amellyel most kerülnek szembe, alapvetően új kihívást jelent számukra. Nemcsak a minimális parlamenti többség, hanem az ellenzék nagyobb társadalmi legitimitációja okán. Az a szimpátia, ami a szavazófülkékben fejeződik ki, eldönti, hogy ki fog kormányozni, de az, amelyik a szavazatszerző képességen kívül társadalmi mozgósító erővel bír, befolyásolja, hogy miként.

A választások eredménye és a választások körüli fejlemények azt jelzik: a hatalom szerkezetében a gazdasági, politikai, média-, stb. elemek mellett anakronisztikus módon mégiscsak figyelembe kell venni a *népszuverenitást*. Nem csoda, hogy a tömegdemokrácia szabályai szerinti győztesek oly kétségbeesve szemlélik a démosz megjelenését, és azt, hogy részt merészel kérni a közügyek alakításából. A (nemcsak politikai) hatalom régi-új birtokosai a politika utcára vitele miatt sóhajtoznak: náci, kommunista, maoista tömeggyűlésekre célozva. Teszik ezt annak a politikai tábornak közegéből, amelyik 1998-ban az utcák elfoglalásának stratégiáját is megfogalmazta, amelyiknek soraiban maoista tüntetésszervezők találhatók, amelyik csendestársi viszonyban áll azzal a párttal, amelyiknek kampányplakátján Kádár írhatta, életveszélyes fenyegetésekkel verbuvált résztvevőkkel földuzzasztott, 1957-es május elsejei tömeggyűlést idéző fénykép volt látható.

Eközben megfeledkeznek arról, hogy a 2002-ben Budapesten látott tömeggyűlések meghatározója nem a kormány politikai manipulációja, hanem a közakarát volt. A valóságban nem Orbán

Viktor hívta a Kossuth térre az ott 1956. október 23-án tüntetők létszámát több mint tízszeresen meghaladó tömeget, hanem a jobb-közép közvélemény nyomása okán kellett a miniszterelnöknek eleget tenni a megszólalását sürgető várakozásnak. Eközben az 1990-es taxis puccskísérletet nem számítva hamvába holt a baloldal valamennyi mozgósítási kísérlete.

Míndez az új kormány legitimációs komplexusát erősíti. Nem véletlenül elmélkednek a győztesek arról, hogy a választásokon látott példátlan aktivitás erős legitimitást ad nekik, hogy soha ennyien nem szavaztak egy olyan erőre, amelyik kormányt alakít. (Ámbár az új kormányban erős személyes képviselője lesz azoknak, akik emlékeznek száz százalékos körüli választási sikereikre.) A diadal perceiben azonban amiatt is szoronganak – legitimáció, óh! – hogy soha ilyen sokan nem szavaztak hatalomra kerülő kormány *ellen sem* Magyarországon.

Vagyis a politikai közvélemény nagyjából azonos táborokra oszlik. Két pólus körül csoportosul, lényegében annak megfelelően, ahogyan a két vezető erő elképzelte az elmúlt négy évben. Ennek nyomán meglepő, hogy a győztesek továbbra is vádként fogalmazzák meg: a Fidesz „megosztotta a társadalmat”, „kétfelé szakította az országot”. Eközben azt láthatjuk, hogy az MSZP sikeresen biztosította a baloldalon a maga hegemoniáját (magzati állapotában pusztítva el a szocdemeket, lenullázta a Munkáspártot, kivédte az Új Baloldal jelentkezését, s csírájában fojtotta el Demszky Gábor közép felé mutató látványosan bizonytalan kitörési kísérletét).

A jobboldal pedig még mindig nem mozdul együtt: Torgyán sikeresen tartotta távol híveit a szavazástól az első fordulóban, Csurka pedig önsorsrontó antipolitikájával úgy vitt el majd öt százaléknyi voksot, hogy a parlamentből kipottyantva még részleges és külső támogatást sem adhat már a legfőbb ellenfelének tekintett posztkommunista erővel szemben hatékonyan fellépni képes jobbközépnek...

*

Az ország politikai kettészakításának vádja sajátos politikafelfogásra utal. Ideálképként egy olyan homogén politikai struktúrát feltételez, amelyből hiányoznak az egymástól különböző áramlatok,

amely nélkülözi a politikai verseny fogalmát, amelyben csak egyetlen alternatíva van. (Ezt egyébként Horn Gyula és Göncz Árpád, némi tónuskülönbséggel, de egybehangzóan állította 1998 előtt!) Pedig a demokratikus politikai-ideológiai élet szerves része, a demokratikus politikának kifejezetten kötelezettsége, hogy együttesen több alternatívát vessen fel, és azok ütközésének lehetőséget biztosítson. Ebben a tagoltságban, ami a demokratikus politikai élet sine qua nonja, megosztottságot, kiküszöbölendő problémát látni, azt ilyenként interpretálni és így kampányelemmé tenni elsősorban a demokrácia természetéről való alapvető ismerethiányról tanúskodik. Ez pedig semmivel sem kisebb probléma, mintha a célkitűzés kifejezetten diktatórikus hajlamok kifejezése lenne.

A kormányerővé vált baloldal az Orbán-kormány elleni négyéves kampány során folyamatosan hangoztatott vádjai azonban nemcsak a politikai szféra kettészakításáról, hanem az ország megosztásáról szólnak. Noha e vádat meggyőző bizonyítékok nem támasztják alá, tudjuk, hogy amennyiben valamit sokszor és sokan elmondanak, előbb-utóbb a valóság erejével hat. Ha sokszor és lényegében kizárólagosan azt hallja a közvélemény a nyolcvan-kilencven százalékos médiahatalmat birtokló baloldaltól, hogy a Fidesz agresszív, veszekedős, egyeduralomra törő párt, amely korlátozza a sajtószabadságot, akkor nem azon csodálkozik, hogy miként lehetséges, hogy mindenhol azt hallja, amit – hanem az a kép alakul ki benne, amit ki akarnak alakítani. És egyre kevesebben kérdeznek vissza, hogy miként veszekedhet csak az egyik oldal, hogy volt-e egység a szakadás előtt, hogyan és miként lehetséges olyan megosztottság, amelyben csak az egyik fél szakított...

A baloldal, mikor általánosságban beszél a kettészakításról, döntően megfoghatatlan, sokszor ködös ideológiai-politikai-érzelmi érveket sorakoztat fel. A vádak elsősorban a demokrácia csorbításáról, az ellenzéki jogok, lehetőségek megcsonkításáról, egészségpályás letámadásról, militáns hangnemről, félelemgerjesztő stílusról szólnak. Ehhez az alaprétteghez járultak a közpénzek elherdálásáról, a klientúraépítésről, a magánéletbe történő beavatkozásról, a szomszédügyi politika feszültségkeltéséről, EU-ellenességről szóló tételek. Végül mindez kiegészült némi szociális demagógiával: nyugdíjasok elvett milliárdjairól, a jövedelmi különbségek növekedéséről, a szegénykérdés elhanyagolásáról,

a szegények rovására támogatott gazdagokról, a nélkülöző családokba született gyerekek „büntetéséről”.

E vádak elterjesztése, beépítése a magyar politikai közvéleménybe veszedelmes folyamatokat indított meg. Szinte kivétel nélkül olyan érzelmekre, reflexekre hatott, amelyek a magyar társadalomban erősen élnek, és jelentős részben a diktatúra konszolidált korszakához kötődnek. Szinte minden elemük (egység, szociális igazság, esélyegyenlőség, demokratikus elkötelezettség, regionális stabilitás, EU-integráció) olyasmire utal, amely a magyar társadalom számára fontos, de ezek valós tartalmáról igen kevés ismerete, még kevesebb élménye van. Ugyanakkor maguk a hívószavak világszerte elfogadott értékek megnevezésére szolgálnak. Ha tehát valamely politikai erőről bebizonyosodik, hogy ezeket elutasítja, akkor kikerülhet a politikai elfogadottság köréből, politikai legitimitása egészében kétségbe vonható. E roppant egyszerű logika mentén folyt a kiszegedések diszkreditálása, ennek jegyében vált nemzetközi méretekben is közéleti mumussá a MIÉP, s hol intenzíven, hol kissé fáradtabban ennek jegyében folyt négy éven át az Orbán-kormány elleni negatív kampány. A megosztottságról szóló kijelentések reálfolyamatokban való értelmezetlensége nem véletlen, és a baloldal e kampány jegyében elért választási győzelme hosszabb távon veszélyessé válhat a győztesekre nézve is: az ismerethiányra nem épülhet tartós legitimitáció.

A valóságban az Orbán-kormány törekvései között szerepelt az 1994-98 között kialakult társadalmi szakadékok csökkentése. Mert nem egyetlen törésvonal mélyült el korábban, hanem több is. Nem csupán a szegények és a gazdagok közti távolság volt aggasztóan nagy, nemcsak a munkanélküliek és az aktív dolgozók helyzete különbözött egymástól, hanem pl. a gyerekes és a gyermektelen, a kis- és a nagycsaládosok, a régebben és újabban megállapított nyugdíjakat kapók, a vámterületi és a vámszabad-területi cégek lehetőségei, a köz- és a versenyszférában dolgozók, a nyugati és a keleti megyékben élők jövedelmi viszonyai, esélyei között is ijesztő különbség alakult ki 1998-ra. És itt említhetjük meg azt a szakadást is, ami a Magyarországon és az azon kívül élő magyarok lehetőségei között tapasztalhatóak. Ha közelebbről vizsgáljuk az Orbán-kormány társadalom- és nemzetpolitikáját, akkor azt láthatjuk, hogy a megosztás és a kettészakítás vádjával szemben működésében kifejezetten a társadalmi és gazdasági integrációt segítő törek-

vések domináltak. Sorolhatjuk: a legkisebb nyugdíjak kiemelt növelése, a családtámogatási rendszer, a tanulás segítése (tandíjügy, diákhitel, egyetemi integráció, az államilag finanszírozott helyek számának növelése, cigány fiatalok ösztöndíja, aprófalvak iskoláinak megőrzése stb.), a vámterületi gazdaság segítése (bizony, az autópálya-építés módja is!), a minimálbér kiugró emelése stb., de ezt a folyamatot erősítette az infláció csökkentése és a fekete gazdaság visszamaradása is.

Ez az integrációs politika jelentős sikereket hozott, és a polgári oldal látványos megerősödésében döntő szerepe van. Olyannyira, hogy a megosztásról szóló baloldali vádak (indirekt módon) éppen erre utalnak. A rendszerváltást követően döntően a késő- illetve poszt-kádári szervezetek által meghatározott módon indult meg a piacgazdaság kiépülése. Eközben a modernizációs folyamatokat elsősorban a világcégek, a nyugati tőke működése generálta, miközben a társadalom és a mentalitás feltűnően átalakult. Ami természetszerűleg azt is jelentette, hogy a korábbi hatalmi hálókon kívüli erők konkurenciája megerősödött, évtizedes monopóliumok érdekeit sértő versenytársak jelentek meg mindenfelé – beleértve néhány, egyelőre változatlanul mérsékelt tömegbefolyású ideológiai termelő, véleményformáló kört is (egyházak ilyen megnyilvánulásai, Terror Háza, Heti Válasz, Info Rádió, felsőoktatási műhelyek stb.).

Markáns elmaradás elsősorban a médiában mutatkozik, s ez a magyar demokrácia súlyos tehertétele. A visszajelzésekből ítélve a magyar médiáról a külvilág roppant keveset tud (és azt is rosszul). Egy tagolt, plurális világban aligha tudják elképzelni, hogy egy alkotmányosan demokratikus társadalomban miként lehetséges a média kiegyensúlyozatlansága. Úgy gondolják, hogy az állami beavatkozás lehet a legfőbb akadálya a tájékozódás szabadságának. Valóban nehéz elképzelni, hogy egy pártpolitikai viszonyait tekintve lényegében kiegyensúlyozott társadalomban, a közvélemény fele balliberális, fele konzervatív irányultsága mellett a sajtóviszonyokat 85–90 kontra 10–15 százalékos megosztás jellemzi. Ennek ismeretében elmondható, hogy a társadalom törésvonalai között fölsorolandó az a szakadás, amely a közgondolkodás és a média politikai szimpátiája, elkötelezettsége között húzódik.

A rendszerváltozás azt jelenti, hogy lassanként a szavak jelentése is átalakul. Esetünkben arra volna szükség, hogy a szavak visszanyerjék eredeti, valóságos jelentésüket. Azt, amit egy-két nemzedék gondolkodását (így nyelvét is!) nyomorító diktatúra torzított el. Négy évvel ezelőtt egyebek közt azzal magyaráztam a polgári erők győzelmét, hogy lassanként visszavették a nyelvi tér fölötti uralmat. Ezt nincs okom érvénytelennek tekinteni, de akkor nem figyeltem arra, hogy mekkora szerepet játszott az akkori kormányváltásban a „protest”-szavazók támogatása. Protestszavazók most is voltak, elegendően ahhoz, hogy ismét kormányváltás következzen, de a két választási forduló között hihetetlen dolog történt. A baloldali kormányzás lehetősége már a második fordulóra előhívta a még kormányra sem került erőkkkel szembeni protest-szavazókat.

Ez azonban nem volt elegendő az első forduló eredményeinek visszafordításához. A dolgok természetéből adódóan a tényleges ellenzék a Magyarországon oly jellemző „örök-ellenzéki séget” egészében sikeresen használta fel. A baloldal a legtudatosabb módon és sikeresen törekedett a protest-szavazók megnyerésére, aktivizálására. Ideológiát is adott nekik, az 1994-ben látotthoz hasonló elszántsággal állította őket maga mögé. Akkor a parlamentben hetven százalék körüli támogatást biztosított a maga számára. Most épphogy átlépte az ötven százalékot. Akkor (a maga logikája szerint) joggal mondhatták magukról a győztesek, hogy „kormányváltó” hangulat uralkodott az országban, hogy a túlnyomó többség velük volt. A kisebbség agyonalázva hallgatott. Az akkori kormányalakítóknak ez a maguk mögött érzett „egység” mámorát adta.

Ez az élmény hiányzik most nekik. Emlékezhetünk: négy éve általános eufória fogadta a kormányváltást. A Fidesz népszerűsége a választások 25-30 százalékáról 50-55 százalék körüli magaslatra emelkedett. Ez most aligha következhet be: úgy tűnik, ami hiányzik az új kormányoldal legitimitásából, az megvan az új ellenzék oldalán. Arról nem is beszélve, hogy az alkotmány szerint egyenlő értékű szavazatok a társadalom működésének rendszerében korántsem jelentenek egyenlő érdekérvényesítő képességet, társadalmi befolyást. S bármennyire is ellene mond a demokrácia kényesen védelmezett normáinak, nagyon álszent dolog volna azt állítani, hogy a kvalifikáltabb polgári szavazók politikai állásfoglá-

lása a voksolások közti időszakban is azonos értékű a leszakadt rétegekhez tartozókéval. A győzteseket egy ilyen, a szavazótáborok eltérő szociális összetételéből adódó legitimitási deficit is sújtja.

A most hatalomra kerülő kormány helyzete ezért fölöttébb kényes, különösen, ha Orbán Viktor négy évvel ezelőtti kormányának a parlamenti többséget meghaladó legitimitásával vetjük össze. A mostani kormányalakítók érzik, hogy győzelmük ellenére sem lett igaz a *Velünk az ország!* választási szlogen. Nemcsak azért, mert *nincs velük*, hanem azért, mert a kijelentésben szereplő *mi*, mint csoport is definiálatlan. Kikkel *van* (nincs!) az ország? A kérdésre fölöttébb nehéz helyes választ adni. A kampánylogikát figyelembe véve persze kézenfekvő az a válasz, hogy az MSZP-vel. De az e nevet viselő párt csak az SZDSZ néven ismert fiáláléval *együtt* győzött, nélküle nem tudna kormányt alakítani. Medgyessy már *eleve* közös jelölt volt, így győzelmi ünnepet ülő szocialisták *eleve* több érdekcsoport politikai képviselőjére vállalkoztak – de erre emlékezhetünk 1994–1998 közti működésüket föl idézve is. Ennek nyomán bizonyos: a sokat emlegetett szakadás, amely a két nagy politikai tömb között látszik húzódni, de a baloldali győzelemmel hamarosan világossá válhat: a most kormányzó erővé vált tömböt is megosztja egy törésvonal. Ezért aligha az Orbán-kormány a felelős: természetes, hogy egy ország életét, politikáját nem a politika felszínének jelenségei által kialakított tagolódás, hanem strukturálisan létező tömbök befolyásolják. Érthetetlen (illetve nagyon is érthető!), hogy miért nem ejtenek szót erről a balliberális konglomerátum elemzői, stratégiái!

Az új kormányerőket tagoló, ellenzéki pozíciójukban idáig kevésbé látható, de nehezen áthidalható szakadékok közül a legfontosabb az, amely a szociális-érdekvédők és a neoliberais gazdasági technokraták közt húzódik. Hogy a tömb mögötti fél ország melyikükkel van, azt maguk sem tudják. Ilyenformán Medgyessy Péter azon hangzatos bejelentése, hogy ő nem kétszer öt-, hanem tízmillió magyar állampolgár miniszterelnöke óhajtana lenni, igencsak jámbor óhajnak tűnik. (Függetlenül attól, hogy a Magyar Köztársaság miniszterelnöke a dolog természetéből adódóan mindenkor a Magyar Köztársaság valamennyi állampolgárának miniszterelnöke.) A kormányzás hamarosan jelentkező fő problémája lesz, hogy a Medgyessyből kormányfőt csináló érdekcsoportok hogyan viszonyulnak egymáshoz. Sajátos birkózás kezdődik,

ami már a koalíciós egyezkedések során is érzékelhető: a kormány politikája kétszer két és fél, vagy négy és fél plusz fél millió állampolgárt reprezentál-e, s nagy kérdés, hogy egyáltalán az oldalán álló ötmilliót össze tudja-e fogni... A kormányfő (miközben nála jobban senki sem tudhatja, hogy pozícióját nem önmagának, hanem egy kivételes helyzetnek köszönheti) érezheti, hogy azok is csak részben vannak mögötte, akik a miniszterelnöki székbe segítették. Személye alkalmas volt a rivalizáló csoportok közti feszültség elfedésére, de nem rendelkezik elég autoritással ahhoz, hogy megőrizze az elfogadásában megjelent erőegyensúlyt. Hogy mit jelent a saját politikai karakter érvényesítése, azt ugyanennek a közegeknek a belső versengésekben elbukott egyik kiszemeltje, Németh Miklós bizonyította – még 1989–90-ben. Őt is bábnak szánták, de képesnek bizonyult arra, hogy kiválasztói meglepetésére és csalódására maga határozza meg és meg is találja saját szerepét...

Ilyen fordulatra most aligha számíthat bárki, a hatalomgyakorlás mai technikai szintje ezt éppen úgy kizárja, mint Medgyessy egyénisége. Abból, hogy ő volt a legkevésbé elutasított jelölt, még nem következik, hogy valóban képes integrálni az egymásnak feszülő erőket. A kormányzás során (inkább előbb, mint utóbb) bizonyosan változnak az erőviszonyok (nem feltétlenül a parlamentben, de a kormányzó pártok hátterében!) s ez nagyon könnyen a miniszterelnök lecserélését válthatja ki.

Mr. Zechan Péter Krimthideu

341. 131

GÁSPÁR G. JÁNOS

Szefy Zoltán

ÚJ BIZTONSÁGPOLITIKAI KÖRNYEZETÜNK KIHÍVÁSAI

TEKOR

A világ megváltozott. A terrorizmus első számú biztonságpolitikai kihívássá lépett elő. Ezt emelte ki szinte minden előadó a budapesti központú Centre for EuroAtlantic Integration and Democracy (Euroatlanti Integrációs és Demokrácia Központ) létrejötte utáni első nemzetközi rendezvényén. Nancy Brinker, az Egyesült Államok magyarországi nagykövete asszonya előadásában kifejtette, szeptember 11-e legnagyobb tanulsága, hogy senki sincs teljes biztonságban, mindenkit fenyegethet a terrorizmus rémál-

ma. Ez a sokk globális válaszra készítette az összefogó nyugati civilizációt, hiszen Amerika hagyományos szövetségesei mellett újabb államok is részt vállaltak a terrorizmus kihívásaira adandó válaszok megfogalmazásában. Ebben az összefogásban Magyarország is segítséget nyújt az Egyesült Államoknak. A nagykövet asszony méltatta a pénzmosás és a szervezett bűnözés ellen irányuló legfrissebb magyar törvényeket. Nancy Brinker szerint a terrorszervezetek elleni harcot nem lehet nemzeti határok közé szorítani, hanem globálisan kell megvalósítani. Az USA nem kíván a belügyekbe beavatkozni, de meghívásra szívesen segíti a terrorizmus elleni harcban részt vevő szakemberek kiképzését. A legfontosabb tennivalók közé sorolta a nagykövet asszony a tömegmegsemmisítő fegyverek fölötti teljes kontroll megvalósítását és a terroristák lehetőségeinek visszaszorítását. Ebben a folyamatban kiemelte, hogy Bush elnök nyilatkozatainak tükrében akár Jemenben, akár a Fülöp-szigeteken sor kerülhet a nemzetközi terrorizmusellenes koalíció következő beavatkozására.

Klaus Naumann (Németország), a NATO Hadügyi Bizottságának volt elnöke a *Transzatlanti kapcsolatok és a NATO jövője szeptember 11-e után* címmel mutatta be a jelen helyzet jövőbemutató kihívásait. Kijelentette, hogy a NATO jelenleg az egyetlen működő, biztonságot és védelmet nyújtani képes szövetség Európában, sőt, a terrorizmus kihívásaira adott válaszok révén de facto globális szövetségé szélesült. A kialakult új helyzetben mindenképp szükség van a védelempolitika újraértelmezésére. Naumann véleménye szerint a kulcskérdés, hogy a jövőben a nyugati civilizáció képes lesz-e a modern fegyverek nyújtotta megfélemlítés által visszaszorítani a terrorizmust, hiszen az ellen a diplomácia fegyvereivel lehetetlen felvenni a harcot. Ehhez szükség van a NATO változására is. Ki kell építeni a kapcsolatokat Oroszországgal, igyekezni kell bevonni a NATO egyes döntéseibe és akcióiba. A konfliktus-megelőzésre, tehát a sokkal hatékonyabb hírszerzésre, az emberek és eszközök jobb kihasználására, a nemzetközi együttműködésre kell koncentrálni. Ezzel párhuzamosan felül kell vizsgálni a NATO-tagállamok védelmi berendezkedéseit, több lehetőséget kell teremteni a koordinálásra és a jobb felhasználhatóság megteremtésére. Ez együtt járhat az NGO-k, a civil szervezetek és a hadiipar törekvéseinek összehangolásával és a tervezésbe történő bevonásával. Naumann kifejtette azon véleményét,

hogyan az ún. „transatlantic link” csak Európa technológiai és tervezési felzárkózásával, a K+F feladatok messzemenő összehangolásával és az európai gyorsreagálású erők mielőbbi életképessé tételével erősíthető tovább. Meg kell találni azokat a komponenseket, amelyekkel az európai haderők és védelempolitika hozzájárulhat a NATO egészéhez (pl. AWACS, közös európai tengerészet létrehozása, cirkálórákéták telepítése tengeralattjárókra stb.). Az Egyesült Államoknak pedig fel kell ismernie, hogy Európát be kell vonnia döntéseibe.

Robert Hall (Egyesült Királyság), a Global Forum for Law Enforcement and National Security projektigazgatója, négy gondolatkört vázolt fel, melyek szembenállása és egymással való összefüggése jelenleg meghatározza a biztonságról alkotott képünket: a nemzeti és globális biztonság, a centralizáció és a decentralizáció, a hír és a bizonyosság, valamint a köz és a magánszektor. Előadásában bebizonyította, hogy ezek a területek egymást kiegészítő modulok. Globális védelem nélkül nincs nemzeti biztonság sem, a mai kihívások, melyek közül a terrorizmus csak egyetlen, nem ismerik immár a nemzeti határokat. Az etnikai villongások, a drog- és fegyvercsempészet, a korrupció, a pénzmosás és a tömeges migráció nem csak egy országot fenyegetnek, és nem is oldhatók meg egyedül. Ezért szükség van bizonyos fokú centralizációra, a megoldások központi kivitelezésére, míg minden ország belső védelmét már önállóan, saját belső elvárásainak megfelelően oldhatja meg. A közös cselekvéshez szükség van a hírszerzés megújítására, a szorosabb információcserére, hiszen beavatkozásra csak bizonyosság esetében kerülhet sor. És nem elégséges a közigazgatás központi felügyelete, hanem az erőfeszítésekbe be kell vonni a magánszektor, a gazdaságot is. Az állam nem teremtheti meg a magánkikötők és magánrepterek, a szállítmányok és szolgáltatások teljes ellenőrzését, itt szükség van a privát szektor egyértelmű állásfoglalására és beavatkozására.

Dr. Magnus Ranstorp (Egyesült Államok), a St. Andrews University Terrorizmus- és Politikai Erőszak-tanulmányok Központja igazgatóhelyettese *A moszlim extrémizmus fenyegetéseiről* szöveget. Bevezetőjében a demográfiai kihívásokra, a már be is következett krízishelyzetekre és szociális katasztrófára hívta fel a figyelmet. A globalizáció körülményei, a világfalu kiszélesedése között ezek

HAJNALI GANGESZ

az események már nem marginális katasztrófák, hanem potenciális veszélyforrások. Ranstorp véleménye szerint a terrorizmus elleni háborút nem lehet megnyerni. Akármilyen hosszú ideig is tartsanak a közös erőfeszítések, a terrorizmust nem lehet megszüntetni, csak visszaszorítani, mozgásterét leszűkíteni. A döntéshozóknak tisztában kell lenniük azzal, hogy például az Al-Kaida terroristahálózat túl fogja élni Oszama bin Ladent, és a palesztinok Arafat nélkül is folytatják küzdelmüket. Meg kell előzni a háború átterjedését a nagyvárosokba, és igyekezni kell saját állásaiából kiszorítani a terroristákat. Fel kell göngyöltetni a nemzetközi szervezett bűnözés, a pénzmosás, a fegyvercsempészet és a terrorizmus összefonódásait, meg kell előzni egy esetleges második szeptember 11-ét. A pszichológiai hadviselés előnye a terroristák-

nál van, addig a terrorizmusellenes szövetség tagjainak ki kell aknázniuk a technikai és emberi hírszerzés előnyeit, a fegyverek nyújtotta segítséget, és minél előbb tovább kell lépniük a harc következő lépcsőfokára.

David Venn nyugállományú dandártábornok (Egyesült Királyság), az angol székhelyű Control Risk Group alelnöke *A gazdasági veszélyelemzés szerepét* mutatta be. Elemezte, hogy a terroristák is felvállalnak egyfajta morális pozíciót, számukra a cél szentesíti az eszközt és ennek rendelnek mindent alá. Éppen ezért nem eszement klinikai esetek, hanem egy, a „normál állampolgár” felfogásától eltérő, de pszichológiai álláspontjuk alapján nagyon is célszerű és megvalósítandó tervük van. Sokuk számára a mártírság jelenti a lét kiteljesülését, a földi életet követő valóság zálogát. A terrorizmus pedig eszköz a tervek megvalósításához. A mindennapokat, a gazdasági életet, sőt ezen túlmenően a közrendet fenyegethetik a nacionalista, szecesszionista, földrajzi elszakadást kívánó szervezetek, a vallási és ideológiai csoportosulások, a nihilisták, anarchisták és szélsőbalos kommunisták. Mindezek a csoportosulások gyakran osztódással szaporodnak, és, mint azt Észak-Írország példája bizonyítja, ahol sikerül egy részükkel békét kötni, ott gyakran még elszántabban jelentkeznek ennek az ellenzőik. A terrorista cselekményeket végrehajtó csoportosulások igyekeznek kihasználni a modern társadalmak sebezhetőségét és számos lehetséges célpont szimbolikus jelentőségét. A gazdasági szektor szereplőinek ilyen körülmények között fel kell mérniük, hogy ki vannak-e téve fenyegetéseknek, üzleti szempontból elfogadható-e ez a veszély, és készek-e felvállalni annak következményeit.

Michael Boettcher (Egyesült Államok), a CNN helyszíni tudósítója, számos tényfeltáró riport, köztük a Berlini Fal leomlását és az Öböl-háború viszontagságait bemutató sorozatok szerzője „Az Al-Kaida és a tömegpusztító fegyverek: a valóság” címet viselő előadása során bemutatta, milyen dokumentumokra bukkantak a terrorizmus elleni harc során. Kézikönyveket, több száz példányban lemásolt útmutatásokat találtak a különböző afganisztáni kiképzőtáborokban. Ezekben nemcsak az „egyszerű csőbombák” gyártását írták le lépésről lépésre, hanem vegyelemzéseket, a kémiai és biológiai hadviselés alapjait okították. Sőt: ismertették a nyugati országok fegyvertípusait, a hírszerzésük működését és ezek kijátszásának lehetőségeit. Boettcher mindebből arra a következtetésre jutott,

hogy a terrorista szervezetek nagyon is tisztában vannak ellenfelükkel. Éppen ezért nem meglepő, hogy az amerikai támadások megindításának pillanatában számos kiképzett Al-Kaida-harcos Iránon és Libanonon át eltűnt, és máig nem sikerült nyomukra bukkanni. Egy elfogott terrorista birtokában például 17 különböző személyi igazolványt és 35 hitelkártyát találtak! Többen pedig a jelek szerint már szeptember 11-e előtt a Seychelle-szigetekre távoztak, amely a legfrissebb vizsgálatok szerint a gyémánt- és drogcsempészet és fekete-piac egyik központja. Boettcher utalt kutatásaira, mely szerint az Al-Kaida itt mosta volna tisztára a drogkereskedelemből származott pénzeit és vásárolt rajtuk gyakran részvényeket. A terroristák kihasználják a globalizáció eszközeit, hangzott el nem először a konferencia során, ezért meg kell előzni, hogy saját vívmányainkat fordíthassák ellenünk.

Daniel J. Petrosky altábornagy, az Amerikai Egyesült Államok Európai Parancsnokságának vezérkari főnöke *Az új fenyegetésekre adott katonai válaszokat* mutatta be. Véleménye szerint egy széles körű nemzetközi összefogás eredménye a megvalósult terrorizmus elleni küzdelem. Ezt bizonyítja, hogy az Afganisztán körül állomásozó 102 hadihajó alig fele amerikai. Ugyanakkor az Egyesült Államok politikai és katonai vezetőinek mindent meg kell tenniük, ami az ország érdekeit elősegíti, és amiről úgy vélik, hogy helyes. Ebben a folyamatban természetesen szívesen látják az „európai barátok” önkéntes segítségét és felajánlásait. Éppen ezért az USA számít szövetségesei és barátai együttműködésére.

Az együttműködés lehetőségeit ecsetelte Simonyi András, Magyarország első NATO-nagykövete, a CEID alapító tagja. Előadásában megvonta az elmúlt három év tanulságait, kimutatta, hogy a folyamat sikere kézzelfogható, igaz, a három új tagállam még messze nem teljesítette minden házi feladatát. Ebben közrejátszott a túlvállalás mellett a tagállamok pontos katonapolitikai terveinek hiánya is. Nem szabad elfelejteni, hogy ezek az államok még az átalakulási folyamat közepén tartanak csak, és kormányszataik látnak fontosabb feladatokat is, mint a hadügyi költségvetés növelése. Ugyanakkor reflektálva Burns nagykövet szavaira, Simonyi is kifejtette, hogy a NATO-bővítés folyamata nem állhat meg, Prágában az arra felkészültnek ítélt további országokat kell meghívni a szövetségbe.

Hasonló módon nyilatkozott Marek Kuberski, a Lengyel Külügyminisztérium Biztonságpolitikai Főosztály védelempolitikai szekciójának vezetője. Kuberski részletesen bemutatta a lengyel erőfeszítéseket a szeptember 11-i tragédia után, és kiemelte, hogy az Egyesült Államoknak nyújtandó segítség önkéntes felajánlásával és a terrorellenes globális szövetségben való részvétellel Lengyelország bizonyította képességét, hogy hozzájáruljon az európai béke és biztonság terének megteremtéséhez.

Radek Khol, a cseh Nemzetközi Kapcsolatok Intézete Biztonságpolitikai Központjának igazgatója kiemelte Csehország aktív szerepvállalását NATO-tagsága óta, és ismertette azokat a térségben egyedülálló válaszokat, amelyeket a Cseh Köztársaság adott a szeptember 11-i kihívásokra. Khol bemutatta, hogy részben már megvalósult a cseh hadsereg professzionális alapokra helyezése, hiszen törvény írja elő a profi hadseregre történő áttérést. Véleménye szerint a térség államainak csak ez jelentheti a megoldást, és ezzel együtt szükséges a hadügyi költségvetések bizonyos fokú emelése, annak a résnek a bezárása, amely az USA és az európai partnerek hadügyi költségvetésében mutatkozik.

Joseph G. Garrett nyugállományú vezérőrnagy (Egyesült Államok) elemezte *A jövő szövetségének küldetéseit és technológiáját*. Előadásában kifejtette: éppen a növekvő feszültségek közepette csökkennek az európai hadikiadások, pedig sikereket csak a technológiai fejlesztés és annak megfelelő alkalmazása révén lehet elérni. Az Egyesült Államok hadi költségvetésének 15 százalékát fordítja kutatásokra, Európa ennek csak töredékét. Ezzel magyarázható, hogy az USA elszakad szövetségeseitől, és messze megelőzi őket fejlődésében. Pedig minden állam morális kötelessége, hogy katonáit a legmesszebbmenőkig megvédje. Ehhez szükséges a legmodernebb technológia: a kommunikációs műholdak, a fokozott hírszerzés, az egyes katonák technikai felszerelése, a lézervezérelt bombák (az Öböl-háborúban a bevetett fegyverek 3,5 százaléka, Koszovóban 33,5, míg jelenleg Afganisztánban 60 százaléka tartozik ebbe a kategóriába). A megfelelő technológia segíthet megtalálni, felderíteni és megelőzni a lehetséges kihívásokat.

Christopher Donnelly (Egyesült Királyság), a NATO-főtitkár különleges tanácsadója, aki immár 12 éve tölti be ezt a pozíciót, arról beszélt, hogy *Hogyan készítsük fel a NATO-t következő küldeté-*

seire. Kijelentette, hogy ma nem tudhatjuk, mit is hoz a jövő biztonságpolitikai környezete. Alig tíz évvel ezelőtt a biztonság és védelem kifejezések szinte azonosak voltak, mindkettőt a nagy létszámú, nemzeti területen állomásozó hadseregek biztosították. Ma összetettebb a kép, és a kialakult új nemzetközi környezetben a különbözőség egységét kellene megteremteni. Három nagy kihívás előtt áll a NATO: az előzetes, fenyegetést kivédő önvédelem előnyben részesítése a védelmi reakciókkal szemben; a mások által nyújtott segítség befogadóképességének megteremtése; másoknak nyújtandó segítség feltételeinek megteremtése. Ebben a folyamatban a NATO-bővítést folytatni kell, növelni kell a szövetségesek közötti kapcsolatokat, és felül kell vizsgálni a kapcsolatokat Oroszországgal, Jugoszláviával és Fehér-Oroszországgal.

A NATO mellett a jövő kihívásaira adott válaszok kidolgozásában fontos szerepet kell játszania az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikájának, mondta Sandy Johnston, az Egyesült Királyság EU-képviselőjének védelmi tanácsadója. *Az európai védelem kialakulására és a NATO-hoz fűződő kapcsolatok* előadásában. Johnston szerint az elmúlt években tapasztalható gyors előrehaladás már az intézményi háttér megteremtésében is jelentkezik, sőt sor került két, a képességek megajánlását koordináló és az önkéntes felajánlásokat összefoglaló konferencia megszervezésére is. Az egyes hadügyminiszterek legfontosabb kihívása a közeljövőben, hogy saját kormányukban több pénzért lobbizzanak. Emellett szükséges a hadiipar ágazatainak jobb együttműködése és a védelmi kiadások hatékonyabb elköltése.

Gyarmati István nagykövet, a New York székhelyű East-West Institute alelnöke „Oroszország jövőbeni együttműködése a szövetséggel” címmel fejtette ki, hogy Oroszország nem domináns hatalom, de nem lehet harmadik világbeli országnak sem tekinteni. Ezért mindkét félnek változnia kell: a NATO-nak felelnie kell tudni az érkező kihívásokra, míg Oroszországnak tudnia kell együttműködni. A NATO-nak fel kell ajánlania Oroszországnak a perspektívát, hogy megfelelő transzformációs folyamatok után egy lehet a tagok közül! Most történeti lehetőségünk van rá, hogy a NATO és az EU orosz kapcsolatainak alakításával továbbvigyük a reformokat és megerősítsük a különleges orosz demokráciát.

A konferencia záróelőadását Prof. Dr. Stephen Sloan egyetemi tanár, terrorizmus-szakértő tartotta arról a kérdésről, hogy vajon „A terrorizmus az új világméretű fenyegetés?” Röviden visszatérintett a modern terrorizmus kezdeteire, melynek egyik indítóeseményeként az 1972-es müncheni olimpián történeteket emelt ki. A második szakasz kezdetét 1995. március 20-ával datálta, amikor a tokiói metróban kísérelt meg egy szekta tömegpusztítást végbevinni, míg a harmadik fázis nyitóakkordja szeptember 11-e volt. A kérdés csak az, hogy a negyedik fázis, a kémiai-biológiai-nukleáris terrorizmus is valóra válik-e? Elegendőek lesznek-e erőfeszítéseink, hogy megakadályozzuk ezt a rémálmot? Ebben csak egy lehetséges út van: az erőszak ördögi körét csak a fiatal generáció megfelelő szocializációjával, a nyitottság és optimizmus terjesztésével lehet megtörni. Megelőzni, és nem reagálni! Ez volt a kétnapos, nemcsak érdekes, de informatív és gondolkodásra ösztönző rendezvény talán legfontosabb gondolata. A rendkívül jól megszervezett, világszínvonalú szakembereket felvonultató két nap során a részt vevő szakértők és érdeklődők impulzusokat kaphattak, merre vegyék az irányt, milyen kihívásokra koncentrálnak, és milyen lehetőségek nyílnak meg az új biztonságpolitikai környezetben.

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN

9 + 209 M: Szabó A. Ferenc

MÉG EGYSZER FÜR LAJOS KÖNYVRŐL

A hazai történelmi demográfiai kutatások korszakos jelentőségű eredménye született meg az elmúlt esztendőben Für Lajos: *Magyar sors a Kárpát-medencében. Népesedésünk évszázadai 896-2000* című, a Kairosz Kiadó által gondozott monográfiája megjelenésével. A nagyszabású szintézis összefoglalta a magyarság egykori és mai népesedésével foglalkozó nézeteket és tényeket, s kísérletet tett demográfiai fejlődésünk jövőbeli lehetőségeinek a felrajzolására is. Kápolnai Iván írása (Magyar Szemle 2002. 3.-4. sz.) a könyvről nem elégedett meg az ismertetéssel és a bírálattal, hanem amint címéből is kiténik, (*Kiutak a magyar népesedési tragédiából*) vitatta tudós kollégája alapkoncepcióját, amely a ma-

gyarság demográfiai aláhanyatlásának legfőbb okát a tragikus történelmi csapásokban találta meg és a magyarság belső megújulására vonatkozó lehetőséget csupán vágyalomnak minősítette.

Az utóbbival a recenzens, mint lehetséges alternatívával foglalkozik és Franciaország, Hollandia valamint Lengyelország demográfiai megújulását hozza fel példaként. Megfelekedezik arról, hogy *egyik ország sem belső megújulásnak* köszönhette népességszámának jelentős gyarapítását. Franciaország az elmúlt évszázadban hatalmas arányú immigrációs politikát folytatott. Ennélfogva jelenlegi népességének mintegy harmada (18 millió) idegen eredetű. Eleinte olaszok, spanyolok, lengyelek, zsidók, majd arabok és afrikai feketék költöztek az országba a volt gyarmatokról, s ne feledkezzünk meg az ugyanezekről a birtokokról, elsősorban Algériából visszatelepült franciákról sem. Hollandia népesedésének íve tulajdonképpen sohasem tört meg, ám szintén milliókat fogadott be gyarmatairól és más országokból az országot mindenben átható liberális szemlélet gyakorlati érvényesítésével. Lengyelország negyedik felosztásának megszentelése után nyugaton, Németország rovására területi kompenzációban részesült, ahová áttelepíthetett a szovjet kézre került egykori Kelet-Lengyelországból mintegy 3 millió lengyelt.

Magyarország esetében hasonló lehetőségek nem voltak és a jövőben sem lehet számolni ilyennel. Mi több, úgyszólván csaknem teljes konszenzus van abban, hogy nem kívánatos betelepítés. Státustörvénnyel is alátámasztott általános meggyőződés az is, hogy a határon túlra szorult magyarok se települjenek át, hanem őrizték meg eredeti településterületüket. Erre ugyan a Székelyföld és a Csallóköz kivételével semmi esélyük, de a koncepció mégis macacsul újratermelődik.

Nem hogy szaktudományos igénnyel, még józan ésszel sem lehet abban reménykedni, hogy a Kápolnai által vágyott „egységes társadalmi akarat”, „a kellő érzelmi, erkölcsi és lelki erők” megteremtődjenek. A rendszerváltozás óta tapasztalható demográfiai fejlemények azt mutatják, hogy az ország lakossága a gazdasági és a politikai alapelvek mellett magáévá tette a nyugat-európai országok társadalmi-demográfiai modelljét is. Azt a hedonisztikus életvitelt, ami a házasság intézményének a megkérdőjelezésében, a kevésgyermekűségben mutatkozik meg. Az elmúlt években tett tiszteletreméltó családpolitikai intézkedések csak egy-

BIVALYOK A GANGESZ PARTJÁN

egy esztendőben emelték néhány száz fővel a születésszámot. Hogy mégsem zuhant hazánk népessége 10 millió alá, azt a minden koncepciózus ellenzés dacára megvalósuló bevándorlásnak köszönhetjük, amint azt a legújabb népszámlálás előzetes eredményeiből kiolvashatjuk. Főlösképpen tehát a hatalmas gyűjtőmunkát végzett professzort azzal megfricskázni, hogy „a hit a jövőben célravezetőbb lehet, mint a hatalmunkból kiesett múltton való meddő kesergés.” (181. old.)

Ahogy mai népesedésünk témájában, úgy történelmi demográfiai kérdésekben sem mozog otthonosan Kápolnai Iván. A Mohács előtti (!) népesedés vizsgálatakor veti Für Lajos szemére, hogy figyelmen kívül hagyta volna azokat az újabb kutatásokat, amelyek arra vonatkoznak, hogy a honfoglaláskor eleink nép-

állományuk többszörösét találták volna a Kárpát-medencében. Mivel nem jelölt forrást, nem tudhatjuk mire hivatkozhat. Talán Kristó Gyula megfontolásaira, aki – mint ahogyan Für Lajos is idézi – a kutatók közül a legalacsonyabb szinten határozza meg a honfoglaló magyarok lélekszámát, gondosan levonva a 3 kabar törzs adatait, s azt feltételezi, hogy eleink az itt talált szláv többség közé települtek? Ez a Vámbéry Armin- és Molnár Erik-féle kutatási koncepció folytatásaként értelmezhető magyarázat *csak* arra nem tud választ adni, ha így történt, hogyan maradhatott fenn nyelvünk? Kristó Gyula a kettős honfoglalás teóriáját is elutasítja, ugyanis az itt talált populáció csak akkor lehetett volna nagyobb a honfoglalókénál, ha azok ugyanazt a nyelvet beszélték volna. Egyszerre tagadni a kettős honfoglalást és az Árpád vezette nép majoritását az itt találtakal szemben logikátlan, ezért a szakemberek többsége Kristó koncepciójával szemben Györffy Györgyét fogadja el, s azzal számol, hogy legalább félmilliónak és magyar többségűnek kellett lennie az ország népességének a honfoglaláskor, hogy az Árpád-kor végére többmillióra gyarapodhassék. Hogy Kápolnai Mohács körül, ebből a problémából kiindulva, miért tartja soknak a Für Lajos feltételezte 80%-nyi magyart, azt végképp nem értjük.

Sokkal biztosabb demográfiai alapon, népszámlálásokat végző korban vagyunk a 19. században. Ezért bántó, hogy a recenzens átveszi a szerző hibáját, és 36,5%-ban adja meg a Horvátország nélküli Magyarország magyar nemzetiségű népességét. (175. old.) Ez az 1850-ben, az önkényuralom korában végzett népszámlálás különben vitatható eredménnyel zárult, demográfusaink következtetések levonásakor általában az 1880-as adatokat tekintik kiindulópontnak. Mivel 1910-ben 54,5% volt a Horvátország nélküli területen a magyarság aránya, ekkora növekedés vagy statisztikai tévedésre, vagy arra utal, hogy igazuk lehet az utódállamok statisztikusainak, akik erőszakos magyarosítást feltételeznek a dualizmus évtizedeiben. Valószínű, hogy ez az ellentmondás csak akkor lesz feloldható, ha az 1850-es osztrák szervezésű népszámlálás adatait kutatóink idővel majd pontosítják.

Kápolnai Iván pontatlan a 176. oldalon is, amikor azt írja, hogy „Az első világháborúig 10 millióra növekedett lélekszámú magyarság a Kárpát-medencében a század végéig alig lépte túl ezt a határt, és reális számítások szerint a következőkben inkább alá kerül.” Az

adott térségben a magyarság létszáma a múlt század nyolcvanas éveiben – természetesen a határon túli magyarokkal együtt – elérte a 14 milliót, s azóta sem csökkent ez a szám 13 millió alá.

Für Lajos alapkoncepcióját bíráló szavait a következőkben foglalta össze: „Für Lajos mindenekelőtt... a *politikai jellegű* tényezőkkel és lélektani hatásukkal hozza összefüggésbe a népesség számának alakulásában bekövetkezett negatív változásokat. A népesség számának alakulása azonban elsődlegesen inkább *biológiai-genetikai* folyamatok eredménye, a társadalom tagjaiban rejlő fajfenntartó erő fokának: meglétének vagy fogyatkozásának jele, Schopenhauer kifejezésével »a faj akaratának« megnyilvánulása.” (176. old.) Tisztelt Kápolnai Iván! Csak a 20. században a magyarság a következő „*politikai jellegű*” demográfiai veszteségeket szenvedte el:

1. Kivándorlás: 600 000 fő
2. Első világháborús halálozás: 300 000 fő
3. Első világháborús születéskiesés: 800 000 fő
4. Második világháborús halálozás: 1 millió fő
5. Második világháborús születéskiesés: 100 000 fő
6. Második világháború utáni emigráció: 60 000 fő
7. 1956–57-es exodus: 200 000 fő
8. „Disszidálások” a Kádár-korszakban: 40 000 fő

Ez a lista (nem tartalmazza a határváltozások nyomán beállt népességváltozásokat, a Trianon következtében a csonka országba menekült 350 ezer és a második világháború után ismét idemenekült – telepített – 400 ezer magyar adatait) 3 millió 100 ezer fő veszteség. Ez mind „*politikai jellegű*” veszteség volt. Nincs az a „*biológiai-genetikai*” erő, ami ezzel szembehelyezhető volna. A történelem lefolyása olyan, és nemcsak a magyarság esetében, hogy tragikus konfliktusai mindig keresztezik az immanens demográfiai tényezők érvényesülését. Nagyon hosszú és békés időszaknak kellene az emberiségre és a magyarságra bekövetkeznie, hogy ne a fent nevezett politikai-történelmi tényezők domináljanak a népesség alakulása során. Ez a körülmény különösen igaz hazánk legújabb kori történelmére. Für Lajos erre vonatkozó megállapításai megállják a helyüket.

SZABÓ A. FERENC

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XI. Nos. 5-6., June 2002, Budapest.

Editor-in-Chief: *GYULA KODOLÁNYI*. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: György Granasztói.

Deluge Behind, Deluge Ahead. Editor's Note by Gáspár Gróh.

GYÖRGY VUKOVICH, Former Chairman of the Hungarian Bureau of Statistics, Budapest. *Problems of Population Growth in Hungary and Europe. The Fertility Trap*. An examination of the population loss of the last decades, and the social and mental setting. Dynamic government policies will not bring fast returns in growth.

CSABA VASS, sociologist, Budapest. *Human economy*. Population growth depends on family health and the „unacknowledged” resources of the „family economy” – as the newly emerging branch of humanities, „human economy” has recognized.

BÁLINT BALLA, sociologist, Berlin. *Pitirim A. Sorokin, Russian Sociologist*. An essay on the early life and education of the outstanding and singular social philosopher and how they beared on his mature ideas in the United States.

GÁBOR JOBBÁGYI. *The Silent Boot-Sole – Ilona Tóth, Martyr of the Faculty of Medicine*, Part III. 24-year-old Ilona Tóth, a graduating doctor who was healing the wounded of the 1956 Revolution at a Budapest hospital, was convicted of murder and executed by János Kádár's justice. In the examination and the trial false charges, false witnesses, physical torture and drugs were used to force a conviction. Gábor Jobbágyi reconstructs the process from secret documents.

JÁNOS ZLINSZKY, Former Judge of the Hungarian Constitutional Court, Former Dean of the Faculty of Law, Pázmány Péter University, Budapest. *The Evolution of Our Historical Constitution*. Part II. Hungarian constitutionalism has its origins more than 1100 years

back in history. The election of kings set Hungary apart from most of Europe in the Middle Ages, leading to an early development of the separation of powers, and a clash with Habsburg absolutist ideas from the 16th century on.

ATTILA SZEPESI, Poet Laureate, Budapest. *A Theatre Filled With Dance*. A short essay on the amusements of the folk of the town of Buda in the early 19th century.

ILDIKÓ VÁRNAGY, sculptor, Budapest. *Three Weeks in India*. Travel essay on the unbearable intensity, beautiful and horrendous, of life and monuments of art in India. The author's travel photographs illustrate the current issue of Magyar Szemle.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist. *Esther the Brave and God*. Piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

1% Metaphysics. *GYÖRGY SZABADOS* has selected a passage from Mircea Eliade's *The Sacred and the Profane*.

Books and Events

GYÖRGY GRANASZTÓI: *Stalin and the Mysterious Life*. A review of Miklós Kun's sensational portrait based on insiders' personal accounts and unpublished material (*Az ismeretlen Sztálin*, PolgART, Budapest, 2002).

LÁSZLÓ STURM: *The Hatred of Sadness*. A revised edition of Poem and Reality, the commentaries of the major 20th century poet Lőrinc Szabó on his own work (*Vers és valóság*, Confidential Data and Notes, Osiris, Budapest, 2001).

ALADÁR LÁSZLÓFFY's short essay on the poet Dániel Berzsenyi (1776–1836), was read on May 11, at the annual Berzsenyi Days in his birthplace, Egyházashetye (Vas County).

PÉTER MÚJDRICZA. *Globe Diagnostics*. A note on the publication of the Hungarian edition of *The World in 2001*, by the World-watch Institute. (*A világ helyzete 2001-ben*, Budapest, 2002).

KLÁRA TÓTH. *Széchenyi – Without His Demons*. Our film columnist saw *The Bridge Man*, Géza Bereményi's new historical film

on Count István Széchenyi, the great 19th century reformer and statesman.

KATALIN METZ. *Spring Theatre Review.* This time our theatre critic writes of outstanding European productions: Händel's *Alcine* (Stuttgart State Opera), Pushkin: Mozart and Salieri (School of Dramatic Art, Moscow), and the Mannheim Ballet's performance for the music of Mozart's *Requiem*.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Marcel Breuer's Centenary.* A brief look at the work of the famous Hungarian architect and designer of the Bauhaus.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *After the Elections.* A review of domestic affairs.

PÉTER ZACHAR. *The Challenges of Our New Security Environment.* In our international affairs column, we publish a report from the Centre of Euroatlantic Integration and Security's international conference on world security and terrorism, held in Budapest, which examined the re-adjustments to be made in the wake of the September 11 attack.

FERENC A. SZABÓ. *On the Hungarian Demographic Situation.* The article challenges some of the assertions and critical remarks on Lajos Für's book by Iván Kápolnási, published in our previous issue.

In this issue we publish photographs made in India by Ildikó Várnagy.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALLA BÁLINT (1928, Budapest): szociológus. 1965-től Németországban él. 1968– a Berlieni Műszaki Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa, majd professzora. 1990–95 a Német Szociológiai Társaság kelet-közép-európai munkabiztosa, 1995–99 szekcióvezetője, 1999– tiszteletbeli elnöke. F. m.: *Soziale Konflikte und die Soziologie* (1972), *Társadalom, megújulás, kereszténység* (1993), *Zu einer Soziologie des Postkommunismus* (szerk., 1994), *Ethnicity, Nation, Culture* (szerk., 1998), *Szűkösszociológiai tanulmányok* (2001).

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), *... és 77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének főigazgatója. 1990–1994 között nagykövet a Belga Királyságban, valamint a NATO és az Európai Unió mellett. Publikációi elsősorban társadalomtörténeti témájúak.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus, a MEH Stratégiai Elemzőközpont munkatársa, óráadó a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.)

JOBBÁGYI GÁBOR (1947, Budapest): jogász. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető egyetemi tanára. F. m.: *A méhmagzat életjoga, az abortuszlegalizáció konfliktusa* (1994), *Személyi jog* (1995), *Családi jog* (1997), „*Ez itt a vértanúk vére*” (1998), *Az élet és az igazság védelmében* (1998).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses- és esszéketetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MÚJDRICZA PÉTER (1955, Pécs): építész, művészeti író. Főbb kiállítások: *Víziók a jövőért* (1991), *Kőben repülés* (1994), *Fény és szelek* (1996), *Felhőjátékok* (1997), *Mandalák, kapuk, tornyok, labirintusok* (2002).

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m.: *Hagyományok metszéspontján* (2000).

SZABÓ A. FERENC (Székesfehérvár, 1943): politológus, történész. 1993– a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tanszékvezető docense, 1998– egyetemi tanára. Kutatási területe: történelem, demográfia, népesedéspolitikai. Mintegy 370 publikáció szerzője.

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Szél-torony* (válogatott versek, 1999), *A béka kertje* (esszék, 2001). József Attila-díj: 1980, Weöres Sándor-díj (2000).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

VÁRNAGY ILDIKÓ (Budapest): szobrász. 1968 óta mutatja be műveit egyéni kiállításokon. Munkácsy Mihály-díj: 1991, az ankarai Ázsia-Európa biennále díja: 1992.

VASS CSABA (Kisvárd, 1948): közgazdász, szociológus, politológus. 1997– különböző egyetemeken tanít, az esztergomi és zsámbéki tanítóképző főiskolán kommunikáció-elméletet ad elő. 1994– a Duna Televízióban a médiakutatás vezetője, 2002– a miskolci Társadalomgazdasági Kutatóhely helyettes vezetője. 1982–2002 között tucatnyi szakkönyv szerzője, illetve társszerzője.

VUKOVICH GYÖRGY (1929, Kassa): szociológus, a szociológiai tudományok kandidátusa. 1963–72 ENSZ-szakértő, 1990–95 a Központi Statisztikai Hivatal elnöke. A Nemzetközi Statisztikai Intézet tagja. 1996– a Miskolci Egyetemen oktat, címzetes egyetemi tanár.

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN (1976, Budapest): az ELTE BTK másodéves PhD-hallgatója, történelem–német szakos középiskolai tanár, újságíró.

ZLINSZKY JÁNOS (1928, Budapest): jogász, egyetemi tanár, az állam- és jogtudomány kandidátusa. 1989–1998: az Alkotmánybíróság tagja, 1995– a Pázmány Péter Katolikus Egyetem JTK dékánja, 1993– az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagja. F. m.: *Gedanken zur legis actio sacramento in rem* (1989), *Római közjog* (1993), *Rendi magyar magánjog* (1994).

AZ ÚJSÁGÍRÁS KÖZÖS ÜGYÜNK

Az új évezred hetilapja

*A fontos tényeké és a háttérelmzéseké.
A felelősségé, amelyet önmagunk,
közösségeink és környezetünk iránt viselünk.
És az Öné, Kedves Olvasó!*

Keresse az újságárusoknál!

MAGYAR NÉZŐ

Közelítsünk hát a várt időkhöz, és kezdjük el a magyar csillagból is e világnak színét nézni. Menjünk fel az emberi emlékezeten a nemzeteknek eredetek felé. Lássuk, mit csináltak indulataink, okoskodásaink a földnek golyó-bisán, melyen pezsegünk.

(Bessenyei György: A magyar néző, 1779)

A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány és a Kortárs Kiadó évente hat kötettel jelentkező új sorozata a nemzeti gondolkodásról ad áttekintést úgy, ahogyan az egyes elmélkedők, politikusok és szépírók a magyarságot gondjaival, feladataival és sorsával együtt látták.

A sorozat megjelent kötetei

A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868. Vál., szerk., bev. Schlett István (Magyar Néző). 212 o., 1600 Ft

Mikszáth Kálmán: *Fény- és árnyképek.* Vál., szerk., bev. Alexa Károly. 184 o., 1600 Ft

Illyés Gyula: *Az író hűsége.* Vál., szerk., bev. Domokos Mátyás. 288 o., 1800 Ft

Szabó Zoltán: *A magyarság Európában, Európa a Magyarságban.* Vál., szerk., bev. András Sándor. 240 o., 1600 Ft

Az idén megjelenő további kötetek

Németh László. Vál., szerk., bev. Monostori Imre

Zrínyi Miklós. Vál., szerk., bev. Kovács Sándor Iván

A sorozat kötetei kaphatóak a könyvesboltokban, illetve megrendelhetőek és megvásárolhatóak a Kortárs Könyvkiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Tel./fax: 343-60-82

e-mail: korkiado@axelero.hu

A KORTÁRS KIADÓ ÚJDONSÁGAI

- Czigány Lóránt: *Talpalatnyi senkiföldjén*. Esszék, tanulmányok (Phoenix Könyvek). 352 o., 2100 Ft
- Kálnay Adél: *Törött tükör*. Válogatott és új novellák. 280 o., keménytáblás, 1900 Ft
- Kodolányi Gyula: *Táncban a sötéttel*. Költemények 1971–2001. 256 o., 1942 Ft
- Nagy Pál: *Journal in time. Él(e)tem. II.* (Phoenix Könyvek). 320 o., ill., 2600 Ft
- Sneé Péter: *Project*. Regény. 176 o., 1700 Ft
- Szabó Zoltán: *A magyarság Európában, Európa a Magyarságban*. Vál., szerk., bev. András Sándor (Magyar Néző). 240 o., 1600 Ft
- Szepesi Attila: *Képmutogató. Arciboldo-szonettek*. III. Gerzson Pál. 264 o., 2500 Ft
- Szörényi László: *Philologica Hungarolatina*. Tanulmányok. 210 o., 2100 Ft
- Zalán Tibor: *Papírváros, egy lassúdad regény, kettő, eltévedve*. 296 o., keménytáblás, 2200 Ft

A könyvek megrendelhetőek, illetve megvásárolhatóak a Kortárs Kiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 343 60 82
e-mail: korkiado@axelero.hu

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBI
HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTIJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Buka-
rest Étterem, lapüzlet; Újpest, Ár-
pád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó
utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlőnybolt;
Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os vil-
lamos végállomása; 114. postahiva-
tal; Moszkva tér, Gomba; Örs ve-
zér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: ATLANTISZ KÖNYVSZI-
GET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek te-
re 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., And-
rássy út 45.); LITEA KÖNYVES-
BOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSI-
RIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.);
BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII.
Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ
könyvesboltjában (II., Margit u. 1.)
korábbi számaink is kaphatók.

EGEDY GERGELY
**KONZERVATIVIZMUS
AZ
EZREDFORDULÓN**

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

Ára: 2200 Ft, a szerkesztőségben 1600 Ft

A felbomlott család és a gyermeknevelés egyre költségszebb volta, a sokszor terhes, de az utódnemzést elősegítő hagyományok elenyészése a morális gátak átszakadásával együtt végletes hatással volt és van a gyermekszámra. E főbb folyamatok részletesebb hatásmechanizmusainak feltárására most nincs mód. De a kutatási előzmények ismeretében azt mindenképpen meg kell állapítanunk, és ezt itt most minden értékítélet mellőzésével tesszük, hogy az árutermelő társadalom fejlett formája, a fogyasztói gazdaság és az ezzel kölcsönhatásban tényező individualista-liberális hatások alatt álló népességben a reprodukációs készség törvényszerűen lecsökken, és a népesség száma előbb stagnál, majd csökkenni kezd. Európai és Európán kívüli példák bőségesen igazolják, hogy az említett hatásoktól jórészt mentes népességek hosszabb távon megnyerik, vagy megnyerhetik a demográfiai háborút. (Más kérdés, hogy e népességek gazdasági színvonala jóval alatta van a kis termékenységű országokénak, és társadalmi értékeik is gyökeresen különböznek az európai népekétől.) Európában erre jó példa Koszovó, amely egy valaha túlnyomóan szerbek által lakott országrészből néhány évtized alatt lényegében tisztán albán lakosságú területté változott csakis azért, mert a muzulmán albánok szaporodási aránya többszörösen felülmúlta a szerbekét.

VUKOVICH GYÖRGY

